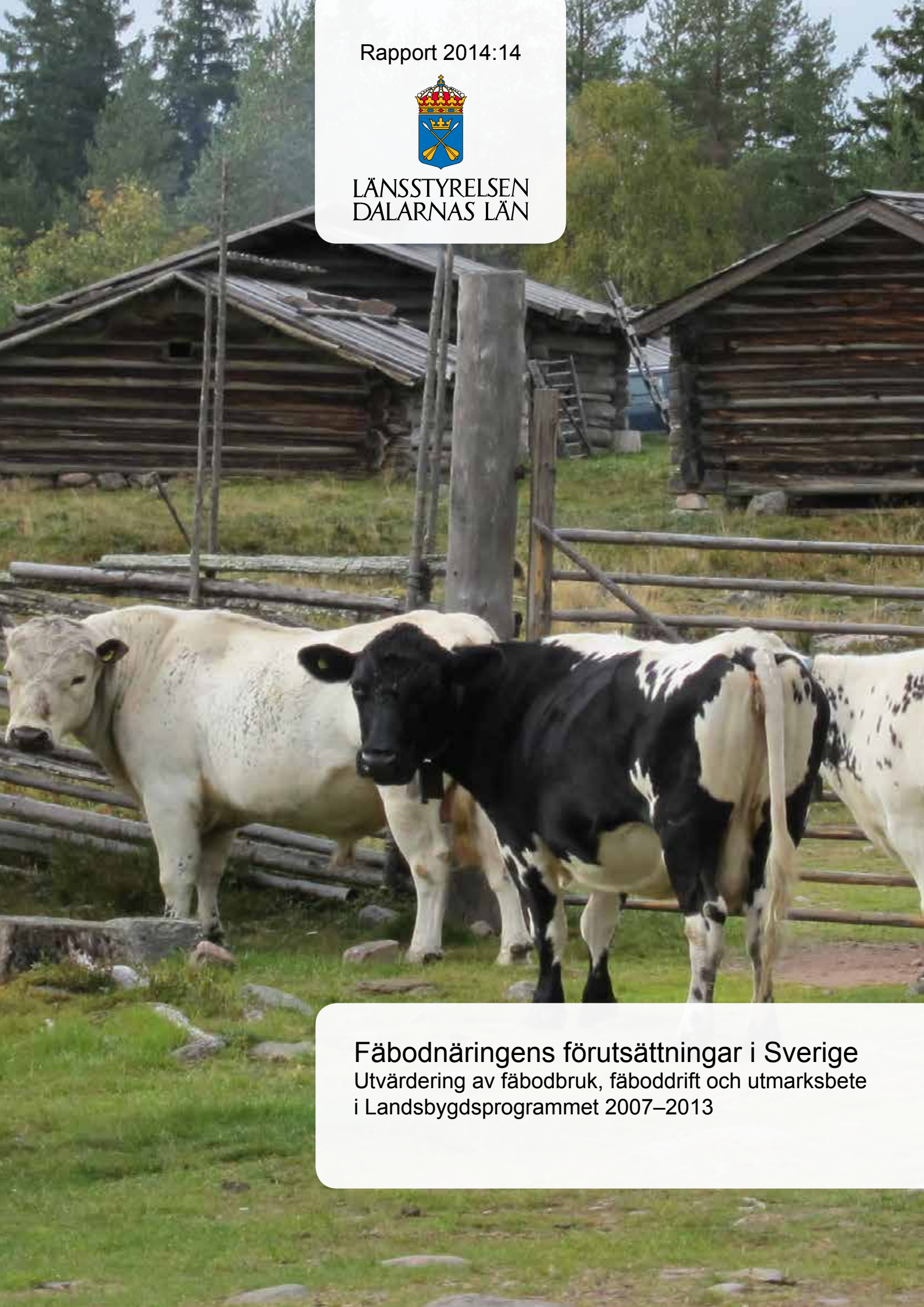

Rapport 2014:14

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

Fäbodnäringens förutsättningar i Sverige
Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete
i Landsbygdsprogrammet 2007–2013

Omslagsbild: Hedbodarna, Älvdalen. Foto: Johanna Jansson.

Rapporten kan laddas ner från Länsstyrelsen Dalarnas webbplats: www.lansstyrelsen.se/dalarna/publikationer.

Den kan även beställas från Länsstyrelsen Dalarna, telefon 010 22 50 000.

Ingår i serien Rapporter från Länsstyrelsen i Dalarnas län, ISSN: 1654-7691.

Tryck: Länsstyrelsen Dalarnas tryckeri, november 2014.

Fäbodnäringens förutsättningar i Sverige

Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i
Landsbygdsprogrammet
2007-2013

Ann-Catrin Hedén
Landsbygdsenheten

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

Förord

Länsstyrelsen Dalarna har i projektet ”Utvärdering av fåbodbruk, fåbodd drift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007-2013” bland annat samlat in och analyserat uppgifter från landsbygdsprogrammets stödsystem och uppgifter från fåbodnäringen i form av enkätsvar. Syftet har varit att sammanställa uppgifter, från olika håll, för att få ett kunskapsunderlag som ger en bild av hur dagens situation ser ut.

Fåbodarna är viktiga kulturmiljöer som bidrar till landskapets regionala särart. De har ofta en mycket lång kontinuitet och har i flera århundraden utgjort en viktig del i det gamla bondesamhället och i jordbruksekonomin för gården. Den kulturbärande traditionen som fåbodbruket representerar är ett betydande kulturarv. Det är därför viktigt att skapa och bibehålla förutsättningar för ett hållbart fåbodbruk nu och in i framtiden.

Projektet kan via enkätsvar visa på områden som fåbodnäringen upplever som viktiga för sin situation. Det handlar om ekonomin, landsbygdsprogrammet, rovdjurspolitiken, livsmedelshantering och omarronderingar. Det här är områden där alla berörda får ta sin del av frågan och arbeta vidare med. Ibland enskilt men oftast i ett samarbete med flera.

Länsstyrelsen i Dalarnas län vill med den här rapporten ge ett bra underlag för fortsatt arbete och diskussion kring allas våra möjligheter att arbeta för ett bibehållet och utvecklande fåbodbruk.

Länsstyrelsen i Dalarnas län, september 2014

Björn Forsberg

Landsbygdsdirektör

Innehållsförteckning

Förord	3
Innehållsförteckning	4
Sammanfattning	7
Inledning	8
Varför ett projekt?	8
Organisation	8
Uppföljning och utvärdering	9
Nätverk och samråd	10
Bakgrund	11
Syfte	12
Mål	12
Angelägna frågor att analysera eller reda ut	13
Arbetsmetodik	13
Ordförklaringar och begrepp som används i rapporten	15
Landsbygdsprogrammet 2007-2013	20
Jordbruksverkets ansvarsområde	20
Skogsstyrelsens ansvarsområde	21
Sametingets ansvarsområde	21
Miljöersättningar	22
Utvald Miljö	22
Länsstyrelsens ansvarsområde	23
Miljöersättningar	23
Utvald Miljö	24
Regionalt kompletterande insatser	24
Särskild skötsel av fäbodbete	25
Miljöinvesteringar	25
Miljöersättning till betesmarker och slätterängar	27
Skogsbete, fäbodbete och utmarksbete	28
Analys och sammanställning av material om fäbodbruket	33
Statistiskt material	33
Fäbodbetet i EU:s jordbrukarstöd	34
Enkätundersökningar i tre omgångar	43

Samarbete nationellt med andra projekt	47
Vilka effekter blir synliga i fält?	47
Erfarenheter från myndighetsutövning samt riktlinjer för handläggning och kontroll	51
Fäbodbrukets nutida situation.....	53
Kulturmiljövård.....	54
Biologisk mångfald	54
Biologiskt kulturarv	54
Bevarande och förvaltande	55
Företagande och livsstil	55
Djurhållning och/eller annan typ av brukande i fäbodmiljö.....	56
Hur förvaltas det traditionella fäbodbruket?	56
Hur påverkas besöksnäringen av politiska förändringar?	61
Det immateriella kulturarvet.....	64
Hur förs de gamla traditionerna vidare?	64
"Chokladgranen", platserns historia och plats med tradition.....	64
Utövande av traditionell kunskap	65
Branschriktlinjer för förädling av mjölkprodukter vid fäbodan	66
Analys och resultat av statistiska uppgifter.....	68
Antal fäbodbrukare	68
Fördelning mellan kvinnor, män och föreningar	69
Fäbodbrukarnas ålder	70
Antal fäbodställen.....	71
Landsbygdsprogrammet 2007-2013	73
Driften av fäbodan	82
Djurraser som hålls på fäbodbete	82
Utrotningshotade djurraser.....	88
Mjölknings av djur vid fäbod.....	89
Omhändertagande av mjölk	90
Kött djur på fäbodbete	92
Andra lösningar	92
Svar och kommentarer på enkäten 2014.....	92
Identifiering av orsaker och nyckelfaktorer som haft störst betydelse för hur fäbodbruket ser ut idag	100

Nätverk och samråd i fäbodfrågor	101
Nätverket - mailkontakter.....	101
Nätverket – i Västbacka.....	101
Fäbodmöte i Gävle	102
Vad hände sedan?	103
Nationell samrådsgrupp för fäbodfrågor	103
Hur arbetar vi framåt?	105
Vilka betydelsefulla faktorer påverkar ett fortsatt fäbodbruk?	105
Vad som driver fäbodbrukaren	105
Förslag till åtgärder.....	105
TULPAN - det tekniska underlaget till nya landsbygdsprogrammet.....	107
Sammanfattning av fäbodbrukarnas önskemål om förändringar	109
Projektets slutsatser kring ersättningsförändringar	110
Nya Landsbygdsprogrammet 2014-2020	111
ProCap – jordbrukspolitiken	111
Länsstyrelsernas "Handlingsplaner"	111
Insatsområden inom Landsbygdsprogrammet.....	111
Projektets slutsatser kring fäbodfrågor	112
Förvaltningen och fäbodbrukarna.....	112
Handbok för fäbodbruk och fäbodfrågor.....	112
Nationell samrådsgrupp.....	113
Referenser.....	114
Bilagor	115
Bilaga 1. Enkät år 2011-2012	116
Bilaga 2. Enkät år 2012-2013	117
Bilaga 3. Enkät år 2014.....	119

Sammanfattning

Projektet "Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007-2013" har bedrivits sedan år 2011 och innefattar förutom Dalarna även Jämtland, Gävleborg, Värmland, Västernorrland och Västerbotten, här benämnda "fäbodlänen". Projektet fokuserar på de fäbodbrukare med djur på fäodsbete som även har fäodsbetesåtagande i EU:s jordbrukarstöd.

Fäbodarna utgör viktiga kulturmiljöer i fäbodlänen som bidrar till landskapets regionala särart. De har ofta en mycket lång kontinuitet och har i flera århundraden utgjort en viktig del i det gamla bondesamhället och i jordbruksekonomin för gården. Den kulturbärande traditionen som fäbodbruket representerar är ett betydande kulturarv. Det är därför viktigt att skapa och bibehålla förutsättningar för ett hållbart fäbodbruk i framtiden.

Projektet har sin tyngdpunkt på utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete under den nuvarande perioden i Landsbygdsprogrammet 2007-2013, samt förlängningsåret 2014 för miljöersättningen. Projektet ska belysa fäbodbrukarnas möjligheter och behov för att upprätthålla ett hållbart fäbodbruk in i framtiden för att förvalta kulturbärande traditioner och kunskaper.

I projektet har ett stort kunskapsmaterial och statistiska uppgifter insamlats för att sedan analyseras. Detta arbete har resulterat i några huvudsakliga områden som de viktigaste för fäbodbrukarna själva. Det som visar sig mest avgörande för fäbodbrukarna handlar om ekonomin och Landsbygdsprogrammet, rovdjurspolitiken, livsmedelshantering och omarronderingar.

För att få en bra grund för ett fortsatt fäbodbruk, behöver regelverken och kringliggande frågeställningar inom dessa områden lyftas för att skapa tydliga riktlinjer och konsekvensbeskrivningar. Det måste bli enklare att förhålla sig till vad som gäller, liksom förståelsen kring varför, för att fäbodbrukarna ska känna trygghet i sina egna beslut. Det ska också finnas en visshet om kontinuiteten, där de ekonomiska ramarna oftast anger förutsättningarna för generationsväxling vilken i sin tur gynnar förmedling av det immateriella kulturarvet. Genom att arbeta fram en "Fäbodhandbok", kan alla de regelverk som fäbodbruket berörs av, kommenteras och relateras till varandra. En viktig förutsättning för att fäbodbruket ska bli mindre krångligt, är att samla till en "Nationell samrådsgrupp i fäbodfrågor". Om fäbodbrukarföreningarna, berörda myndigheter och organisationer diskuterar konsekvenser av regelverk och villkor, kan det bli ett forum som har möjlighet att förändra och förbättra situationen för fäbodbrukarna.

Inför det nya Landsbygdsprogrammet 2014-2020, behöver EU:s jordbrukarstöd förbättras så att ersättningarna är bättre balanserade mot de åtgärder och tidskrävande arbetsuppgifter som ingår i villkoren för ersättningen. Ersättningen behöver även ha utrymme för ytterligare ersättning för åtgärder som gynnar högkvalitativa resultat avseende natur- och kulturvärden, samt det immateriella kulturarvet i fäbodmiljön.

Inledning

Rapporten ”Fäbodnäringens förutsättningar i Sverige” ingår i projektet ”Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007-2013” och är den huvudsakliga slutprodukten från projektet. Rapporten knyter ihop och redovisar det insamlade kunskapsunderlaget inom projektet med sammanställning och analys samt lägesbeskrivning över fäbodbruket. Allt material som analyserats utgår från EU:s jordbrukarstöd och de fäbodbrukare som har fäbodbetesåtagande. De fäbodbrukare som inte har fäbodbetesåtagande förekommer inte i underlaget för denna rapport.

Under år 2014 har vissa delar av Landsbygdsprogrammet förlängts då det nya programmet har försenats. Miljöersättningen där fäbodbetesåtaganden ingår är en av de ersättningar som gäller även för 2014 enligt Landsbygdsprogrammet 2007-2013.

I rapporten kommer flera begrepp kring fäbod och fäbodbruk att återkomma ett antal gånger. Eftersom det inte tillhör ovanligheterna att ord och uttryck i dessa sammanhang tolkas på olika sätt är det viktigt att från början vara tydlig med vad som här åsyftas. För att förtydliga vad som syftas på i denna rapport finns därför ett avsnitt med förklaringar på de begrepp som förekommer. Det finns en definitionsproblematik kring de ord som används i olika sammanhang och det kan lätt bli misstolkningar, vilket kommit fram vid olika möten där fäbodbruket diskuterats. Vad är egentligen en fäbod eller ett traditionellt fäbodbruk? Menar vi samma sak när vi talar om skogsbete eller utmarksbete. Hur definieras begreppen av fäbodbrukare, myndigheter och i EU:s regelverk?

Varför ett projekt?

Projektet startade med syfte att följa upp och utvärdera den betesmarkersättning som ges till fäbodbrukare genom Landsbygdsprogrammet. Vid projektets start var tanken att göra en utvärdering av hur fäbodbetesersättningen utfallit i Dalarna under nuvarande period i Landsbygdsprogrammet. Ganska snart utvidgades projektet till att innefatta alla ”fäbodlänerna”, dvs Dalarna, Jämtland, Värmland, Gävleborg, Västernorrland och Västerbotten, samt Norrbotten.

Organisation

Länsstyrelsen Dalarna har stått för projektet, vilket drivits inom Landsbygdsprogrammet i projektform. De övriga fäbodlänerna har varit engagerade och behjälpliga vad gäller uppdatering av uppgifter kring länens fäbodbrukare, adresslistor, erfarenhetsutbyte och diskussioner utifrån behov under projekttidens gång. Många av uppgifterna och kunskaperna som länen har om sina respektive fäbodbrukare och brukandet har tangerat handläggningsfrågor, men genom att använda dessa erfarenheter till djupare analyser och jämförelser, har de också fått sin plats inom detta utvärderingsprojekt. Erfarenhetsutbyten och förmedlande av kunskap, samt diskussioner om regelverk och tolkningar, har även fått effekter i utvärderingen av fäbodbetesersättningen. Liknande effekter har även uppnåtts genom erfarenhetsutbyte och samarbete med andra projekt, som

exempelvis ”Biologiskt kulturarv i fåbodmiljöer” som genomförts i Dalarna och i Värmland.

Uppföljning och utvärdering

I länsstyrelsernas handläggning och kontroll av EU:s jordbrukarstöd ingår naturligtvis en viss form av uppföljning, exempelvis antal åtaganden med fåbodbete, arealer och antal djur. Denna uppföljning läggs upp av länsstyrelserna själva eftersom sådana rapporter inte kan fås genom rapporter i JBR (Jordbruksverkets system för administration av EU:s jordbruksarstöd) eller DAWA (Jordbruksverkets statistik över de ersättningsformer som hanteras via Landsbygdsprogrammet). För att göra en fullständig uppföljning av hur det går med fåbodbrukandet i nuvarande landsbygdsprogram, krävs mer utredande arbete än den normala stödhanteringen. Ett särskilt projekt behövs för att kunna arbeta på ett djupare sätt för att komma fram till vilka mekanismer som gör att fåbodbruket kan fortleva, förvaltas och bli hållbart in i framtiden. Det är också mycket värdefullt att ta reda på så mycket som möjligt av fåbodbrukarnas egna erfarenheter och upplevelser, för att ha redskap till förändringar i landsbygdsprogrammet och för att sprida goda exempel och råd.

Enligt regelverket i landsbygdsprogrammet ska vi hitta en bra linje att följa (bland annat i handläggning av jordbrukarstöd) för att nå ett mål. Målet att få förutsättningar för fåbodbrukarna att upprätthålla och förvalta ett fåbodbruk som även kan utvecklas i framtiden, men utan att för den sakens skull tappa fotfästet i den starka traditionen. Denna handlar både om djurhållningen med buföring från hemgård till utmarksbete och bevarande av det immateriella kulturarvet, kunskaperna om djur, natur, och mjölkprodukter. Alla fåbodbrukare som går in i ett femårsåtagande i betesmarkersättningen, behandlas lika utifrån det regelverk som styr länsstyrelsernas bedömningar. Regelverket kan inte hanteras utifrån eget godtycke. Ibland uppstår trots allt tveksamheter kring tolkningen. I sådana fall förs rådslag bland personal på egna länet, mellan länen och ibland även med Jordbruksverket. För att garantera en likabedömning mellan länen och mellan handläggarna har det genom hela programperioden förts dialog mellan länen, men också med personal som utför kontroller av jordbrukarstöden. Sådana gemensamma ”kalibreringar” har bland annat gjorts med gemensamma fältbesök och ”fallbeskrivningar” där länen kan diskutera likabedömning.

Några röster inom ”fåbodnäringen” har uttryckt sin uppfattning om stödmyndigheten såsom att handlingsutrymmet för handläggare av jordbrukarstöden skulle vara både fritt och olika mellan länen. Det skulle exempelvis innebära att vissa fåbodbrukare gynnas och andra missgynnas utifrån bedömningen av den enskilde fåbodbrukaren. Någon sådan frihet finns inte och att tanken uppstod alls, kan möjligtvis härröra till på vilket sätt man i olika län uttrycker sig i regionala delen av genomförandestrategin för landsbygdsprogrammet. Det kan även grunda sig i en förväxling mellan regelverket för fåbodbetesåtaganden och hur riktlinjerna ser ut i kulturmiljöfrågor, miljömålen för ett rikt odlingslandskap och riktlinjerna för riksintresseområde för kulturmiljö.

För att nå fram till bästa resultat vad gäller fåbodbetesersättningens utformning och hur utfallet blir för den enskilde fåbodbrukaren, behöver det vara en fungerande dialog där erfarenhetsutbyte bidrar till att skapa förståelse åt alla håll. På det sättet kan alla inblandade arbeta gemensamt för att nå fram till målet att skapa bra förutsättningar för fortsatt fåbodbruk i framtiden.

Projektet ”Utvärdering av fåbodbruk, fåboddrift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007-2013” är till hjälp för att kunna göra djupdykningar i de bakomliggande mekanismerna i fåbodbrukets varande. Eftersom fåbodbruket innebär ett förvaltande av tradition, kulturarv, miljöer, djurraser och mjölkprodukter, är fåbodväsendet i sig en kulturbärande tradition som mestadels är långt borta från rationellt jordbrukstänk även om det har tydligt sammanhang i helårsjordbrukandet. Det är ett fördyrat brukningssätt som gynnar natur- och kulturvärden på ett sätt som berättigar till ersättning i landsbygdsprogrammet. En politisk signal om något som är väl värt att bevara samtidigt som politiken alltid vill förändra för att det ska bli bättre och på ett nytt sätt. Är politikens budskap här att istället göra oss medvetna om att det förr fanns ett bättre sätt, som man nu vill stötta? Flera fåbodbrukare har meddelat att det kan vara svårt att veta vad som förväntas av dem och att de får dubbla signaler utifrån regelverk hos olika myndigheter.

Alla enkätsvar som kommit in i samband med detta projekt, har bidragit till att fåbodbrukarnas egna erfarenheter och yttranden om ersättningssystemet och fåbodbruket, fått ta plats för att ge en stabil kunskapsgrund för vad som är viktigt att beakta i fåbodbruket. Vad det är som gör att man som fåbodbrukare vill fortsätta vara fåbodbrukare eller vad som gör det möjligt (eller omöjligt). Genom projektet kan slutsatserna knytas ihop för att ge en strategi för fortsatt arbete i stödsammanhang, både när det gäller den generella nivå som uppföljning stadigt bör ligga på hos respektive länsstyrelse, men även för handlingsprogram och handledningar kring fåbodfrågor rent generellt.

Nätverk och samråd

En av projektets uppgifter var att åter väcka liv i det samarbete som fanns mellan länsstyrelserna i fåbodlänerna och Jordbruksverket inför Landsbygdsprogrammet 2007. Ganska snart behövde nätverket utökas med fåbodbrukarföreningarna och andra myndigheter som på något sätt hanterar fåbodfrågor. Ändamålet var inte att projektet i sig skulle vara den allena rådande sammankallande länken, utan vem som helst i nätverket hade full frihet att använda det på bästa sätt utifrån frågans art och karaktär.

Ett projekt tar slut, men inte fåbodfrågorna. Flera av de kontaktpersoner som funnits med i nätverket har tagit egna initiativ och använt nätverket eller delar av det till att bolla frågeställningar, informera om andra pågående projekt eller sammankalla till möten, där fåbodfrågor dryftas på ett eller annat sätt. Eftersom det finns ett stort behov av att ha samsyn och samråd kring frågor som rör fåbodbruket över myndighetsgränserna för att kunna ta bort onödiga hinder för fåbodnäringen, är det av största vikt att vi får möjlighet att upprätthålla och vidareutveckla det forum för denna typ av frågor som vi redan har.

Bakgrund

Fäbodarna utgör viktiga kulturmiljöer som bidrar till landskapets regionala särart. De har ofta en mycket lång kontinuitet och har i flera århundraden utgjort en viktig del i det gamla bondesamhället. Strukturer och odlingsspår är på många platser ålderdomliga.

Vid fäbodarna finns bland annat bebyggelselämningar, fossil åkermark, järnframställningsplatser och kolningsanläggningar. Mellan fäbodarna och hembyarna finns nät av mer eller mindre övergivna stigar och i skogsmarken kring fäbodarna finns koncentrat av lämningar och spår efter olika slags utmarksnyttjande.

Det biologiska kulturarvet som uppstått genom kontinuerlig skötsel såsom bete, slåtter och lövtäkt, är en viktig del i fäbodarnas karaktär eftersom olika typer av förutsättningar på fäbodarna och olika typer av brukande och djurhållning har skapat en stor variationsrikedom. Vid många fäbodställen finns därför mycket höga naturvärden. Den kulturbärande traditionen som fäbodbruket representerar är också ett betydande kulturarv. Det är därför viktigt att skapa och bibehålla förutsättningar för ett hållbart fäbodbruk i framtiden.

I Dalarna, liksom i flera av grannlänen, ”fäbodlänen”, där fäbodarna fortfarande sköts med aktivt fäbodbruk, finns många intressanta miljöer och brukningsformer som är mycket värdefulla att slå vakt om. Fäbodbruket var en viktig del i den äldre jordbruksekonomin och det geografiska område som idag fortfarande har ett aktivt fäbodbruk med olika typer av driftsformer, innefattar när det gäller fäbodbrukare med djur på fäbodbete och fäodbetesersättning; Dalarna, Jämtland, Gävleborg, Värmland, Västernorrland och Västerbotten. Även i Norrbotten finns det fäbodställen, dock ingen fäbodbrukare som nu har fäodbetesåtagande.

Fäbodarna har ett viktigt värde i att vara kunskapsbevarande och kunskapsspridande. För besöksnäringen utgör fäbodväsendet en viktig ingrediens och det är positivt att kunna ha en möjlighet att föra upplevelsen och berättelsen om detta brukningssätt vidare. Många fäbodbrukare erbjuder besökare att uppleva fäbodlivet, mat och produkter framställda på fäbodarna och att ta del av den gamla kunskap som de upprätthåller. Att upprätthålla och förvalta ett småskaligt brukningssätt som är en del av ett helårsjordbruk, vilket i äldre tid utgjorde en viktig del i jordbruksekonomin, är en nationell angelägenhet eftersom de fäbodbrukare som idag är aktiva är så fåtaliga. Det i särklass bästa sättet att bevara och förvalta den traditionella kunskapen är genom att aktivt utöva en praktik.

Fäbodarna är också en viktig rekreativ miljö för respektive läns egen befolkning. Kanske är just kontakten eller relationen mest påtagligt i Dalarna och för dalfolk i ”förskingringen”. Här är det många människor som har mark och/eller stugor i fäbodar, eller anknytning till fäbodarna via familjen. Fäbodarna är kulturmiljöer som betyder mycket för många människor och därför har många idag en relation till dessa platser eller till äldre generationers berättelser om fäbodlivet. Liknande anknytning finns säkert i övriga fäbodlän, men kanske inte med lika starka band då anknytningen kan ligga längre bakåt i tiden eller på grund av att det inte var alla familjer som till sitt jordbruk även hade fäboddrift.

Sedan år 2010 pågår ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Sveriges Lantbruksuniversitet, där inventeringar och kartläggningar görs av det biologiska kulturarvet som finns vid fåbodemiljöerna. Sambanden mellan det traditionella brukningssättet och de biologiska värden som finns idag är starka. Biologiska värden som uppkommit genom särskilda brukningsmetoder berättar vilken typ av markanvändning som varit rådande vid olika platser, men även hur de förvaltats fram till nu.

Tidigare uppföljningar och utvärderingar har gjorts med fokus på fåbodar och fåboddrift, senast 2007 i projektet ”Fåboddrift ur ett brukarperspektiv”. Det finns därför goda möjligheter att återknyta till tidigare uppgifter för att få en bra bild av hur politiska styrmedel, fåbodbrukarnas egna intressen och olika platserns förutsättningar avgör inriktning på företagande eller livsstil samt hur natur- och kulturmiljövärden påverkas i våra fåbodemiljöer.

Syfte

Projektets syfte har varit att ta reda på hur det har gått för fåbodbrukarna som har fåbodbetesersättning och varför, genom att försöka hitta de faktorer som påverkar fåbodbruket.

Projektet har sin tyngdpunkt på utvärdering av fåbodbruk, fåboddrift och utmarksbete under den nuvarande perioden i Landsbygdsprogrammet 2007-2013, vilket innebär att en faktabaserad nulägesbeskrivning presenteras där fåbodbrukets förutsättningar dokumenteras och analyseras. Exempelvis vill projektet ta reda på varför antalet fåbodbetesåtaganden under de senaste åren sakta sjunkit.

I denna rapport ska slutsatserna kring *hur det gick* och *varför*, redovisas, analyseras och sammanfattas.

Mål

Det långsiktiga målet är att det ska finnas ett fåbodbruk som fortlever och är uthålligt, vilket innebär ett bevarat och väl förvaltad natur- och kulturarv. Inom projektet är målet att identifiera vad som är livsnödvändiga komponenter inom fåbodbruket och för fåbodbrukarna. Om det går att identifiera betydelsefulla faktorer för ett fortsatt hållbart fåbodbruk, blir det lättare att hitta åtgärder som kan stötta och hjälpa fåbodbrukarna i deras verksamhet.

Angelägna frågor att analysera eller reda ut

Flera frågor rörande fåbodbruket kretsar kring antal fåbodbrukare, antal djur, djurraser och inriktning av fåboddriften. Det finns flera sätt att mäta dessa uppgifter utifrån tidpunkter och nedslag i olika tidsepoker i fåbodbrukets historia. Den huvudfråga som specifikt rör den senaste perioden i Landsbygdsprogrammet handlar om hur många fåbodbrukare det är som har fåbodbetesåtaganden genom EU:s jordbrukarstöd och om det går att se förändringar eller trender.

Det finns många frågor som önskas svar på men i projektet har några frågeställningar utkristalliserats som de mest huvudsakliga:

- Varför minskar antalet fåbodbrukare? Kan vi hitta några av orsakerna?
- Vilka drivkrafter är det som styr fåbodbruket?
- Vilka värden upprätthålls av fåbodbrukarnas eget intresse och livsstil?
- Vilka värden upprätthålls av politiska styrmedel?
- Finns det kulturhistoriska eller biologiska värden som kanske missgynnas genom att de inte ges ersättning via politiska styrmedel?

Arbetsmetodik

I projektet hanteras statistik utifrån EU:s jordbrukarstöd, enkäter och enkätsvar från flera utskicksomgångar till fåbodbrukarna, samt uppgifter från fältbesök på fåbodställen.

Statistik

Statistiken hämtas från Jordbruksverkets DAWA-statistik och från statistikenheten på Jordbruksverket, dessutom från uppgifter utifrån åtaganden i fåbodbete och skogsbete. Jämförande analyser har kunnat göras med tidigare material som presenterats i rapporter som behandlar fåbodbruk, bland annat från Dalarnas fåbodbrukarförening och Hushållningssällskapet.

Statistiken redovisas i diagram och figurer i samband med förklarande eller redogörande text.

Enkäter

Flera enkäter har skickats ut till fåbodbrukarna under denna period i Landsbygdsprogrammet. Enkäterna har använts till uppföljningar för att se förändringar över tid och eventuella trender. Frågor som krävt mer målande svar är mer utmanande att analysera eftersom de inte kan sättas in i en strikt mall. Då fåbodbrukarna svarat på frågor som handlar om vad som driver dem som fåbodbrukare, deras val av inriktning samt vad de tänker om framtiden, kräver svaren att de behandlas på ett annat sätt och samlas i grupperingar för att få fram kärnan ur materialet. Svaren blir omformulerade för att ge en så tydlig sammantagen bild som möjligt av vad de som svarat tycker är viktigt i sitt fåbodbruk. Här blir det även intressant att se om och hur brukarens syn på värden skiljer sig från vad vi i projektet tycker. Vad är ett värde? Faller vi tillbaka på uppifrånkommande direktiv om samhälleliga mål?

Nätverk

Att bringa liv i nätverket för fåbodfrågor, som hade sin mest flitiga användning omkring år 2007 i samband med att nuvarande landsbygdsprogram startade, var en annan viktig uppgift. Detta innebar att mailkontakter togs för att skapa maillistor som sedan skulle kunna användas av vem som helst som ingick i nätverket. Avsikten var att underlätta hanteringen av specifika fåbodfrågor som rör alla län och för att skapa en grund för samordningsarbete. Eftersom projekt tar slut var inte syftet att projektet i sig skulle vara drivande i fortsättningen. Nätverket ska främja kontaktvägarna och samarbete mellan myndigheter och organisationer som hanterar fåbodfrågorna och kan nyttjas av alla i nätverket för samordning, information och erfarenhetsutbyte.

Fältbesök

Genom att samordna eller utnyttja fältbesök i samarbeten mellan olika fåbodprojekt, har många typer av professioner mötts i diskussioner kring hur läget är idag angående skötselstatus eller hävd i fåbodmiljöer. Frågorna och resonemangen har rört sig kring betesdjur, betespåverkan, öppna och slutna miljöer, bebyggelseskick, hägnader, rester av tidigare brukande och det nuvarande brukningssättet samt skogsbruk.

Genom fältbesöken går det att se effekter av jordbrukarstöd och skogsbruk samt hur markägare/stugägare/fåbodbrukare på respektive plats formar den skötsel som bedrivs inom området utifrån de förutsättningar man själv har och som platsen i sig erbjuder.

Sammanställning

Alla insamlade uppgifter har sedan sammanställts och analyserats. Uppgifterna redovisas i denna rapport med hjälp av diagram och beskrivande text.

Skallskog, Leksand
Foto: Ann-Catrin Hedén

Ordförklaringar och begrepp som används i rapporten

Hur definieras olika uttryck?

Vid diskussioner i fåbodfrågor och om utmarksbete, uppstår ofta tveksamheter vad gäller definitionerna. Vad menar vi när vi säger skogsbete och fåbodbete? Vad är stödtermer och allmängiltiga uttryck? För att skapa någon slags grund att stå på, definieras nedan de uttryck som förekommer i rapporten.

Fåbod

Fåbod är en mindre gård byggd för att fungera som nödvändigt komplement till huvudgården. Används endast en del av året (*). I rapporten syftar ”fåbod” på byggnaden eller den mindre gård vars byggnader behövdes för övernattnings och till mjölkprodukter, då betesdjuren vallats så långt från hemgården att man behövde stanna borta över natten. Begreppet kan omfatta allt från ett enskilt hus till en ansamling fåbodgårdar, då det tangerar benämningen ”fåbodställe”.

Fåbodtäkt, fåbodvall, säter

Inägan, den öppna marken som användes för slåtter och ibland även för åkerbruk. Då fick inte djuren tillträde till denna mark förrän efter slåtter och skörd då de fick gå på efterbete. Om denna mark betas idag ger den i stöden ersättning för ”fåbodbete med gårdsstöd”.

Våsbo, Ovanåker.

Foto: Ann-Catrin Hedén

Fåbodställe

Syftar på platsen för de fåbodar, stugor och tomter som tillhörde de gårdar i byn som hade del i fåbodstället, inklusive inägomarkerna och buffringsvägarna. Vanliga ändelser på platsnamn är -bod, -sel, -säl, -säter som ger oss information om att denna plats har använts som fåbodställe.

Sel – Malungsmålets ord för fåbod. Ordet finns idag på Island och betyder en högplatå dit man tar djuren på sommarbete (*).

Säter – Ordet finns i Norge och på Island och betyder utgård, dvs en gård som är belägen i utkanten av egendomen och som används under del av året som komplement (*).

* ”Begreppsförklaring”, Täpp Lars Arnesson och Tin Gumuns, utdelad vid studiebesök på Karl-Tövåsens fåbod 2014-06-24

Fäbodskog

Uttrycket avser egentligen skogsmarken som omger fäbodställets inägomark. Denna skogsmark användes i äldre tid för bete, stängfång och vedtag. I dag har gammal inägomark med spår och rester av gamla åkertegar, odlingsrösen och slätter ängar ofta beskogsats. Det är inte helt ovanligt att man i mitten av 1900-talet planterade skog på äldre åkrar och slätterängar. Om denna typ av mark betas idag betraktas de i stöden som "fäoddbete utan gårdsstöd".

Fäoddbete

Fäoddbete är ett uttryck som kommit till användning genom EU:s jordbrukarstöd och avser den ersättning som ges i samband med att djur hålls på bete i fäoddmiljö. Vanligtvis kallas detta allmänt och av fäoddbbrukarna själva för skogsbete eller utmarksbete. Detta blir lite komplicerat i förhållande till ersättningen "Skogsbete" i EU:s jordbrukarstöd, som avser en annan markklass med annat krav på markvegetation.

Levande traditionell fäbod

Dalarnas fäoddbbrukarförening har definierat vad de avser med levande fäbod, enligt "Dalarnas levande fäoddar 1998" (DFBF, Dalarnas fäoddbbrukarförening 1998.)

En levande fäbod är *"en eller flera brukare med kor och ungdjur, getter, får och häst som har fritt skogsbete och nyttjas sommartid på grund av djurens betesbehov. Där mjölk från kor och getter tas om hand på fäboden för produkttillverkning."*

Levande fäbod

enligt "Dalarnas levande fäoddar 1998", DFBF, 1998:

- a, Som ovanstående men mjölken levereras till mejeri och brukaren har endast en sporadisk produkttillverkning.
- b, Kor, getter, får och hästar på vallen i någon form av inhägnad eller fritt betande.

I DFBF:s rapport 1998 kommenteras dock att variationerna är stora och att det finns lika många definitioner som fäoddar. Mångfalden är stor, vilket kanske kan vara en förklaring på varför definitionerna ibland blir omstridda och varför vi fortfarande behöver definiera vad vi innefattar och läser in i begreppen även idag.

De flesta fäoddbbrukarna ser sig själva som drivande ett småjordbruk eller litet jordbruk, ett helårsjordbruk, inte fäoddbjordbruk. Det är ett jordbruk som inte enbart pågår under tiden man är med djuren på fäoddbete utan har ett större sammanhang fastän det är i liten skala. Andra är mer storskaliga och har större djurantal och kanske inriktning på köttedjur och lokalproducerat naturbeteskött. Hembygdsföreningar eller fäoddblag håller djur som de lånar till fäoddbete under fäoddbbetessäsongen och det finns fler varianter på brukningssätt och inriktning, traditioner, bevarande och utvecklande allt ifrån de geografiska förutsättningarna, naturtillgångar, historia och individuella intressen.

Fäbodbruk och fäboddrift

I rapportens titel finns både *fäbodbruk* och *fäboddrift* med. Orden kan visserligen ha snarlika betydelser, men har använts i rapporten för att både göra en skillnad och för att inte utelämna någon del.

Både fäbodbruk och fäboddrift utgör i grunden samma del i den äldre jordbruksekonomin där det var viktigt att hitta utmarksbete för tamdjuren, så pass långt ifrån hemgården att fäbodbebyggelsen kom till. Ett system som grundar sig på boskapsdrift och foderfångst.

I Biodiverse nr 3 2003, beskrivs fäbodbruk så här:

”Fäbodbruk innebär att ett jordbruksföretag genom särskild bosättning i utmark optimerar villkoren för säker fodertillgång. Det är ett familjejordbruk byggande på sedvanerätt till fritt skogsbete. Eftersom det finns få fäbodar i Sverige har de fått en särställning genom att samhället har sagt sig prioritera dem.”

(Biodiverse nr 3 2003, Kelvin Ekeland, www.biodiverse.se 2013-07-04)

Vid sökning på ”Fäboddrift”, får vi denna förklaring på wikipedia:

”Fäboddrift, eller fäbodväsen, är drivning av boskap vid en fäbodvall i Skandinavien, antingen i en skog eller vid ett fjäll. Boskapen förs till vallar eller ängar en bra bit från, eller relativt nära, den egentliga jordbruksbygden för att beta under sommaren.”

(www.sv.wikipedia.org 2013-07-04)

Benämningen ”fäbodbruk” har i rapporten en mer tidlös betydelse. Här ingår bevarandet och förvaltandet av ett kunskapsbärande kulturarv. Rötterna finns i det gamla, men med möjligheter att inte bara stanna vid bevarande utan även förvalta detta in i framtiden och att hitta ett bra förhållningssätt till historia, nutid, kunskap och framtid och i sitt företagande. En kulturbärande tradition.

Längre tillbaka i tiden kan ”fäboddrift” avse behovet av utmarksbete som en del av jordbruksekonomin, vilket gör att benämningen tangerar ordet ”fäbodbruk”. För att beskriva vad vi i rapporten menar med fäboddrift, är det mer naturligt att applicera benämningen på den drivkraft som fäbodbrukaren har i sitt företagande. En inriktning och en driftsform som utgår från fäbodbrukarens egna möjligheter och intressen, som visar sig i arbetets omfattning och innehåll. Alltså en drivkraft kopplad till företagande och ekonomi.

*Bete på inägan i väntan på kalvning, Skallskog, Leksand.
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Fäbod i bruk

Fäbod i bruk har en fast ersättning på 18 000 kr. Detta hänger ihop med att det ska vara minst 6 hektar fäbodbete. Beräkningen är gjord på 3000kr per hektar och blir då 18 000kr för fäbod i bruk.

Delfäbod

Delfäbod är då man använder ytterligare fäbodlar i flerfäbodsystem, vilket ger 4 500 kr extra per fäbodställe. Samma djurbesättning måste flyttas mellan dessa fäbodställen. Två separata besättningar på två olika platser genererar istället två ”fäbod i bruk”.

Fäbodbete

För fäbodbete måste man ha minst 1,5 djurenheter av nöt, får eller get. Antingen en blandning av dessa djurslag eller något av dem. Kommer man över denna lägstanivå, läggs djurenheterna för hästar till då arealen fastställs.

Beräkning av djurenheter:

nöt < 2 år	nöt > 2 år	får	get	häst
0,6	1	0,15	0,15	1

Varje djurenhet berättigar till en areal på 5 hektar fäbodbete, vilket ska motsvara det betestryck varje djurenhet kan upprätthålla med gott resultat. Beräkning av antalet djurenheter $\times 5\text{ha}$ = areal fäbodbete, vilken ges ersättning med 700 kr per hektar. För den rörliga högre ersättningsnivån från år 2012 gäller 900 kr per hektar.

Betesperiod

För fäbodbete gäller bete i minst två månader, dvs minst 8 veckor, på fäbodstället som är med i åtagandet. Betesperiod – betesperioden räknas från den 1 maj till 15 oktober. Djuren ska hållas ute minst två månader under hela betesperioden.

Om samma djurbesättning även betar vid annat fäbodställe som ingår i brukarens flerfäbodsystem, ska den sammanlagda tiden för dessa ställen vara minst 8 veckor.

Betesavbrott på grund av sjukdom eller rovdjur, ska alltid kommuniceras med Länsstyrelsen.

Det är ok att ta djuren från fäbodbete en tid och sedan försöka återvända med dem senare för att få ihop tillräckligt lång betesperiod. Det är också tillåtet att hägna in djuren i fälla, tex med rovdjursavvisande hägn, för att skydda dem en tid. Under denna tid har man tillåtelse att ge tillskottsutfodring till djuren eftersom de inte kan beta fritt om hägnet är litet. Om djuren tas hem från fäbodbete i förtid, under fäbodbetessäsongen då djuren förväntas vara på fäbodbete, måste fäbodbrukaren kommunicera detta med Länsstyrelsen. Detta är viktigt exempelvis vid en kontroll. I annat fall kan konsekvensen bli hävning av åtagande och kanske till och med återbetalning för tidigare år ifall det inte finns spår av bete.

Utmarksbete och skogsbete

Det var på utmarken man behövde hitta bete till djuren för att betet närmare gården och hembyn inte räckte till. Betet har historiskt sett inte förekommit på inägorna, dvs åkrar och ängar, annat än som efterbete efter skörd och slätter.

Skogsbetesmark på utmarken, i direkt anslutning till byns inägomark som öppnar sig i bakgrunden.

Foto: Ann-Catrin Hedén

Utmarksbete eller skogsbete är betad skog utan att det behöver ha en särskild anknytning till fäbodställe. Inom stödbegreppet utmarksbete faller skogsbete, bete på fäbodskog och alvarbete in. Dessutom kan utmarksbete finnas på otillgängliga platser som är långt från byar och bebyggelse, i väglöst land och på öar.

Skogsbete ska enligt stödreglerna vara på mark som består av skog som betas varje år. Markvegetationen ska bestå av foderdugligt gräs, örter eller ris och visa spår av långvarig beteshävd. Trädsiktet ska vara olikåldrigt.

Bete på fäbodskog är också ett skogsbete, men eftersom de enligt jordbrukarstödens definitioner avser två olika markslag, blir det svårt både för den som söker EU:s jordbrukarstöd och för de handläggare som informerar och administrerar, att veta vad den ena eller andra parten avser. Efter hand som denna problematik blivit tydlig, har flera (både de som söker ersättning och de som administrerar) blivit uppmärksammade på vad som utgör skillnaderna och i vilket sammanhang som ersättningsregler och definitioner behöver förmedlas på ett tydligare sätt.

Vad som allmänt associeras till skogsbete och dess beteskrav eller typ av markskikt skiljer sig även mellan olika delar av landet utifrån de traditioner och naturliga förutsättningar som finns i olika geografiska områden.

Ljung, blåbärs-, kråkbärs- och lingonris. Fodervärd mark, skogsbete.

Foto: Ann-Catrin Hedén

Landsbygdsprogrammet 2007-2013

Det svenska landsbygdsprogrammet är ett verktyg för hur landsbygdspolitiken ska genomföras för att nå de uppsatta målen. Landsbygdsprogrammet finansieras både av EU och av Sverige. Åtgärderna består av ersättningar och stöd för att utveckla och stimulera landsbygdens företagande och sysselsättning. Företagande och miljö är prioriterat. Den största delen av pengarna i landsbygdsprogrammet går till miljöersättningar, där ersättningarna till fäbod bete och skogs bete ingår.

Mål för Miljöersättningen till betesmarker i Landsbygdsprogrammet 2007-2013:

*”Syftet med insatsen är att bidra till att uppfylla målet om att hejda förlusten av biologisk mångfald fram till år 2010. Genom att bevara dessa biotoper kommer bevarandestatusen för hotade arter att förbättras. Målet med insatserna är en hävd av minst 500 000 hektar betes- och slåttermarker. Målet är även att insatsen ska bidra till att bevara den biologiska mångfalden och kulturmiljövärden vid 230 fäbodrar. Insatserna ska bidra till att nå delmålet för skötsel av ängs- och betesmarker inom miljö kvalitetsmålet **Ett rikt odlingslandskap** och att bevara betesmarker och slätterängar utpekade som Natura 2000-områden. Insatsen ska dessutom bidra till att 11 300 hektar våtmarker sköts i enlighet med skötsel villkoren.”*

Ur: Landsbygdsprogram för Sverige 2007-2013, regeringskansliet, Landsbygdsdepartementet, version mars 2012

Enligt målet för Landsbygdsprogrammet ska natur- och kulturvärden skötas vid minst 230 fäbodrar. Denna summa utgår ifrån att det inför landsbygdsprogrammet 2007-2013 fanns knappt 230 fäbodbetesåtaganden i landet (223 åtaganden år 2006, enligt statistik från statistikenheten, Jordbruksverket). Avsikten och ambitionen var att genom landsbygdsprogrammet skapa förutsättningar för dessa att fortsätta bedriva fäbodbruk, att antalet skulle bibehållas och gärna öka något. Sju år senare har antalet minskat till 201 fäbodbetesåtaganden (Jordbruksverkets DAWA-statistik) och tendensen är att antalet fortsätter att minska. Målet uppnås inte och det är därför viktigt att försöka analysera orsakerna.

Landsbygdsprogrammet är uppdelat utifrån tre huvudsakliga områden, odlingslandskapet, skogslandskapet och samiska områden. Varje område hanteras under respektive myndighetsområde som innehas av Jordbruksverket, Skogsstyrelsen och Sametinget. Respektive område är sedan indelat på ungefär samma sätt med ”miljöersättningar” och ”utvald miljö”.

Jordbruksverkets ansvarsområde

Jordbruksverket hanterar de delar i Landsbygdsprogrammet som berör jordbruksmarken och **odlingslandskapet**. Stöd som ska stärka natur- och kulturvärden i odlingslandskapet.

Länsstyrelsen administrerar stöden inom Landsbygdsprogrammet, och är stödmyndighet för ersättningar som rör odlingslandskapet och landsbygden. Mer om dessa nedan under rubriken "Länsstyrelsen".

Ersättningen till den som håller utrotningshotade raser "lantraser", kallat "Mutro", hanteras dock av Jordbruksverket.

Skogsstyrelsens ansvarsområde

Många kulturhistoriska lämningar är idag belägna i **skogsmark**. De är ofta mycket förfallna och riskerar att försvinna genom att de skadas och många gånger är svåra att se i markerna. Ofta är det byggnader, husgrunder och spår av äldre tiders brukande som nu finns i det som idag är skogsmark.

"Skogens mångfald" och Nokås (natur- och kulturmiljövårdsåtgärder i skogen) är ersättningar för åtgärder som görs för att bevara och utveckla skogens mångfald eller för att gynna natur- och kulturvärden som finns i skogen. Nokås är nationella medel medan "Skogens mångfald" ingår i Landsbygdsprogrammet.

Tre ersättningsformer har funnits i landsbygdsprogrammet för skogsstyrelsen:

- Kompetensutveckling
- Skogens mångfald
- ökad areal Ädellöv

"Skogens mångfald" är en insats som är uppdelad på arealstöd respektive fasta ersättningar.

Bland de fasta ersättningarna, eller schablonersättningarna, finns ersättning för restaurering av byggnader. Ersättningen är bara 3 700 kr per byggnad, vilket har uppmärksammats och ifrågasatts både av handläggare och av sökande. Insatsens omfattning kan jämföras med "restaurering av överloppsbyggnader i odlingslandskapet" (inom Miljöinvesteringar, som administreras av Länsstyrelsen) som ges en ersättning på 14 300 kr per byggnad. Ofta är förfallet så långt gånget på byggnaderna, som idag är omgivna av skog, att åtgärdernas omfattning blir större och mer kostsam att genomföra för dessa byggnader jämfört med de som står i odlingslandskapet.

Sametingets ansvarsområde

Sametinget ansvarar för den del av Landsbygdsprogrammet som berör **rennäringen och samiska kulturhistoriska värden**. För att bevara höga miljö- och kulturvärden i fjäll- och skogsområdena, är det viktigt att samiska näringar blir ekonomiskt och ekologiskt bärkraftiga. Hållbarhetsfaktorer finns på flera plan och kan röra exempelvis jämställdhet, ekonomi och sociala frågor.

Det samiska näringslivet utgår från rennäringen och har dessutom flera kompletterande övriga näringar såsom hantverk, jakt och fiske.

Miljöersättningar

”Värdefulla Natur- och kulturmiljöer i renskötselområdet”

Denna ersättning ges för skötsel som görs för att bevara och förstärka natur- och kulturvärden. I avsaknad av skötsel riskerar dessa värden att försvinna. Det är natur- och kulturelement som är förknippade med äldre tiders renskötsel och syftar till att bevara och tydliggöra spåren efter samisk tradition, arbete och liv.

Ersättningarna ges för skötsel av renvallar av olika storlek, renstängsel samt till reseersättning.

”En renvall är en betad vall som traditionellt har använts sommartid för mjölkning eller som skydd mot rovdjur.” (Sametinget, 2010, Sametingets genomförandestrategi för Landsbygdsprogrammet 2007-2013)

Till skötsel av renvallar finns villkorat att en extra arbetsinsats ska behövas för att bibehålla renvallens natur- och kulturvärden, som exempelvis röjning.

Renvall	0,20-4,0 ha	6300 kr/ha	
Renvall	Större än 4,0 ha	25 200 kr	
Renstängsel		20 kr/meter	
Reseersättning	0-75 km	640 kr	
Reseersättning	75 km eller längre	1275 kr	Max 6 375 kr/år/5 objekt

Tabellen visar ersättningsnivåer för Värdefulla natur- och kulturmiljöer i renskötselområdet

Utvald Miljö

Inom Utvald Miljö finns flera insatser som syftar till att bevara landskapets natur-, kultur- och rekreationsvärden. Åtgärderna är investeringar som ska leda till ökad miljönytta.

Regionala kompletterande insatser

Dessa insatser ska leda till att landskapets natur- och kulturvärden, samt rekreationsvärden ska bevaras och förstärkas. Åtgärderna ska komplettera de övriga miljöersättningarna.

Länsstyrelsens ansvarsområde

Länsstyrelsen är stödmyndighet för EU:s jordbrukarstöd, Utvald Miljö och de delar av landsbygdsprogrammet som innehåller ersättningsformerna till odlingslandskapet och landsbygden (ej skog).

Utöver miljöersättningar och miljöinvesteringar, som båda ingår i Landsbygdsprogrammet, finns kulturmiljöanslaget som fördelas till Länsstyrelsen varje år via Riksantikvarieämbetet. Även Naturvårdsverket har möjlighet att ge ersättning till områden med höga värden för att de ska gynnas av skötselinsatser. Gemensamt för ersättningarna är att de har fokus på platsen och det geografiska området vars natur- och/eller kulturmiljövärdeskaraktär är så hög att den ska prioriteras i de lägen en ersättning kan säkerställa skötseln som de höga värdena är i behov av.

Miljöersättningar

Inom EU:s jordbrukarstöd finns ett antal miljöersättningar. En av dem, ”Miljöersättning för betesmarker och slätterängar”, innehåller ersättningar för skötsel till betesmarker, slätterängar, fådobete och skogsbete som gäller för hela landet. Här ingår även mosaikbetesmarker/gräsfattiga marker samt alvarbete. Alvarbete i sig är en särskild typ tunt lager av växtlighet på kalkstensberggrund som har en mycket karakteristisk flora. Markslaget lämpar sig inte till åkerbruk utan betas. De två sistnämnda kommer inte att utvecklas så mycket mera i denna rapport eftersom de inte berör utbredningsområdet för fåbodar. Fokus ligger i rapporten på fådobbetesersättningen samt skogsbete.

Det levande kulturarvet som uppbärs genom fåbodbrukarens kunskande får för lite stimulans med de styrmedel/ersättningar som finns idag inom EU:s jordbrukspolitik, men ersättningarna inom EU:s jordbrukspolitik är likväl viktiga. Själva brukandet har ofta stora variationer utifrån plats, geografiskt läge, naturtillgångar/förutsättningar och fåbodbrukarens eget intresse. Brukaren får ersättning för att utföra insatser som gynnar natur- och kulturvärden men *”den ekonomiska avkastningen är låg eller obefintlig”* (enligt Länsstyrelsen i Värmlands län, 2014, Kartläggning av biologiskt kulturarv i fåbodmiljöer – Värmland 2012) och det är andra krafter som påverkar att fåbodbrukaren väljer att fortsätta med sitt fåbodbruk.

Länsstyrelsen i Värmland uttrycker sig så här i sin rapport om Biologiskt kulturarv vid fåbodmiljöer 2014, och samma erfarenheter finns från andra län:

”Olika miljöersättningar och miljöinvesteringar inom EU:s jordbrukspolitik är mycket viktiga. Det nuvarande fåbodstödet med ”fåbod i bruk” är en bra utgångspunkt och insatsen ”särskild skötsel av fådobete” kan vara ett komplement, men den ekonomiska situationen för säterbrukarna är ändå generellt sett tuff.” (Länsstyrelsen i Värmlands län, 2014, Kartläggning av biologiskt kulturarv i fåbodmiljöer – Värmland 2012)

Utvald Miljö

Utvald miljö är pengar som avsatts för åtgärder som är regionalt anpassade. Åtgärderna ingår antingen som en kompletterande skötselinsats i kombination med Miljöersättningarna eller som en separat åtgärd för just utvalda miljöer som finns inom Miljöinvesteringarna. Målet med åtgärderna inom Utvald miljö är att bevara och förstärka landskapets natur-, kultur- och rekreationsvärden. Därför var stödet utformat på så sätt att regionala särarter och karaktärer skulle prioriteras av länen själva vilket innebär att åtgärder och projekt som gynnar syftet ges ersättning. När det nya landsbygdsprogrammet kom igång år 2007, kunde man ansöka om några av åtgärderna – restaurering av betesmarker, slätterängar och våtmarker. Från år 2008 har hela stödet öppnats och innehåller en mängd olika åtgärder där länen prioriterat ett antal av dem utifrån hur de gynnar måluppfyllelserna bäst regionalt.

Regionalt kompletterande insatser

Regionalt kompletterande insatser är en slags tilläggsersättning för åtgärder som görs på betesmarker och slätterängar. Det vill säga en extra skötsel som krävs för att gynna, bevara och stärka natur- och kulturmiljövärden. Regional kompletterande insats är ett komplement till den vanliga miljöersättningen och bygger på det åtagande man har för betesmarker och slätterängar.

Ersättningar som finns inom regionalt kompletterande insatser är:

- Särskild skötsel av fåbodbete
- Särskild höhantering på slätteräng
- Bränning
- Bete och slätter på svårtillgängliga platser
- Skötsel av landskapselement med särskilda värden
- Röjning av stigar till samevisten.

Om markerna inte uppfyller kraven på miljöersättningar eller gårdsstöd finns det ändå möjlighet att söka miljöersättningar på vissa marker.

- Restaurering av betesmarker och slätterängar
- Mosaikbetesmarker och andra gräsfattiga marker

På åkermark finns några miljöersättningar som bara kan sökas inom utvald miljö.

- Bevarande av hotade åkerogräs
- Mångfaldsträda
- Fågelåker
- Anpassade skyddszoner

Särskild skötsel av fåbodbete

Bland de regionalt kompletterande insatserna finns ”särskild skötsel av fåbodbete” som är en slags tilläggsersättning till dem som har fåbodbetesåtagande. Denna ersättning räknas som en regionalt kompletterande insats och kan sökas både på fåbodvall och på fåbodskog. Den innebär att natur- och kulturvärden som kräver en extra skötselinsats, exempelvis riktat bete/betesstyrning eller manuella insatser såsom röjning, kan ges ersättning.

Miljöinvesteringar

Inom Utvald miljö finns även Miljöinvesteringar som är en ersättningsform som ska gynna natur-, kultur-, och rekreationsvärden. Åtgärder som ges bidrag är sådana som kan vara till gagn för många. Det betyder att insatserna prioriteras till sådana som resulterar i ett bevarat eller höjt natur-, kulturvärde eller upplevelsevärden och helhetsperspektiv på landskapet. Exempelvis är det viktigt att en ängslada, som i dagens jordbruk mist sin gamla funktion, kan få förutsättningar för att kunna stå kvar i odlingslandskapet i sitt rätta sammanhang. Man gör en riskbedömning att de byggnader som ligger ute i landskapet i större omfattning riskerar att förfalla än de byggnader som finns närmare gården. På så sätt kan de övergivna byggnaderna, det äldre jordbrukets ekonomibyggnader, åtgärdas så att grund, stomme och tak är i sådant skick att byggnaden kan bevaras. Stugor och boningshus är dock av den typ av byggnader som vanligtvis prioriteras av ägaren då det gäller underhåll. Risken för förfall eller rivning är inte densamma som för lador ute i landskapet och behovet av stöd som incitament för bevarande är därmed inte lika stort. Trots detta finns det några typer av byggnader, exempelvis mjölkbodar, som bör kunna premieras för en bidragsdel för att en kulturhistorisk restaureringsåtgärd ska hjälpa till att bevara både byggnadstypen och aktiv fåbodhantering av mjölkprodukter enligt gammal tradition.

*Slätteräng på gammal linda. Bilden illustrerar flera typer av åtgärder inom utvald miljö såsom hässjning av hö, restaurerad ängslada och gärdesgård. Grafskänget, Skattungbyn, Orsa.
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Större byggnader, eller byggnadstyper som kräver mer omfattande restaureringsåtgärder, har ofta ett långt gånget förfall. Ofta handlar det om byggnader som haft en viktig funktion i det äldre jordbrukssamhället såsom kvarnar och bysågar. Under lång tid har det saknats ekonomiska medel som varit lämpliga för denna typ av byggnader. Visserligen har anslaget till kulturmiljövården kunnat användas, men då budgeten varit mycket begränsad har det varit svårt att få bidrag för sådana restaureringar. I miljöinvesteringen ”specialinsatser för natur- och kulturvården”, har flera restaureringar skett av sådana byggnader med gott resultat.

Restaureringar och andra typer av bevarandeåtgärder eller underhåll, gör att de ses av andra människor i omgivningen. Ofta gör det att andra kan bli inspirerade till att göra en egen insats.

Nedan ses ett exempel på utförda restaureringsåtgärder på en fäbodstuga i Kulturreseptatet Våsbo fäbodar, Ovanåker.

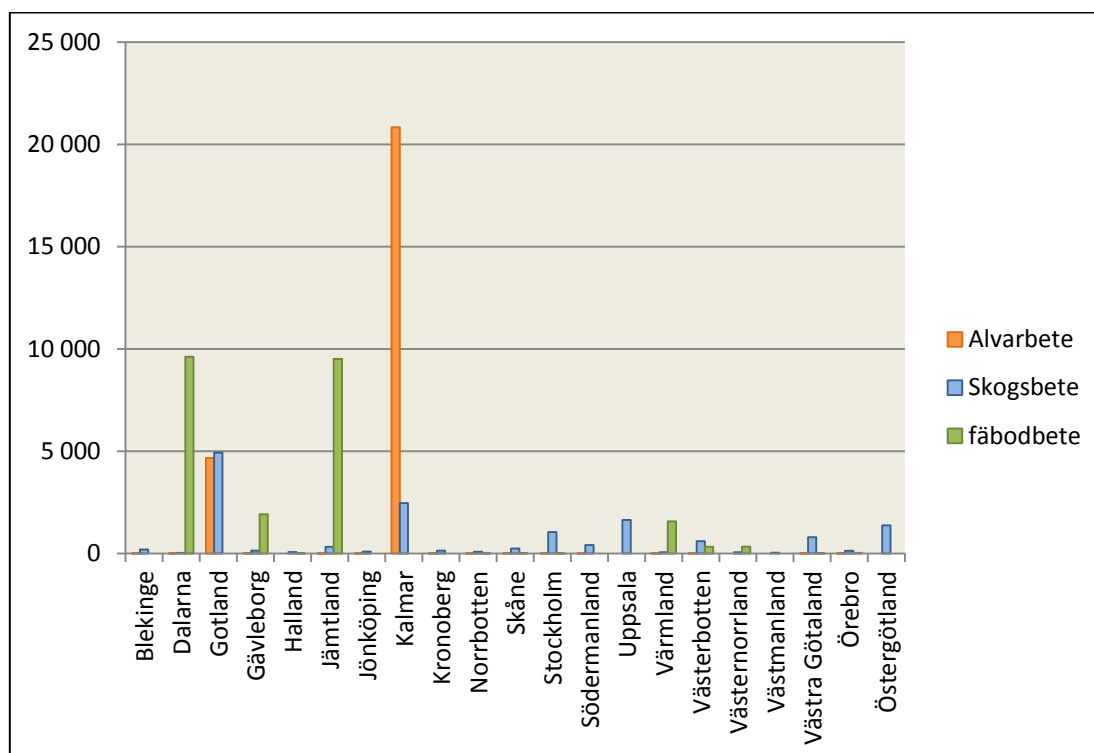
Restaurerad fäbodstuga i Våsbo, Ovanåker, där syllstocken ersatts med en ny, och grundstenarna rättats till. Foto: Ann-Catrin Hedén

Miljöersättning till betesmarker och slåtterängar

I denna rapport fokuserar vi på ersättningen till ”Biologisk mångfald och kulturmiljövärden i betesmarker och slåtterängar”, i dagligt tal förkortat till ”Miljöersättning till betesmarker och slåtterängar”. Om man sköter betesmarker, slåtterängar, mosaikbetesmarker och andra gräsfattiga marker, fäbodbete och skogsbete i hela landet och för alvarbete på Öland och Gotland, kan man få ersättning via EU:s jordbrukarstöd. Syftet med ersättningen är att bevara och förstärka betesmarkernas och slåtterängarnas natur- och kulturmiljövärden.

Ersättningen ges via femåriga åtaganden eftersom man vill se en kontinuitet i skötseln och där tidsrymden anses vara gynnsam för de värden som ska skötas.

Med hjälp av uppgifter från Jordbruksverket för år 2006, vet vi fördelningen mellan de olika typerna av betesmarksersättningar, för respektive län. Här finns alltså endast åtaganden enligt den tidigare programperiodens ersättningsvillkor och regler. Diagrammet nedan visar hur stor anslutningen var till respektive markklass.

Diagrammet visar fördelningen i areal, hektar, mellan länen av jordbrukarstöd till alvarbete, skogsbete och fäbodbete år 2006 inför Landsbygdsprogrammet 2007-2013.

Skogsbete, fåbodbete och utmarksbete

Att tala samma språk är viktigt. Är inte skogsbete och bete på fåbodskog samma slags utmarksbete? Att regelverket för EU:s jordbrukarstöd har en annan definition av markslagen skogsbete respektive fåbodbete än vad många lantbrukare tänker sig då man talar om utmarksbete, har skapat en hel del problem och förvirring i samband med ansökningarna om EU:s jordbrukarstöd.

Skogsbetade områden framför allt i Roslagen och på Gotland har en särskild karaktär, vilket kanske kan vara en möjlig förklaring till hur EU:s jordbrukarstöd gör skillnad mellan fåbodbete i fåbodskog respektive skogsbete. På skogsbete inom jordbrukarstöden ställs också högre krav på markskiktet än vad det görs på fåbodbete. Skillnaden kan även ha att göra med att fåbodbetet bedrivs med frigående djur och att den yta som då ska skötas kan vara svårare att definiera än för andra skogsbeten.

Till att börja med berättigade skogsbeten även till gårdsstöd. Men nya ”träddregler” infördes 2008 vilket gjorde att betesmarksdefinitionen ändrades.

Ersättningsberättigade betesmark fick innehålla högst 50 träd per hektar. För gårdsstödet var gränsen 60 träd per hektar och kopplingen mellan skogsbete och gårdsstöd togs bort år 2009. Istället höjdes ersättningen för skogsbete som kompensation för bortfallet av gårdsstödet från 1 800 kr/ha till 2 350 kr/ha. Konsekvensen blev en ännu tydligare skillnad mellan ersättningsnivåerna i skogsbete respektive bete på fåbodskog, vilket skapat ett opedagogiskt läge där skillnaderna blir svåra att förklara. Fåbodbetet kan dock kompletteras med ”särskild skötsel av fåbodbete” med en ersättning på 1200 kr per hektar, vilket inte är möjligt inom ersättningen för skogsbete

	2007	2010	2012
Skogsbete/ha grödkod 54	1 800 kr samt gårdsstöd	2 350 kr utan gårdsstöd	
Fåbodbete/ha grödkod 61 (öppen inäga, fåbodvall)	700 kr samt gårdsstöd		900 kr samt gårdsstöd
Fåbodbete/ha grödkod 55 (fåbodskog)	700 kr utan gårdsstöd		900 kr utan gårdsstöd

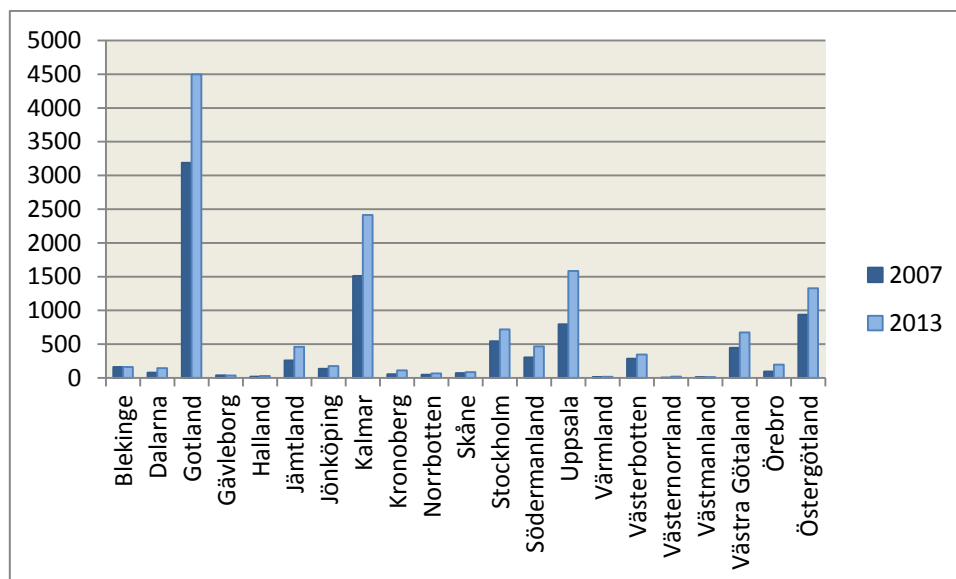
Ersättningsnivåerna i de olika markklasserna fåbodbete och skogsbete. Förändringar under programperioden.

Några av fåbodbrukarna kunde tidigare få fåbodbetesersättning trots att de var åretruntboende på sitt fåbodställe. Det historiska brukningssättet är givetvis att fåbodbrukaren bor på sin hemgård men flyttar upp till fåbodstället med sina djur

under fåbodbetessäsongen. Undantag gjordes för några få åretruntboende fåbodbrukare, som kunde ges ersättning för att deras djur betade fritt på en plats som var dokumenterat fåbodställe där miljönyttan uppfylldes.

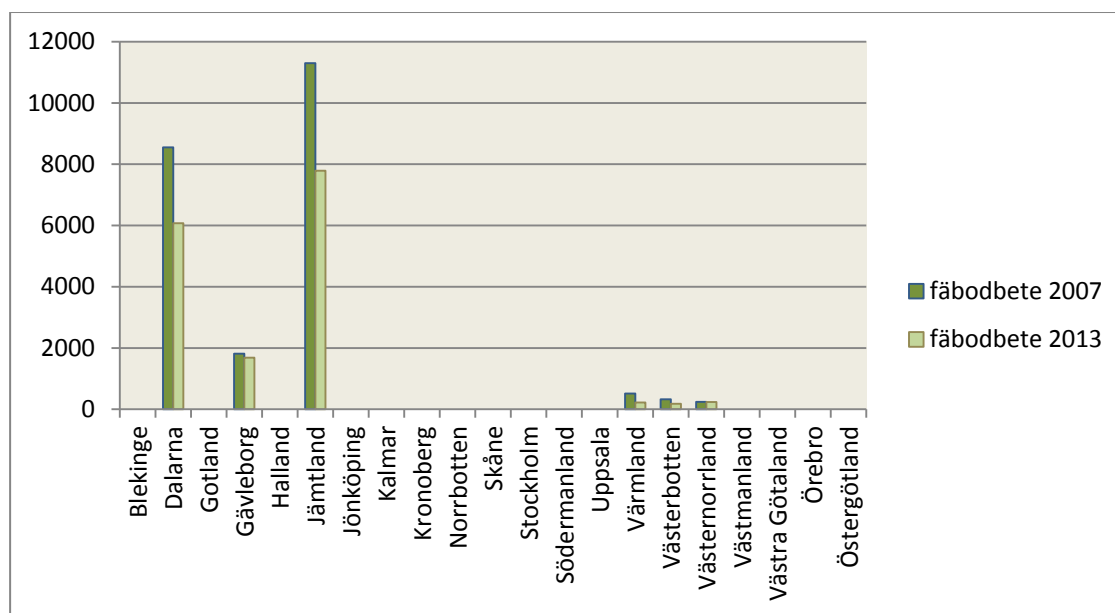
Inför år 2007 förändrades villkoren så att de åretruntboende inte kunde bli berättigade ersättning via fåbodbete, utan hänvisades till den vanliga betesmarkersättningen. Den nya fåbodbetesersättningen blev tydligare en ersättning för fåbodbruk med buffring/buföring/flytt av djuren från hemgården till fåbodstället och det traditionella brukningssättet och användningen en del av året. Några av de som tidigare fått ersättning för fåbodbete, för att de skött markerna vid fåbod, gick över till ersättning för skogsbete, vilket även har ett samband med att regelverket och villkoren för skogsbete öppnades en aning. Tidigare fick inte markerna alls vara påverkade av att någon gång ha varit inägomark. Nu fick markerna ha ringa påverkan av att ha brukats som inägomark, under förutsättning att de består av fodervärd mark med olikåldrigt trädskikt i ett område som är präglad av kontinuerligt bete.

År 2007 fanns femåriga åtaganden för skogsbete kvar sedan den tidigare perioden i landsbygdsprogrammet parallellt med nya åtaganden enligt de nya stödreglerna. Mellan de två programperioderna finns det inga skillnader i beräkning av arealer. Diagrammet nedan visar hur stora skogsbetesarealerna var för respektive län år 2007 och 2013. I nästan alla län ökade arealerna. Några län sticker ut med stora arealer skogsbete, såsom Gotland, Kalmar och Uppsala län där arealerna också ökat mycket genom programperioden.

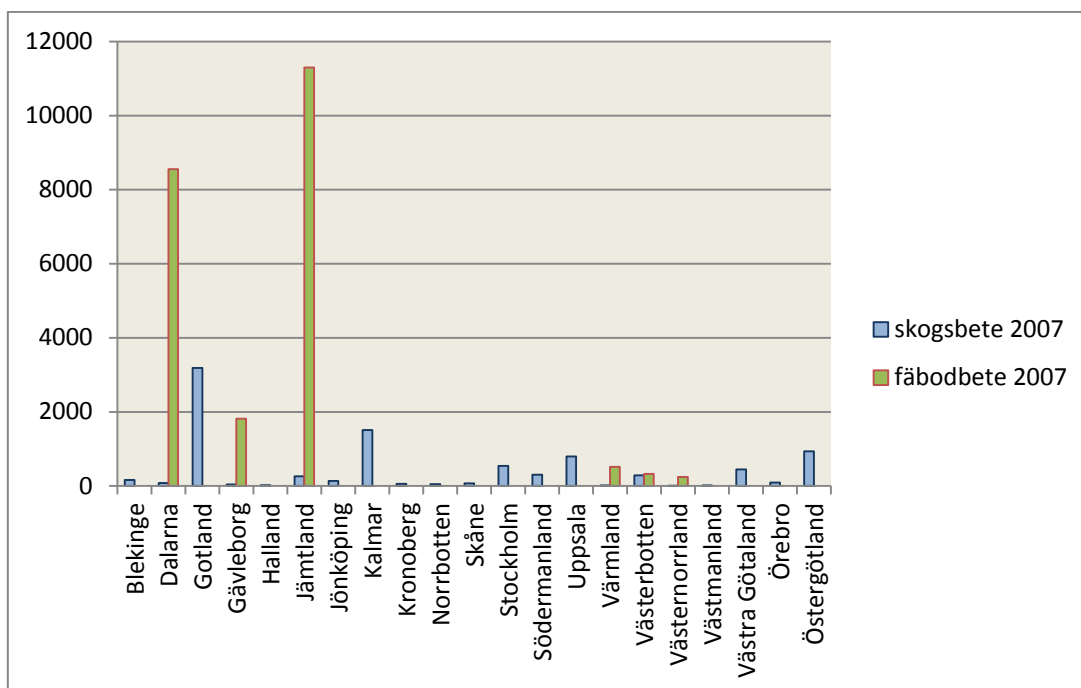
Arealer skogsbete år 2007 respektive 2013. Ökning rent generellt för skogsbetesarealerna för många län. Siffrorna visar areal i hektar. (DAWA-statistik, Jordbruksverket)

Fäbodbetesersättningen genomgick en förändring i regelverket från och med 2007 med det nya landsbygdsprogrammet. Arealberäkning gjordes om vilket innebär att arealerna för fäbodbete i det gamla regelverket beräknades med 7 hektar per djurenhet, medan beräkningen för det nya programmet var 5 hektar per djurenhet. Eftersom åtagandena är femåriga och alla inte har samma startår, finns det fram till år 2010 fäbodbetesersättning enligt både det gamla och det nya regelverket. Detta gör att arealer för fäbodbete blir något missvisande när de ska jämföras över tid. Dock visar diagrammen på tydliga skillnader och förhållanden mellan länen.

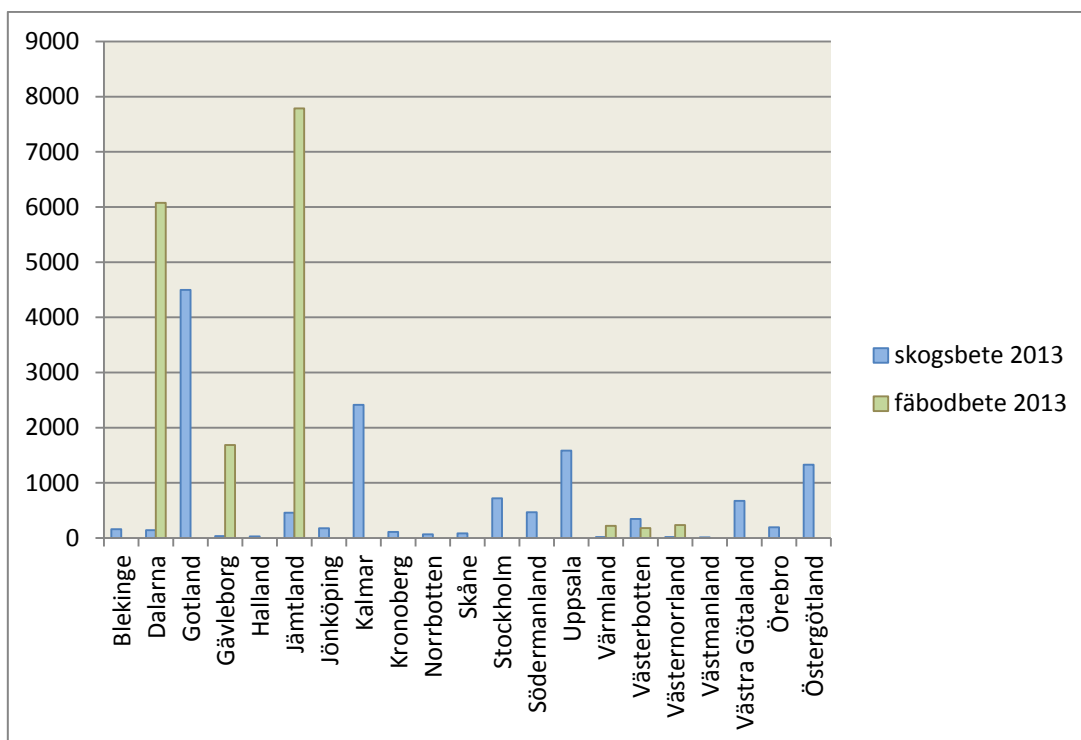
Arealer **fäbodbete** år 2007 respektive 2013. Minskade arealer beror på att flera av åtagandena år 2007 både är inom den tidigare ersättningen och den nuvarande. Ersättningarna utgår från djurantal och betestryck som beräknades olika. Bilden illustrerar dock fördelningen i areal mellan länen. Siffrorna visar areal i hektar.

Bilderna nedan illustrerar förhållandet mellan de olika markslagen och den geografiska fördelningen mellan länen år 2007. Skogsbete finns i alla län, främst på Gotland och Öland, men även i Uppsala, Östergötland, Västra Götaland, Stockholm och Södermanland. Fäbodbete finns i främst Jämtland och Dalarna, men även i Gävleborg, Värmland, Västerbotten och Västernorrland.

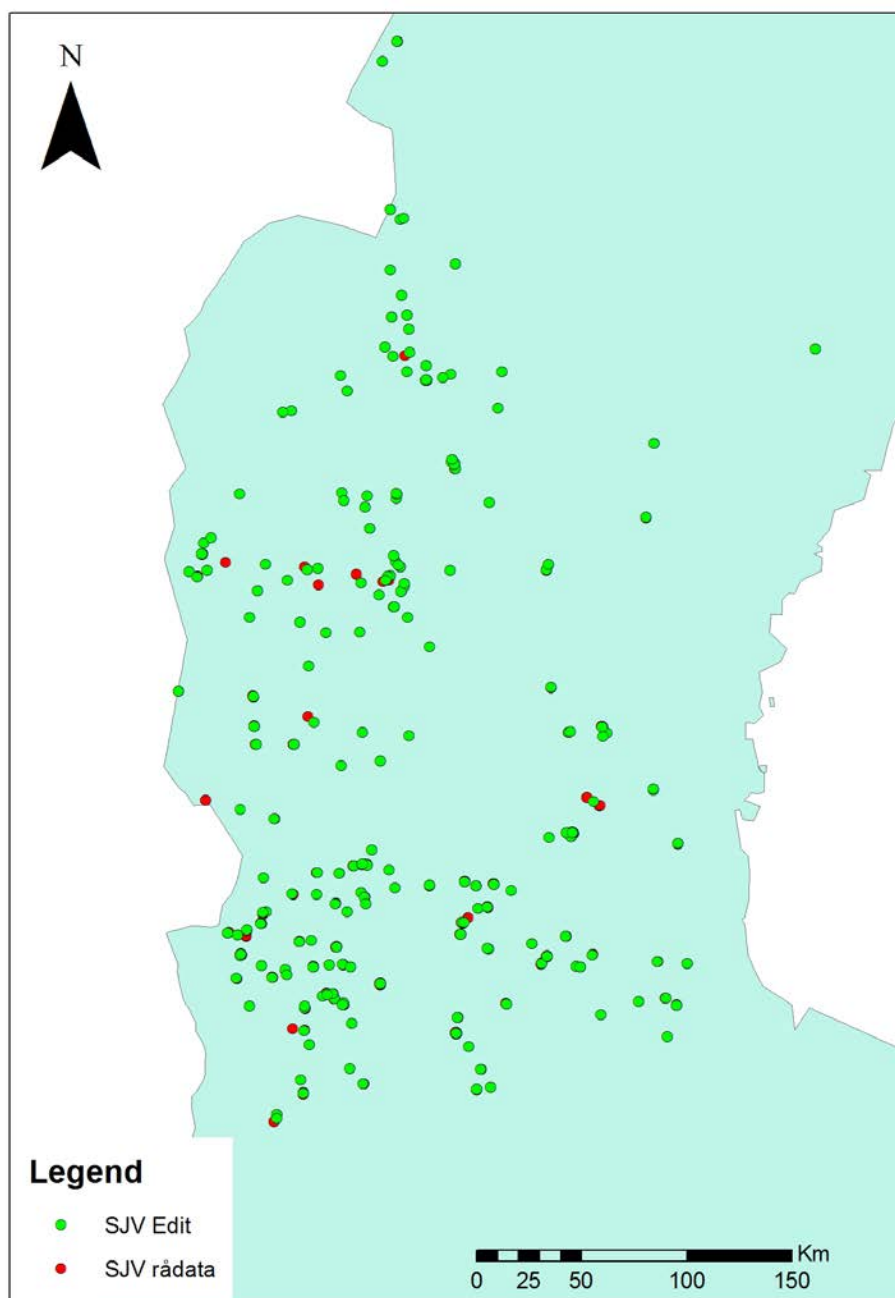

Arealer i hektar år 2007 för skogsbete respektive fäbodbete. Dawa februari 2014, Jordbruksverket.

Vid en jämförelse med arealuppgifterna för år 2013 ses förändringarna. Observera att skalan inte är riktigt densamma i de två diagrammen, men att förhållandena länsvis mellan andelen fäbodbete och skogsbete är uppenbara.

Arealer skogsbete respektive fäbodbete år 2013. Dawa februari 2014, Jordbruksverket.

Kartan visar den geografiska utbredningen på de fäbodställen som i Jordbruksverkets databas ingick i åtaganden för fäbodbete år 2012.

Röda punkter representerar rådata och är koordinater för de jordbruksblock som ingick i fäbodbetesåtaganden. För att visa fäbodställen är rådata omräknade till en central koordinat i grönt som markerar platsen. De gröna punkterna täcker oftast de röda och markerar därmed de fäbodställen som ingår i fäbodbetesåtagande.

Jordbruksblock från Jordbruksverket, bearbetat data Michael Persson Länsstyrelsen Dalarna, karta CBM 2013

Analys och sammanställning av material om fäbodbruket

För att få veta hur det går i landsbygdsprogrammet och om åtgärderna faller ut så som det var tänkt, behöver vi göra utvärderingar. Dessa kan göras både utifrån statistik och utifrån enkätsvar. Statistiken kommer via uppgifter som genereras av administrationen av EU:s jordbrukarstöd, det vill säga utifrån de uppgifter som finns i varje enskilt miljöersättningsåtagande. Med utgångspunkt utifrån faktamaterialet via stöden är det möjligt att hitta förändringar eller tendenser både i det pågående ersättningssystemet, men även med möjlighet att jämföra med tidigare ersättningsperioder.

Tyvärr begränsas utvärderingen genom denna typ av statistik till att främst hantera storlek och antal. Det är svårare att få information om vilken kvalitet ersättningsformen genererar och att genom siffror få fram tankar och värderingar. Därför har det statistiska underlaget kompletterats med några omgångar med olika typer av enkätfrågor. Bland enkätfrågorna finns svar av en mer filosofisk karaktär som berör fäbodbrukarnas tankar på framtid och förutsättningar för sitt fäbodbrukande. Denna typ av svar är dock svårare att analysera i tabellform för att vara överblickbara och får istället komma fram genom diskussion eller i berättande analys.

Natur- och kulturvärden kan behöva en extra insats för att gynnas, bevaras och förstärkas. På så sätt representerar en sådan skötsel en särskild kvalitetsaspekt vilket gör att kvaliteten kan mätas utifrån den areal denna skötsel utförs på. I den regionalt kompletterande insatsen ”särskild skötsel av fäbodbete”, ges ersättning för en skötsel som kompletterar de grundläggande skötselvillkoren. Den skötsel som ska utföras innebär riktat bete/betesstyrning eller manuella insatser såsom röjning.

Statistiskt material

För att få tillgång till denna grundnivå av statistiskt material krävs att länsstyrelserna upprättar och ajourför dokument för sin egen uppföljning av åtaganden för fäbodbete eftersom rapporter av detta slag inte går att få ut i Jordbruksverkets databaser. Ett exempel är att antalet djur, som ligger till grund för arealberäkningen, inte läggs in någonstans i systemet, vilket gör att uppgifterna inte finns tillgängliga annat än i respektive akt. Vissa rapporter går dock att få fram ur Jordbruksverkets statistikdatabas DAWA-statistik. Länsstyrelserna kan se det egna länets uppgifter, men oftast inte de andra. Länsstyrelserna kan få nationella utdrag från DAWA-statistik efter en särskild förfrågan. Då levereras svar till länsstyrelsen utifrån en specifik frågeställning till statistikenheten som tar fram det material som inte syns i generella rapporter. Proceduren kan ibland bli omständigt eftersom beställare och leverantör har olika kunskaper om regelverk, kombinationer av grödkoder samt om regionala kompletterande insatser. Samtidigt har vi som frågeställare inte kunskap hur datasystemet är byggt för att ha

full insikt i hur frågan ska ställas för att förstås, för att få tillbaka ett så bra statistiskt underlag som möjligt. Detta kräver tydliga frågeställningar så att minsta felmarginal uppstår. Arbetet med statistiken har dock fungera bra eftersom dialogen mellan parterna har varit med ömsesidig förståelse och förts på ett sådant sätt att frågeställningarna ringats in ordentligt.

Fäbodbetet i EU:s jordbrukarstöd

Inom EU:s jordbrukarstöd har fäbodbrukare kunnat få ersättning för fäodsbete sedan 1996. Regelverket har varierat något under åren men hållits fast inom respektive femårsperiod som är den tidsrymd ett åtagande har. Förändring i belopp per hektar har dock förekommit både under och mellan landsbygdsprogram och åtagandeperioder. Inför Landsbygdsprogrammet 2007-2013 omformulerades några regler och villkor för fäodsbetesersättningen. Från att ha varit en ersättning vars storlek enbart baserats på antalet djurenheter, kombinerades nu ersättningen utifrån en fast del för ”fäod i bruk” och en rörlig del beräknad utifrån djuren.

Fäodsbetesersättningen i EU:s jordbrukarstöd till bevarande av betesmarker och slåtterängar

För att kunna resonera kring fäodsbetesersättningen i det pågående landsbygdsprogrammet 2007-2013, behöver vi även sätta in det i relation till hur ersättningsformen såg ut tidigare. Antalet djur räknades om i djurenheter för att just kunna motsvara betestrycket av respektive djurslag.

Nötkreatur 6 mån-2 år	0,6 de
Nötkreatur över 2 år	1 de
Häst	1 de
Får och getter	0,15 de

Vuxna nöt och hästar motsvarade en djurenhet, ungnöt 6 mån-2 år räknades som 0,6 djurenhet, get eller får motsvarade 0,15 djurenheter.

Fäodsbetesersättningen år 1996-2000.

Varje djurenhet berättigade till 4 hektar fäodsbete (utifrån behov av betestryck). Ersättningen var 1 600 kr per hektar eller 6 400 kr per djurenhet. Här fanns till skillnad mot nu, enbart en rörlig ersättning baserad på arealen fäodsbete, i sin tur baserad på antalet betesdjur. För att beräkna arealen beräknade dels antalet djur och hur stort betestryck marken sköttes med

Djurenhet (1DE per 4 hektar*1600 kr)	6 400 kr
--------------------------------------	----------

Ersättning beräknad per djurenhet före år 2000.

Fäbodbetesersättningen i Landsbygdsprogrammet 2001-2006.

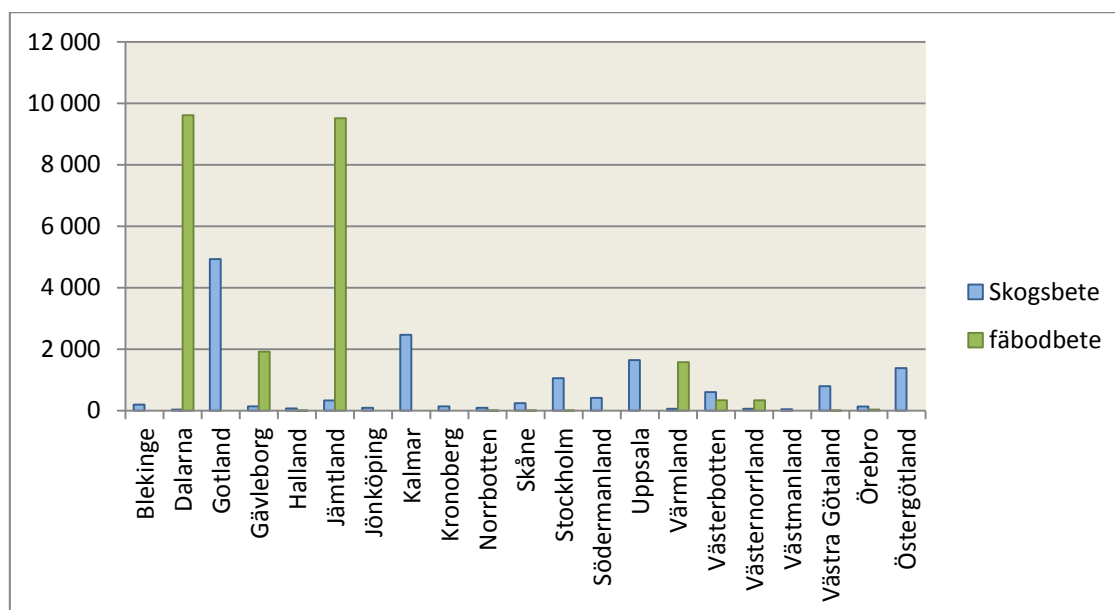
Även under denna period fanns enbart en rörlig ersättning baserad på arealen fäbodbete, i sin tur baserad på antalet betesdjur. För att beräkna arealen beräknades dels antalet djur och hur stort betestryck marken sköttes med.

Varje djurenhet beräknades räcka till ett bete på 7 hektar. För varje hektar fäbodbete, gavs en ersättning på 1000kr.

Djurenhet (1DE per 7 hektar*1000 kr)	7 000 kr
--------------------------------------	----------

På ett lite förenklat sätt kunde man säga att fäbodbetesersättningen hade en ersättning på 7000 kr per djurenhet.

Åtagandena var femåriga även i denna programperiod, men under år 2006 kunde de förlängas ett år i avvaktan på ett nytt program 2007. De som hade fäbodbetesåtaganden med senare startår, så att femårsåtagandet tog slut senare och en bit in på den nya programperioden, kunde antingen stanna kvar i sitt pågående åtagande eller gå in i ett nytt åtagande, med nya ersättningsregler. Genom denna flytande övergång blir det vissa statistiska svårigheter, eftersom man måste vara vaksam på att inte jämföra exempelvis arealer, eftersom beräkningarna gjordes på olika sätt.

Diagrammet visar fördelningen i hektar mellan länen av jordbrukarstöd till skogsbete och fäbodbete år 2006 inför Landsbygdsprogrammet 2007-2013.

Alla de åtaganden som är med i diagrammet ovan, är enligt beräkningsmodellen i betesmarksersättningen 2001-2006. Därför är alla åtaganden beräknade i areal enligt samma beräkningsmodell och därigenom jämförbara med varandra.

Vid halvtidsutvärderingen av miljöersättningarna ”Axel 2 – utvärdering av åtgärder för att förbättra miljön och landskapet”, SLU Sveriges lantbruksuniversitet år 2010, blev alla arealer hopslagna vare sig de tillhörde den gamla beräkningsmodellen eller den nya. Effekten blev en skevhet i arealmängd, vilken har en grund i hur stor areal varje djurenhet berättigar till enligt en beräkningsmodell. Arealen för fåbodbete blev därför missvisande. I halvtidsutvärderingen redovisades att arealen fåbodbete minskade drastiskt mellan perioden 2001-2006 (det tidigare landsbygdsprogrammet) och programperioden 2007-2013. Dock utan att förändringen i regelverket redogjordes.

Förslaget inför år 2007 och hur det blev

Inför Landsbygdsprogrammet 2007-2013 lämnades ett förslag på hur den nya fåbodbetesersättningen skulle se ut. Fåbodbetesersättningen delades upp i en fast ersättning för ”fåbod i bruk” och en rörlig ersättning utifrån antalet djurenheter.

Minsta nivå var 6 ha fåbodbete och 1,5 djurenheter av nöt, får och/eller get.

	Förslag	Fastställt 2007	Ändring 2012
Fåbod i bruk	20 000 kr	18 000 kr	
Ytterligare fåbod i bruk	5000 kr	4500 kr	
Djurenhet*	3 000 kr	3 500 kr	4 500 kr

**Djurenhet – Varje djurenhet har ett betestryck för sammanlagt 5 hektar. Ersättningen för arealen var från början satt till 600 kr per hektar, men fastställdes 2007 till 700 kr. Från år 2012 fick de som valt ett rörligt belopp en höjd ersättning, 900 kr per hektar. I tabellen ovan beräknad per djurenhet.*

För de fåbodbrukare som nyttjar flera fåbodställen under säsongen i ett flerfåbodsystem, med samma djurbesättning, fanns möjlighet att kompensera flyttningen av djur med en fjärdedels ”fåbod i bruk” för varje ytterligare fåbodställe. Den sammanlagda betesperioden skulle totalt sett uppgå till minst åtta veckor under fåbodbetessäsongen.

Endast några få fåbodbrukare har haft flerfåbodsystem i sitt åtagande. Några av de fåbodbrukare som har flera fåbodställen i sitt åtagande, har också valt en annan variant genom att ha separata djurbesättningar på de olika platserna istället för att flytta själv med samma djur.

Utöver den fasta och den rörliga ersättningen föreslogs även extra ersättningar för kompletterande insatser genom **Utvald Miljö**.

	Förslag	Fastställt 2007	Ändring
Mjölkning	14 000- 70 000 kr	0	
Särskild skötsel av fäbodbete	1 200 kr per hektar	1 200 kr per hektar, max 10 ha	
Nattfälla	12 000 kr	0	
Vallning 1 månad	24 000 kr	0	

Förslag till ersättningar inom Utvald Miljö och hur de fastställdes. Särskild skötsel av fäbodbete kunde sökas från år 2008.

Förslaget hade inneburit att det sammantagna ersättningsbeloppet för en fäbodbrukares fäodbetesersättning bättre kunde ha relaterat till den arbetsinsats som denne får lägga ned i sin fäboddrift. Ett bättre helhetstänk var gjort kring fäbodbrukets insatser och hur miljötjänsterna skulle ersättas.

Detta helhetstänk gick dock förlorat då man i Bryssel tog beslutet om det nya programmet sommaren 2007. Ersättning till nattfälla, vallning och mjölkning godkändes inte, vilket innebar att de allra flesta på det sättet gick miste om 36000kr (beloppet för både nattfälla och vallning tillsammans). Kommissionen ansåg att särskilt mjölkningen kunde betraktas som produktionsinriktad vilket inte fungerade ihop med miljöersättningen eftersom den är ämnad att ge ersättning för ett arbetskrävande, eller ett fördyrat brukningssätt som ska gynna betes- och slättermarkers natur- och kulturvärden.

Generellt anser fäbodbrukare och myndigheter att ”ett arbetskrävande, eller ett fördyrat brukningssätt som ska gynna betes- och slättermarkers natur- och kulturvärden”, är just vad mjölkning vid fäbod är. En intressant koppling har sedan visast sig bland analysmaterialet, som visar att mjölkning påfallande ofta sammanfaller med platser som har väldigt höga kulturmiljövärden. Så är det i Dalarna, men även i Jämtland känner man igen sig i denna koppling. Sannolikt hör det samman med att mjölkande djur håller betesrutinerna och regelbundet återkommer till fäbodvallen för att mjölkas. På så sätt upprätthålls betestrycket, fägatorna, stigarna och viloplatserna, som ger starka avtryck i det biologiska kulturarvet.

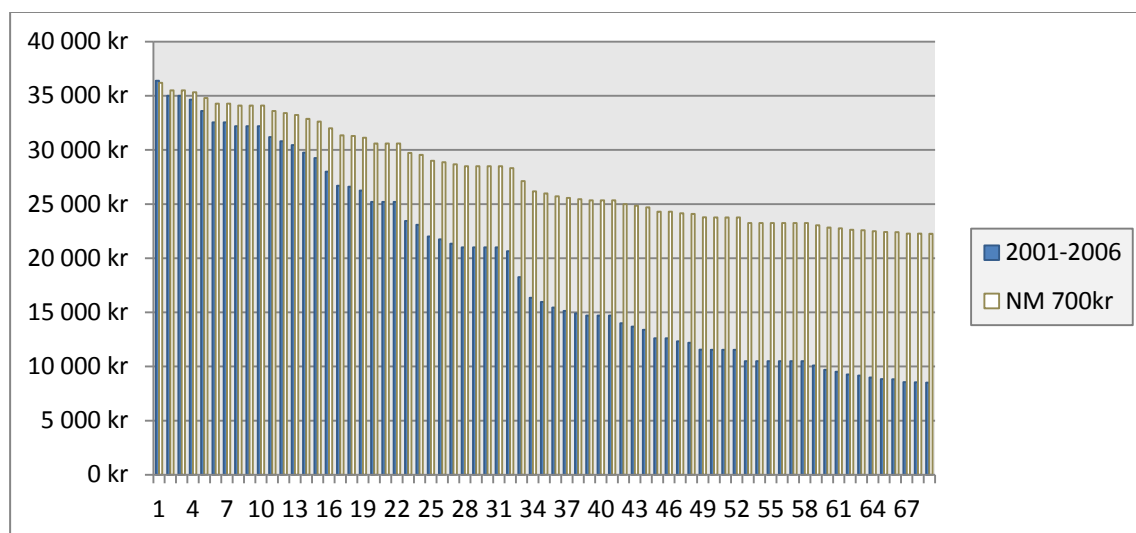
Hela fäodbetesersättningen var under en tid i farozonen och riskerade att helt utebli. Tack vare Jordbruksverkets och Jordbruksdepartementets insatser lyckades förhandlarna ändå att få med ersättningsformen i det nya Landsbygdsprogrammet.

Beloppen justerades så att ersättningen per djurenhet blev lägre, men kunde för djurhållare med upp till strax under 8 djurenheter kompenseras med den fasta ersättningen

Som en slags kompensation för de åtgärder som inte blev godkända för mjölkning, vallning och nattfälla, justerades budgeten för Utvald Miljö upp regionalt.

Kompensationen skulle göras för att andra typer av insatser inom Utvald Miljö, skulle ha möjlighet att gynna områden med fåbodmiljöer.

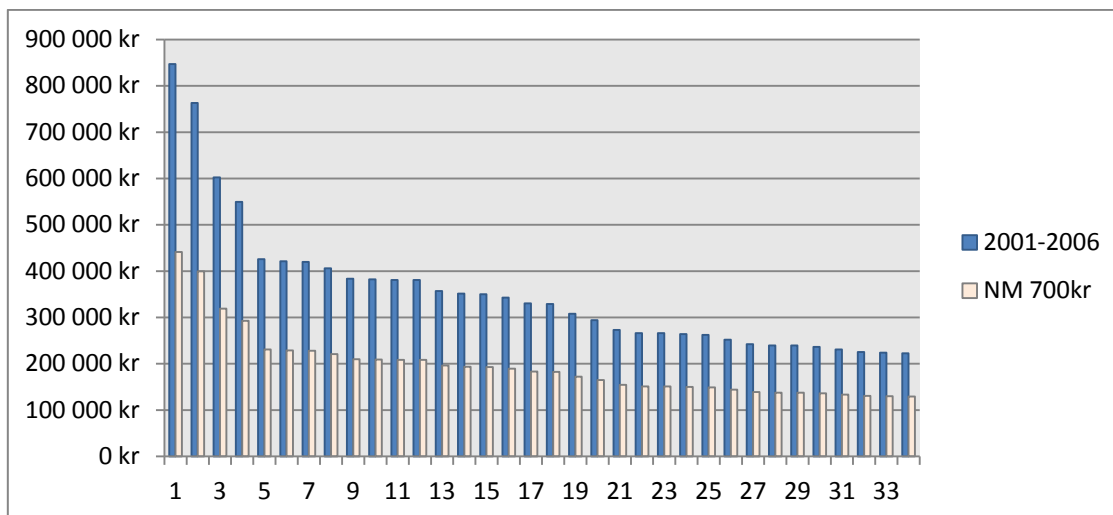
I hela landet var det 34 % av fåbodbrukarna, som i den nya ersättningsformen fick minst samma ersättning som i den tidigare perioden 2001-2006. Alla de fåbodbrukare som hade upp till fem djurenheter fick samma eller mer i ersättning.

Bilden visar de 34 % av fåbodbrukarna (69 st) som enligt landsbygdsprogrammet 2007 och en ersättning på 700 kr per hektar fåbodbete, fick lika mycket eller mer ersättning än i föregående programperiod. Från vänster till höger fallande skala av antal djurenheter per fåbodbrukare. De ljusa staplarna illustrerar den nya högre nivån jämfört med den tidigare periodens mörka staplar.

Att ersättningen förändrades till att bli halverad, vilket hävdats av en grupp fåbodbrukare, är inte riktigt. Halverad ersättning är det visserligen på den rörliga delen av ersättningen baserad på antalet djurenheter, men eftersom även den fasta ersättningen på 18 000 kr ska räknas med i fåbodbetesersättningen är det fel att så förenklat dra en slutsats som inte stämmer med verkligheten. Ett tjugotal av fåbodbrukarna, de med litet djurantal, fick nu mer än dubbla ersättningen jämfört med förut. Efter höjningen av ersättningen för betesarealen från 700 kr till 900 kr per hektar, var det 44 % av fåbodbrukarna som fått lika mycket eller mer i fåbodbetesersättning jämfört med den tidigare programperioden.

De fåbodbrukare som har stora djurbesättningar är de som hade en mer gynnsam ekonomisk situation enligt den äldre programperioden.

Bilden visar de 34 djurhållare som har mer än 30 djurenheter på fåbodbete. Alla dessa har fått lägre ersättning enligt reglerna från 2007 jämfört med den tidigare perioden i landsbygdsprogrammet. Från vänster till höger fallande skala av antal djurenheter per fåbodbrukare.

Fåbodbetesåtagandet och åtagandeplanerna

Till alla fåbodbetesåtaganden upprättas en åtagandeplan. Denna plan utgår från fåbodbrukarens ansökan där antalet djur och djurslag som beräknas gå på fåbodbete har angivits. I planen beskrivs vilken typ av skötsel de olika jordbruksblocken ska ha och vilka villkor som är förknippade med skötseln för att uppfylla åtagandet. Vanliga villkor i åtagandeplanerna är att betes ska ske under minst åtta veckor under fåbodbetessäsongen och att ingen tillskottsutfodring får ske.

Genom att räkna om djuren till djurenheter, fås en areal som motsvarar det betetryck djuren kan hålla. Arealen fördelas på den öppna fåbodvallen och på fåbodskogen, utifrån fåbodbrukarens ansökan. Länsstyrelsen gör avgränsningar av fåbodbetet och gränserna för fåbodbetet (blocken/blocket) ritas in på en kartbild.

Oftast kan denna kartavgränsning tyckas en aning konstlad, särskilt när det gäller betesområdet på fåbodskogen. Eftersom fritt betande djur går efter betesrutiner och tillgång på gott bete, går det aldrig att rita in det exakta området som djuren betar av.

Historiska kartor och kartöverlägg har varit till stor hjälp både vid avgränsningarna av fåbodbete och för förståelsen av de värden som syns idag på platsen. Kartorna hämtas från Lantmäteriverkets arkivtjänst digitalt, klipps ut och läggs som ett transparent skikt över dagens ortofoto. Genom att rektifiera den historiska kartan justeras den för att få bort skevheter så att den går att läsa i samma skala som den nutida kartan. På så sätt syns gamla odlingsstrukturerna och gränser samtidigt som informationen från den nutida kartbilden kan ses rakt igenom.

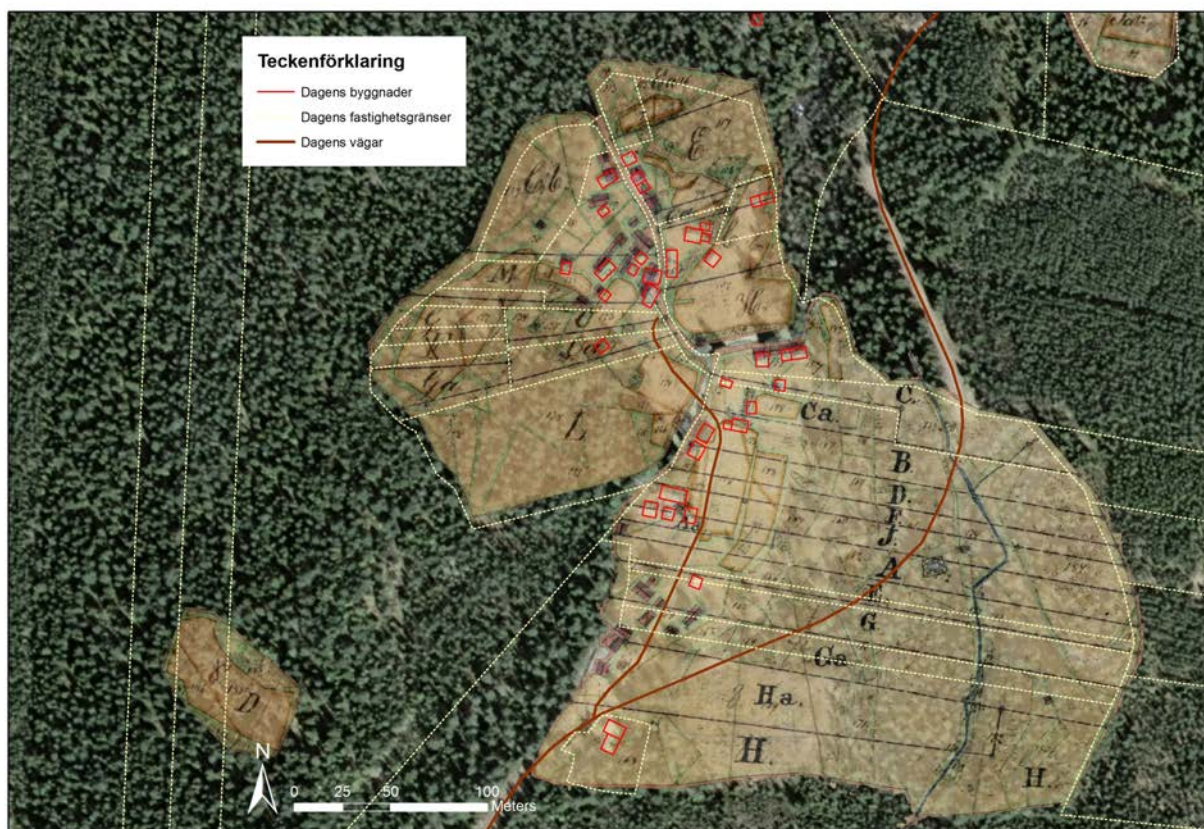
När det gäller avgränsningarna för ”Särskild skötsel av fåbodbete” är metoden med kartöverlägg en värdefull källa där äldre tiders markanvändning ofta bekräftar

de detaljer som syns idag. Det är lättare att rikta och prioritera skötselinsatserna och det gör även att fäbodbrukaren får en bra förklaring till var de finns, vad de kommer av och samtidigt, en intressant insikt i hur platsen sett ut och brukats när kanske ens förfäder levde och verkade här. Gränser mellan åkrar och slåtterängar, fägator och gårdstomter används för att rikta skötselinsatserna så att natur- och kulturvärden som behöver en extra skötsel, blir extra hårt betade eller får en kompletterande manuell skötsel genom röjning.

Åkrar och odlingsröse i fäbodmiljö.

Foto: Ann-Catrin Hedén

Skräddar-Djurberga, Orsa. Historiskt kartöverlägg där kartan från storskiftet har placerats ovanpå dagens ortofoto.

Bakgrundskarta © Lantmäteriverket.

Storskifte på inägor år 1877 akt nr 20-OSJ-16 och 20-OSJ-37 i

Lantmäterimyndighetens arkiv. Rektifiering Johanna Jansson, Länsstyrelsen Dalarna.

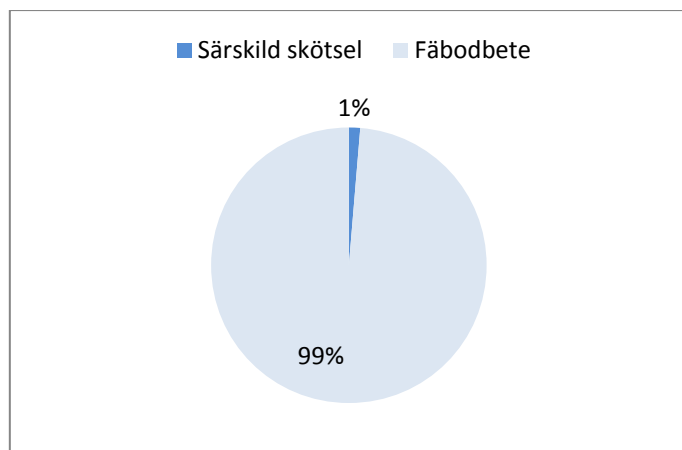
Särskild skötsel av fåbodbete

Den kompletterande insatsen ”Särskild skötsel av fåbodbete” är en slags tilläggsersättning för att vårda natur- och kulturvärden som kräver en extra skötselinsats för att upprätthållas, tydliggöras och förstärkas. Skötseln kan bestå av en riktad betesstyrning eller manuell skötsel exempelvis genom borttagande av vegetation i anslutning till fägator, byggnadsgrunder och runt odlingsrösen. Ersättningen kunde ansökas från år 2008 eftersom den ingick i Utvald Miljö, för åtgärdsinsatser i just utvalda miljöer. Generellt sett finns dessa höga värden vid alla fåbodställen, vilket gjorde att alla som gått in i den nya åtagandeperioden från 2007 eller 2008 kunde ansöka om särskild skötsel. Ansökanstrycket förväntades vara högt och därför fanns det en begränsning i den maxareal som varje fåbodbrukare fick lägga till sitt åtagande.

Begränsningen för den areal som varje fåbodbrukare kunde ges ersättning enligt ”särskild skötsel av fåbodbete”, styrdes av den totala arealen för fåbodbete som ingick i respektive åtagande. De fåbodbrukare som hade upp till 10 hektar fåbodbete i åtagandet, fick ha maximalt 2 hektar ”särskild skötsel av fåbodbete”. För större åtaganden fanns en maxbegränsning på 10 hektar med denna ersättning.

Antalet ansökningar blev lågt. Endast 26 fåbodbrukare anslöts till särskild skötsel av fåbodbete år 2008 och år 2013 hade antalet bara ökat till 37 fåbodbrukare.

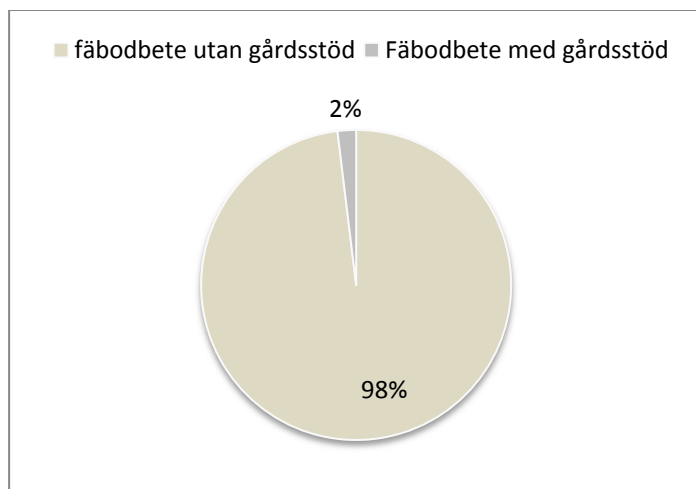
Genomsnittsarealen för särskild skötsel av fåbodbete är drygt 5 hektar. Antalet fåbodbrukare som har detta komplement i sin fåbodbetesersättning är väldigt litet och den sammanlagda arealen uppgår inte till mer än strax över en procent av den totala fåbodbetesarealen.

Bilden visar hur stor areal av den totala fåbodbetesarealen som sköts med ”särskild skötsel av fåbodbete”.

Anledningarna till den låga anslutningen kan vara flera. Av de fåbodbrukare som svarat på denna fråga i enkät, är det några som tycker det är krångligt att söka stöden. Av de som svarat att de har ”särskild skötsel av fåbodbete” i sitt åtagande, anger flera att den främsta anledningen är att de har särskilda värden vid sitt fåbodställe.

Fördelningen mellan särskild skötsel av fäbodbete och den totala fäbodbetesarealen sammanfaller dock med fördelningen inom fäbodbete på "fäbodbete som berättigar till gårdsstöd" respektive "fäbodbete som inte ger gårdsstöd". Många av de åtgärdsytor som ringats in i åtagandeplanerna för "särskild skötsel av fäbodbete", har just varit på den öppna fäbodvallen och i anslutning till fägatorna som utgår från densamma.

Figur som visar fördelningen i areal mellan åtagandeareal för fäbodbete utan gårdsstöd respektive fäbodbete på öppen fäbodvall som berättigar till gårdsstöd.

*Svedbovallen, Ljusdal
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Enkätundersökningar i tre omgångar

Varje höst skickas ett formulär ut till de fäbodbrukare som har fäbodbetesåtagande, där de enligt föreskriften ska redovisa antal djur på årets fäbodbete. Här fyller de även i namn på fäbodstället och under vilken tidsperiod djuren varit där på fäbodbete. Ibland har baksidan använts för ett antal frågor som har koppling till själva fäbodbrukandet. Svarsfrekvensen har förutsättning att bli hög eftersom frågorna kommer i samband med en redovisning som måste åter till Länsstyrelsen.

Enkäten vintern 2011-2012

De frågor som kom med på baksidan av betesredovisningsbrevet i Dalarna 2011, diskuterades i samråd mellan Lantbruksenheten och Kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Dalarna. Dessutom via mailkontakter med Länsstyrelsen i Gävleborg och Jämtland. Frågorna kan delas in i tre huvudgrupper utifrån att de behandlar nutid, framtid och kunskap. Idén vi arbetade utifrån, hade mycket att göra med fäbodbrukarnas egna tankar och värderingar. Dessutom kunde vi på detta sätt kanske fånga upp olika typer av lokalkunskap som handlade om fäbodställen i deras närhet som kunde komma ifråga för att återupptas i aktivt fäbodbruk.

För att få en bild av hur fäbodbrukarna även i andra län ser på sitt fäbodbrukande, skickades enkäten också ut till fäbodbrukare i Gävleborg, Värmland och Jämtland.

Enkäten fick en svarsfrekvens på 62 %. Svaren från fäbodbrukarna samlades in till Länsstyrelsen Dalarna som sedan gav SLU i uppdrag att sammanställa och analysera svaren inom projektarbetet för utvärderingen. Arbetet är publicerat i "Fäbodbrukare om fäbodbrukets framtid" SLU-rapport 4/2012.

Frågor som ställdes i enkäten

Följande frågor gäller fäbodbruket i nutid:

- Vilken är den största anledningen till att du är fäbodbrukare på just den plats du är på? (familjeanknytning, livsstil, förutsättningar i natur och geografi mm)
- Hur är kopplingen mellan fäbod och hemgård?
- Vad är mest knepigt att lösa i livet som fäbodbrukare?
- Vad är det bästa med att vara fäbodbrukare?
- Fäbodvall och fäbodskog är ett "handarbetslandskap" (slåtter, lövtäkt, mjölkning mm) som förändrats långsamt. Vilka förändringar har du märkt av på just ditt fäbodställe?

Följande frågor i det frågeformulär som skickades ut till fåbodbrukarna gäller fåbodbrukets framtid och fortlevnad. Här ville vi även veta vilka delar i fåbodbruket som behöver stöttning för att arbetet med bevarandet av fåbodbruket ska ha en framtid:

- Vilka faktorer är viktiga för dig för att fortsätta ha ett aktivt fåbodbruk i framtiden?
- Vad är viktigast att ta vara på för att vi ska få ett hållbart fåbodbruk som kan fortleva in i framtiden?
- Hur kan vi förbättra landsbygdsprogrammet så att det gynnar fåbodbruket bäst?
- Kan du nämna några fåbodställen som är utan djurhållning idag som du tror att fåboddriften kunde återupptas på? Vilka? Varför?

Med ett levande fåbodbruk följer också ett immateriellt kulturarv. I äldre tiders berättelser finns ofta betydelsefull kunskap om naturfenomen och landmärken på särskilda platser. Följande frågor gäller den kunskap och de erfarenheter som är nödvändiga för fortlevnaden av ett levande fåbodbruk. Kunskaperna måste bevaras och föras vidare, men hur?

- Vilka erfarenheter och tips har du som du skulle vilja dela med dig av till andra fåbodbrukare?
- Tycker du att någon viktig del av fåbodbruket kommit i glömska och bör lyftas fram mer?
- Skrock och skrömt? Finns det berättelser om just den plats du är på?
- Det immateriella kulturarvet (kunskaper och traditioner) – hur förs kunskaper vidare?

SLU-rapporten "Fäbodbrukare om fäbodbrukets framtid"

Analysen av svaren på denna enkät, lämnades i uppdrag till SLU eftersom det gick hand i hand med andra av deras pågående arbeten kring fäbodbruk. Resultaten kommunicerades med Länsstyrelsen Dalarna i en halvtidsutvärdering för att fånga upp och ge möjlighet att vidarerapportera delar av värde för arbetet med "Tulpan", det tekniska underlaget inför det nya Landsbygdsprogrammet som Jordbruksverket och Skogsstyrelsen presenterade 2012.

Resultaten av sammanställning av enkätsvar samt resultat och analys, presenterades i SLU-rapporten "Fäbodbrukare om fäbodbrukets framtid" som sedan trycktes och sändes ut till alla fäbodbrukare med fäbodbetesåtagande. Rapporten sändes även till fäbodbrukarföreningarna och de myndigheter och organisationer som hanterar dessa typer av frågor.

Rapporten redovisar fäbodbrukarnas syn på fäbodbruket och sin framtid. Tydligt är att de största orosmolnen inför framtiden utgörs av den låga lönsamheten och den ökade närvaron av rovdjur i fäbodmiljön. Ökad okunskap i omvärlden om fäbodbruk och utmarksbete skapar dessutom osäkerhet kring mulbetesrätt och gamla fäbodtraditioner. Dessutom önskas förenklade regelverk.

Enkäten vintern 2012-2013

Frågorna denna gång samordnades med betesredovisningsbrevet i Gävleborgs län. För resterande län följde de inte med i betesredovisningsbrevet, utan skickades ut separat. Frågorna relaterade denna gång till en tidigare enkät, som användes i Dalarna 2007, där antalet djurslag och djurraser som är på fäodsbete efterfrågades, samt om man mjölkar och tillverkar mjölkprodukter på fäodstället.

Avsikten var att ta reda på om det fanns skillnader från en tidigare enkät. Hur många är det som mjölkar egentligen? Är det lika många som förut, är det fler eller färre? Finns det skillnader i hur kopplingen vilka djurslag och raser man har och mjölkning? Det finns även skillnader mellan länsstyrelserna hur väl man har koll på denna typ av uppgifter. I Dalarna följs inte dessa uppgifter upp inom den vanliga handläggningen, medan en annan rutin följs i Jämtland där man har bättre uppföljning på antalet fäbodbrukare som mjölkar sina djur vid fäbodvistelsen. Svarsfrekvensen på denna enkät blev hög då 80 % av landets fäbodbrukare valde att svara.

Nationellt fäbodseminarium i Sveg blev lokalt fäbodmöte i Rättvik

De preliminära resultaten i denna rapport var tänkt att presenteras på ett fäbodmöte i Sveg i december 2013. Ungefär en månad innan denna dag skickades en inbjudan ut till landets alla fäbodbrukare som har fäodbetesåtaganden. Tyvärr var det väldigt få fäbodbrukare som anmälde sig, vilket gjorde att vi beslöt att ställa in mötet. I Dalarna ordnades istället med kort varsel ett mindre fäbodmöte i Rättvik. Här visades ett urval av det statistiska materialet och de medverkande fick utbyta synpunkter och erfarenheter.

Enkäten vårvintern 2014

För att kompensera den diskussion som vi hade förväntat oss i Sveg med reaktioner på analyser och resultat, gjordes ytterligare en enkät för att få svar från så många fåbodbrukare som möjligt angående Landsbygdsprogrammet. I och med början av en ny period fanns det fortfarande en liten möjlighet att påverka och därför var det viktigt att så många som möjligt fick komma till tals genom enkäten.

Enkäten kom att sändas ut till sammanlagt 230 fåbodbrukare. Uppdaterade uppgifter från Jordbruksverket gav 201 fåbodbrukare totalt i landet som år 2014 har fåbodbetesåtaganden. Att enkäten gick ut till fler hänger ihop med en eftersläpning av uppdatering av adresslistor och att det verkar ha varit fler överlåtelser av åtaganden, varför både överlåtare och övertagare kan ha fått enkäten skickad till sig. Som nämnts tidigare finns det ingen datarapport som enkelt ger dessa adressuppgifter för hela landet, utan måste levereras via respektive län eller via Jordbruksverket. Svarsfrekvensen var 54 % på denna enkät.

Samarbete nationellt med andra projekt

Ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Sveriges Lantbruksuniversitet pågår sedan år 2010, där det utförs kartläggningar av biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer. Sedan år 2012 har Länsstyrelserna i Dalarna och i Värmland drivit pilotprojekt med inventering av biologiskt kulturarv. Pilotprojekten vävs i flera delar samman med fäbodutvärderingsprojektet eftersom djurhållningen och betets påverkan på biologiskt kulturarv analyseras.

Vid Länsstyrelsen Dalarna har Naturvårdsenhetens arbete inom ”Åtgärdsprogrammet för hotade arter”, kommit flera arbetsområden till del, bland annat i arbetet kring kulturved och om träd. Exempelvis har trädinventeringar skett i fäbodmiljöer vilket varit givande i samråd mellan flera projekt där fäbodmiljöerna berörs.

Under åren 2012 och 2013 har samarbete i det här redovisade projektet ”Fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i LBP 2007-2013” skett med projektet ”Biologiskt kulturarv vid fäbodmiljöer” bestående av utbyte av kunskapsinsamlande samt i deltagande i workshops i fält där deltagare från andra organisationer och myndigheter deltagit.

Projektet har även deltagit i workshop på inbjudan av interregprojekt mellan CBM (centrum för biologisk mångfald), Länsstyrelsen i Jämtland och norska Bioforsk. Att träffa representanter för myndigheter över länsgränserna, landsgränserna, fäbodbrukare och kollegor ger konstruktiva diskussioner som för arbetet vidare i respektive organisation och ger vidare effekter för framtida samarbetsytor.

Samarbete pågår också med projektet ”Uppföljning och utvärdering av EU:s landsbygdsprogram 2007-2013 i Dalarnas län”, som analyserar effekterna av hela landsbygdsprogrammet 2007-2013 för Dalarnas län, genom kontinuerlig kontakt och samarbete kring en del av de statistiska uppgifterna samt med projektet ”Kartering av fäbodar” som drivs av Kulturmiljöfunktionen med historiska kartöverlägg där de aktiva fäbodbrukarnas fäbodställen ingår.

Projektet har även kontakt med Markfunktionen och Kulturmiljöfunktionen vid Länsstyrelsen Dalarna i pågående omarronderingar. Dessutom har projektet kontakt med ansvariga för MR-frågor som i projektet kan behandla eller synliggöra manligt respektive kvinnligt i samband med utvärderingen och uppföljning av jordbrukarstöd.

Vilka effekter blir synliga i fält?

Politiska styrmedel, såsom ekonomiska ersättningar från myndigheterna, ger en signal om vad eller vilka värden man just då anser vara viktiga att åstadkomma eller upprätthålla. Vissa delar i odlingssätt, metoder och landsbygdsutveckling pekas ut som viktiga i olika tid och utifrån samhällsförhållanden och politiska beslut. Genom att gynna en viss typ av skötsel styrs utseendet i ägostrukturer och markförhållanden, vilket syns tydligt i agrarhistorien och i de odlingsstrukturer som syns idag i odlingslandskapet.

Generationsskiften verkar vara en sådan fas då det händer många förändringar på gårdarna eftersom man är inne i ett skede av omdaning och nystart. Ibland kan politiska incitament göra att en viss skötsel sker på bekostnad av något annat. Därför var en av frågeställningar just ifall vi med de ersättningsformer vi har idag, kan se riskområden och marker som inte får den skötsel de borde ha för att man inte får ersättning för den skötseln. Hur ser det ut idag på våra fåbodställen? Bevaras och sköts de värden som är önskvärda att bevara? Är det viss skötsel som uteblir på grund av ersättningssystemet?

I samband med fältbesök idag ser vi ofta att den gamla typen av skötsel på fåbodvallen/-tåkten inte sker längre, som exempelvis slåtter och lövtagning. Istället låter man djuren beta gamla slåtterängar varpå en annan hävdgynnad flora så småningom kanske ersätter den som fanns där på grund av slåtter. På vilket sätt påverkas floran långsiktigt? Skötsel genom exempelvis lång tids kontinuerlig slåtter har resulterat i att floran får en viss karaktär som är ett resultat av just denna hävd. På så sätt har marken så höga natur- och kulturvärden att den är kvalificerad till ersättning ifall den fortsätter att skötas. Om slåtterängen då sköts genom bete påverkas den på ett annat sätt än om den slås, då den gamla floran ändrar karaktär. I avsaknad av slåtter kan det ändå vara positivt att djuren betar och håller markerna öppna och förhindrar igenväxning och sly.

*Fåbodstuga vid utkanten av inägan.
Kläberget, Dala Floda, Gagnef.
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Fåbodställen har en komplex helhetsmiljö med två viktiga delar. Dels bebyggda fåbodvallar med slåtterängar och åkrar eller lindor, dels utmarksbeten i skog, på fjällhedar och myrar.

Vid fältbesök kan bete, slåtter, lövtagning och djurhållning och annan aktivitet som pågår vid ett fåbodställe, ge information om hur skötseln genomförs och hur man anpassat skötseln till fåbodställets förutsättningar och eget intresse. För att bättre kunna avgöra hur betet långsiktigt påverkar markskiktet skulle besöken helst återkomma med vissa intervall. Gärna årsvis eller vart annat år men även återkommande ske under samma tid på säsongen eftersom utseenden varierar mycket mellan för-, hög- och eftersäsong, dvs försommar, högsommar och sensommar respektive före slåtter och skörd eller efterbete på slåtter.

Det grundmaterial som har varit med vid fältbesök inom projektet ”Biologiskt kulturarv vid fåbodmiljöer” i Dalarnas län, har utgjorts av historiska kartor och GIS-skikt som bidragit till analys över geografisk utbredning.

Det finns en mängd olika typer av fåbodas såsom hem- eller åkerfåbodas, långfåbodas, mellanfåbodas, mjölkfåbodas och fjällfåbodas med flera. Denna variation förväntades märkas i inventeringsresultatet på något sätt. Olika bruks- eller driftsinriktningar och förutsättningar, både utifrån geografi, natur och utifrån fåbodbrukarna själva borde resultera i att det går att se olika typer av biologiskt kulturarv.

Genom att inventera biologiskt kulturarv både vid hemfåbodas och vid långfåbodas, samt jämföra spåren av biologiskt kulturarv mellan fåbodvallen och den omkringliggande skogen, undersöktes det om det skulle gå att utläsa en berättelse om platsens skötsel. Berättelsen skulle kunna ge en förklaring till hur markerna hävdats och därmed en förståelse för kontinuiteten av olika typer av hävd i fåbodmiljön.

En annan aspekt utifrån projektsamarbetet, var också att ta reda på hur skötseln idag påverkar platsen och de natur- och kulturhistoriska värden som finns där.

Under inventeringen av biologiskt kulturarv, gjordes en något oväntad iakttagelse. Förväntan att hitta de finaste och mest artrika slåttermarkerna vid långfåbodarna, blev inte infriad.

...”de finaste ängsmarkerna idag finns på hem-/åkerfåbodarna även om betet fått gräsmarkerna att degenerera. De avlägset liggande slåtter-/långfåbodarna har däremot slåttermarker påverkade av gödsling.” (Biologiskt kulturarv vid fåbodmiljöer, Länsstyrelsen Dalarna 2012)

Sannolikt beror detta på att gödseln, som samlades då djuren var installerade i fåhus, användes till långfåbodens ängar för att öka deras avkastning. Vid åkerfåbodarna användes gödseln till åkrarna, vilket har gjort att slåtterängarna vid hemfåbodarna är artrika och magra.

*Spår efter torvtag och myrslåtter.
Skallskog, Leksand.
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Biologiskt kulturarv berättar för oss om hur platsen brukats förr i tiden.

Inventeringar av biologiskt kulturarv kan vara ett bra verktyg och ett komplement till vad vi vet om bebyggelsen och spåren efter odling, slätter och brukande. När antalet fåbodbrukare minskar, påverkar det både enskilda miljöer och det kulturarv som fåbodbruket utgör.

Hackslog på några av täckerna på Li, Grasbrekka, Grasbrickan säter, Lima socken, Malung-Sälen, år 1922. En plats där arbete förs. Hur läsbar är platsen idag? Fotograf Lispa Anna Maria Martinsson (gift Larsson Heden). Digital kopia av originalkopia, Branäs Sven Johansson, Lima och Södertälje

"En beteskontinuitet som är obruten har ett egenvärde. Betande djur upprätthåller en öppenhet och hävdberoende värden i fåbodmiljöerna." (Biologiskt kulturarv vid fåbodmiljöer, Länsstyrelsen Dalarna 2012)

Det är dock inte det viktigaste att det är en obruten beteskontinuitet på platsen. Återupptagen hävd gör att sådana arter som en tid dämpats av annan vegetation, kan komma fram på nytt och öka, eller bitvis återta sin utbredning. Fåbodbruk med mjölkhantering och lantraser upprätthåller, förutom betet, dessutom den viktiga berättelsen.

Erfarenheter från myndighetsutövning samt riktlinjer för handläggning och kontroll

För att garantera en likabedömning mellan länen och mellan handläggarna har det genom hela programperioden förts dialog mellan länen, men också med personal som utför kontroller av jordbrukarstöden. Sådana gemensamma ”kalibreringar” har bland annat gjorts med gemensamma fältbesök och ”fallbeskrivningar” där länen kan diskutera likabedömning.

Några personer på landets länsstyrelser har lång erfarenhet av både EU:s jordbrukarstöd och fäbodfrågor. Den kunskapsbanken i kombination med lokalkännedom i det egna länet eller kring fäbodväsendet i landet är viktig att värna om oavsett om man är myndighet eller fäbodbrukare. Att ha en bra kontinuitet är viktig för alla parter. Att ofta mötas av ”nya” handläggare kan kännas knepigt för en fäbodbrukare och är inte heller bra utifrån en förtroendespekt. För myndigheten blir det ett glapp eller vacuum mellan en företrädare och en efterföljare, som måste inhämtas i form av en tid av kunskapsuppbyggande. Detta kommer av att myndigheten har en ofta mycket specialiserad organisation, specialiserad på personnivå, där det sällan finns backup av andra insatta. Arbetsbelastningen och situationen är krävande då både regelverk och politik ska försvaras och förklaras. Ett gott samarbete är vad myndigheten eftersträvar. Tyvärr händer det ändå att fokus måste läggas på att hantera stödmottagares frustration kring myndigheten, ekonomi eller rovdjur som påverkar fäbodbruket.

Ofta förekommande frågeämnen som är vanliga i samband med fäbodbrukarens åtagande:

Många av de frågor som ställs kring fäbodbetesersättningen och villkoren, handlar just om konsekvenserna av villkoren. Några av de vanligaste ämnesområdena har samlats här:

- Hur man ska förklara varför regelverket är som det är. Hur beloppen är uträknade, varför regelverket ändrades och vad villkoren innebär.
- Byte av fäbodställe pga problematiska omständigheter på den plats man är. Vad händer då? Blir man återbetalningsskyldig eller har man fullgjort miljönytta där man varit och ämnar uppfylla den dit man ska?
- Rovdjursoro/angrepp – flytta djuren, djurskydd, om farhågan att bli av med ersättning.
- Samarbete kring bete – historiskt rätt, men regelverket gör det fel, vilket skapar viss osäkerhet kring var gränsen går. Vad är rätt och vad är fel?

- Att vara permanent bofast på fåbodstället gör att man inte kan få ett åtagande inom fåbodbetesersättningen. Istället går det att ansluta sig till ett vanligt betesmarksåtagande eller åtagande för skogsbete.
- Vanligt betesmarksstöd på fåbodställe – då faller fåbodstället ur statistiken eftersom den inte är med bland fåbodbetesåtaganden. Varför har inte Länsstyrelsen uppföljning på dessa platser frågar sig många. Denna fråga berör även de platser som är gamla finngårdar eller finnbosättningar. De ingår i den vanliga betesmarksersättningen och kan inte fångas upp i statistiken om de inte läggs in i något kartprogram.

Miljöinvesteringar

Att kunna restaurera gamla byggnader är något som flera fåbodbrukare ser som en viktig del i vården av de kulturhistoriska delarna i fåbodmiljön. Det har setts mycket positivt att kunna få ersättning för att åtgärda förfallna byggnader, dvs ekonomibyggnader till äldre tiders jordbruk, idag övergivna så kallade överloppsbyggnader. Önskemålet är dock att ändra konstruktionen på ersättningsformen så att inte bara överloppsbyggnaderna ges bidrag. Det krävs ofta omfattande åtgärder för att restaurera mjölkbodar eller eldhus och eftersom de numera är sällsynta behöver fåbodbrukarna kunna få ersättning för restaureringsåtgärder samt få möjlighet att kunna använda dessa byggnader på det gamla sätt de var ämnade för. Detta skulle kunna hjälpa till att bevara både byggnaderna och de gamla kunskaperna kring exempelvis livsmedelshantering.

Fäbodbrukets nutida situation

Varje fäbodställe är unikt – utifrån folk och fä, förutsättningar geografiskt, naturresurser, traditioner av hävd och kontinuitet, byggnader och agrarhistoriska strukturer. Genom olika typer av fokusområden har fäbodarnas karaktär och värden beskrivits och lyfts fram. Beroende av ur vilken synvinkel man fokuserar ifrån, framhävs vissa delar som bevarandevärda framför andra. Kanske inte på bekostnad av annat utan mer för att lyfta något specifikt. Just här kan vi kanske tala om att ”värdet finns i betraktarens öga” vare sig betraktaren är fäbodbrukare, besökare eller myndighetsutövare.

Fäbodbruket är ett småskaligt jordbruk av ett större sammanhang. Det lilla i det stora med fäbodbruket som en lantbruksdel som har starkt samband med byn, gården och som samtidigt är en del av hela jordbruksekonomin.

Fjällfäbodstället Mittåkläppsvallen, Härjedalen. Foto: Ann-Catrin Hedén

Det finns tendenser till att man idag ser på fäbodbruket som ett litet lantbruk på en avskild plats, som en isolerad företeelse, en viss tid på året. Fäbodbruket bör sättas i sitt rätta sammanhang - en årstidsbunden verksamhet i ett helårsföretagande med traditionella rötter och förankring till hemgården. Ofta är det kombinerat med andra komponenter än djurhållning och bete, såsom exempelvis mjölkning och i nära samarbete med besöksnäring.

Många fäbodbrukare anser att mjölkningen har en central betydelse i fäbodbruket och att den är grundläggande för hur fäbodbruket varit uppbyggt rent historiskt och traditionellt. Det är dock ingen självklarhet att vara mjölkfäbodbrukare för att man är fäbodbrukare, men ifall man är det är det flera saker som gör det svårt och opraktiskt. Fäbodbrukarna önskar en större förståelse för hur det är på ett

fäbodställe. Här finns inte tillgång till rinnande vatten och elektricitet så som på hemgården, vilket gör att arbetsbördan ökar utifrån de krav som ställs.

Det finns flera fäbodställen där fäbodbruket har funnit andra lösningar. Exempel på detta är hembygdsföreningar som sommartid lånar in djur och ibland även fäbodkulla för att sköta djuren i fäbodmiljön eller fäbodlag som gemensamt sköter djuren utan koppling till en hemgård.

Kulturmiljövård

Inom kulturmiljövården har fokus under lång tid varit på byggnaderna vid fäbodstället, rester efter gamla gårdsplatser samt äldre agrarhistoriska strukturer. Genom riktade röjningsinsatser som görs vid fornlämningslokaler, kan vissa områden som berör fäbodmiljön, ha fått specifik skötsel. Även inventeringar för kulturmiljövården, har fokuserat kring bebyggelse. Ett sådant exempel är de kulturhistoriska inventeringar som gjordes på 1980-talet för att ringa in riksintressen för kulturmiljövården, kommunala intressen samt övriga intressen.

Numera arbetar man med hela miljöer genom kulturresevat och exempelvis Jämtlands läns samarbete med CBM:s och Bioforsks projekt ”Utmarksbete, ett biologiskt kulturarv och en resurs för hållbar framtid”.

Varglav på timmerbyggnad.

Väsbo, Ovanåker.

Foto: Ann-Catrin Hedén

Biologisk mångfald

Fäbodarna har stor betydelse för bevarande av den biologiska mångfalden. Inventeringar av ängar och betesmarker har exempelvis visat att en stor del av Dalarnas mest värdefulla slåtterängar finns i fäbodmiljöer. Fäbodmiljöerna bidrar också till att skapa variation i landskapet som är en annan aspekt av biologisk mångfald, liksom bevarande av äldre lantraser.

Biologiskt kulturarv

Genom ett traditionellt brukande har människan skapat förutsättningar för en viss typ av biologi, såsom betes- och slåtterpåverkad flora, hamlade och betespåverkade träd och substrat i form av timmerbyggnader och gärdesgårdar för lavar som är beroende av gammal död ved.

Det biologiska kulturarvet är spår efter äldre tiders markanvändning. Granar med speciellt växtsätt eller vissa gräs eller örter som växer på en fästig på utmarken ger oss en berättelse och inventeringar av dessa spår är ett verktyg som vi kan lägga till de tidigare beskrivna och kända värdena i fäbodmiljöerna.

Bevarande och förvaltande

Ordet ”bevara” för tankarna till att man kanske vill stanna tiden. Ett musealt tankesätt där byggnader och strukturer ska bevaras eftersom risken är överhängande att dessa värden annars förstörs eller försvinner. Bevarandetanken har förändrats något under de senaste åren för att införliva bevarande med användande. Det bästa sättet att bevara en byggnad är oftast att använda den till vad den var avsedd för. En förutsättning för bevarande av slätterängar är att det sker ett aktivt brukande på traditionellt sätt.

Gamla kunskaper försvinner i samma takt som utövandet minskar, exempelvis om fåbodbruket, djurhållning på utmark, om fåbodprodukter såsom livsmedel och hantverk samt gamla berättelser om platser, händelser, musik och traditioner. Alla dessa kunskaper är det immateriella kulturarv som behöver bevaras och förvaltas. Genom att förvalta arvet och utöva kunskaperna i praktiken, finns möjligheten eller förutsättningen att bära med sig kunnandet samtidigt som det får utvecklas och följa med framåt i tiden.

Företagande och livsstil

För fåbodbrukarna är ekonomin och livskvalitet två av de stora viktiga förutsättningarna för att bedriva fåbodbruk. Det är en livsstil som ger stor livskvalitet där man önskar ekonomisk trygghet. Några är mer drivande än andra när det gäller företagandet vilket gör dem till entreprenörer. Blandningen och variationen bland fåbodbrukarna och deras intressen och inriktning, gör det svårt att hitta lösningar som passar alla, men samtidigt utgörs fåbodbrukarnas styrka just av variationsrikedomen och möjligheterna att kunna lyfta fram de lokala fördelarna.

Stöttande paraplyorganisationer eller mentorer skulle kunna hjälpa fåbodbrukarna och deras familjer i olika typer av frågor, samarbeten, marknadsföring mm.

Fåbodbrukarföreningarna i landet stöttar och utgör ett forum för sina medlemmar. De består av Dalarnas fåbodbrukarförening, Gävleborgs fåbodbrukarförening, Värmlands säterbrukare, Jämtlands läns fåbodbrukare (som ingår i nedanstående) och Föreningen Sveriges fåbodbrukare.

Även LRF stöttar och företräder fåbodbrukare i vissa frågor. Ett exempel på sådana frågor där LRF tar en övergripande roll är frågan om namnet ”fåbod” som sedan 1980-talet ägs av Melkers för en mängd produkter, utan att de producerats vid fåbod. Ett annat exempel gäller Skatteverkets krav på kassaregister, från januari 2014, där LRF arbetar vidare med frågan då en fåbodbrukare nyligen fått avslag på sin dispensansökan.

Landets kommunala förvaltningar förfar ofta på helt olika sätt vad gäller fåbodarna. I vissa kommuner hanteras de kanske bara i samband med bebyggelseärenden eller i sin reklam för besöksnäringen. Det vore önskvärt att landets kommuner mer uppmärksammar fåbodbruket med olika typ av stöttande verksamhet på ett sådant sätt som man i Norge arbetar med sådana samarbeten med fåbodnäringen. Kommunernas respektive förvaltningar, såsom exempelvis näringslivskontor och miljökontor, kan bemöta och hjälpa fåbodbrukarna genom

att exempelvis samordna marknadsföring, teknik, appar om besöksmål, företagshjälp och samordning både mellan sina egna förvaltningar och med de övriga fäbodkommunerna.

Djurhållning och/eller annan typ av brukande i fäbodmiljö

I en stor del av landet har det funnits många fäbodställen som brukats långa tider. Idag brukas en del av dem med djurhållning, men flera fäbodställen som inte längre har djurhållning brukas med annan typ av aktiv skötsel. Det är relativt vanligt att slåtterängar slås varje år. På vissa fäbodställen utförs slåttern av en enskild privatperson som sköter sin egen mark. På andra platser kan grannarna vara organiserade i ett slags fäbodlag där man samråder och samarbetar kring skötseln av flera av fäbodställets marker eller områden. Många stugägare är intresserade av restaurering eller underhåll av byggnader. Många har återuppsatt gärdesgårdar där sådana funnits tidigare, både för att restaurera förfallna gärdesgårdar för att de ska underhållas, men på en del platser även för att djur från närbelägna fäbodställen önskas hålla borta från inägorna. Åtgärderna har gynnat kulturhistoriska värden och upplevelsevärden som är viktiga för förståelse av platsen och sammanhangen i äldre markanvändning.

Hur förvaltas det traditionella fäbodbruket?

Inom projektet har vi tittat närmare på vissa frågeställningar kring hur situationen för fäbodbruket är idag. Resonemangen kring frågeställningarna följer nedan under respektive fråga som är i kursiv stil. Frågeställningarna kan samlas i tre huvudgrupper där vi kan titta på jämförande aspekter kring dåtid, nutid och framtid. Fäbodbrukarnas svar handlar om hur de upplever och tänker om sitt fäbodbrukande när de växlar mellan de olika tidsaspekterna.

Då – I äldre tid, var fäbodbruket en viktig del i gårdens jordbruksekonomi. Vinterfoder var nödvändigt att samla in, så djuren fick beta längre bort på utmarksbete. Vallkullor såg till att betesrutiner följdes och att betet styrdes mellan olika marker. Dessutom omhändertogs mjölkprodukter och livsmedel lagrades.

Nu – Idag är det några fäbodbrukare som behöver utmarksbetet, inte alla. Många anser det vara livskvalitet och en livsstil att vara fäbodbrukare. Det är bra för djuren och deras människor. De förvaltar och upprätthåller biologisk mångfald, kulturmiljövård, generationers kunskaper, livsmedelshantering, bebyggelsemiljö, historier och berättelse.

Framtid – Genom att ha rötterna i det gamla och traditionella vid förvaltandet av kunskaper, kulturmiljövärden och upplevelsevärden kan fäbodbruket utföras på ett gammalt vis fast på ett mer modernt sätt så att det skapas ny utveckling ur det gamla.

Vilken företagskoppling har dagens fåbodbrukare till hemgård och hemby? Finns det nya former?

Frågan handlar om fåbodbrukarnas företagande kopplat till djurhållning med betesdjur på fåbod.

Det finns ju även företagare som idkar verksamhet på en plats som är fåbodställe, utan att ha djurhållning. Kanske med inriktning på besöksnäringen, mat, rekreation och upplevelser. Hembygdsföreningar eller fåbodföreningar och samfällighetsföreningar har en annan lösning. De lånar djur över sommaren för att kunna ha bete vid fåbodarna. För att kunna sköta djuren och styra betesrutinerna har man gemensam överenskommelse där turordningslista följs. Exempelvis kan varje familj ansvara för djuren och fåbodbetet en vecka i taget enligt uppgjort schema.

Det gamla sambandet mellan gården i hembyn och fåbodstället (eller gårdens flera fåbodställen) är idag inte alls så starkt som det var förr då fåbodbetet var en del i gårdens och hela byns jordbruksekonomi. I vissa fall är sambandet idag helt brutet och det finns i flera län fåbodbrukare som varje sommar kommer utomlans ifrån för att låta sina djur gå på fåbodbete.

Under tiden för storskiftet (1800-talet) skiftades inte bara markerna i byarna, utan även fåbodarna. Från att fåbodstället i flera generationer tillhört en by, skulle nu flera platser bytas mellan byarna.

Förr i tiden var detta det allra viktigaste, anknytningen, betesrutinerna, en del i hushållningen. Nu är det istället den enskilde småjordbrukaren som försöker hitta balans i tid, arbete och ekonomi i ett litet jordbruk som representerar en viktig del i ett större sammanhang.

Finns det exempel på "låsta" lägen – regelverk som missgynnar fåbodbruket/anpassning av regler?

Lagstiftning som reglerar ägofred och rätten till bete är dåligt anpassad till fåbodbruket. Det blir ibland osäkerhet om vad som gäller där traditionerna och djurhållningen inte upprätthållits med en kontinuitet, eller i områden där nyinflyttade tillkommit.

Även livsmedelslagen och djurskyddslagen har regler som inte är helt anpassade till fåbodbrukets villkor. Eldrimner, nationellt resurscentrum för mathantverk som stöttar landets mathantverkare genom rådgivning, utvecklingsarbete och erfarenhetsutbyte, har i ett projekt tagit fram riktlinjer som kan hjälpa fåbodbrukare med egenkontroll vid livsmedelshantering vid fåbod.

Det kan ibland även bli oklarheter vad som gäller vid användning av gamla stall och fjös/fjus/fejs/fäx/fähus vid fåbodställen, då de inte har de mått som krävs enligt djurskyddet för att ha djuren installerade där. Byggnaderna är gamla och anpassade för de djur som i äldre tid vistades vid fåbodarna och utgör höga kulturvärden som gör att de ska bevaras och användas för det ändamål de byggts.

Finns det kulturhistoriska eller biologiska värden som kanske missgynnas genom att de inte ges ersättning via politiska styrmedel?

Frågan är ställd utifrån att jordbrukspolitiken på ett eller annat sätt sätter spår i odlingslandskapet och att olika typer av politiska incitament har styrt vad som ska fokuseras på i jordbruket i olika tider. Om en viss skötsel genererar att man får betalt för den arbetsinsatsen, men en annan arbetsinsats inte ges ersättning tolkas detta ofta som signaler om vad som i politiken anses vara mest viktigt. Att inte ge en viss skötsel digniteten av att vara ersättningsberättigad, kan tolkas som att den inte är viktig. Arbetsinsatserna som på så sätt ställs emot varandra, ges olika värden.

I politiken kan även aspekter som riskbedömningar ligga till grund för ersättningssystem. Så är fallet med ersättning för att restaurera jordbrukets överloppsbyggnader, dvs ekonomibyggnaderna för äldre tiders jordbruk. Att bevara ängslador och andra byggnader som i dagens jordbruk ofta mist sin funktion, är viktigt för förståelsen och upplevelsen av sammanhangen i odlingslandskapet. De byggnader som ligger längre ifrån gården riskerar att så småningom förfalla. Byggnader närmare gårdstomten och särskilt boningshus har inte samma risk hängande över sig då det vanligtvis ligger i ägarens intresse att prioritera underhållet på denna typ av byggnad. Att då ge ersättning för en arbetsinsats som innebär en restaurering av en överloppsbyggnad som annars riskerar att förfalla, är ju inte ett sätt att tala om att ladan är viktigare än boningshuset utan handlar om bevarande av delar av ett kulturarv som annars har en överhängande risk att försvinna.

Ersättningsnivån har varit 14 300 kr per byggnad när byggnaden varit placerad i anslutning till odlingslandskapet. Om byggnaden istället varit omgiven av skogsmark, har man via Skogsstyrelsen kunnat få ersättning med 3700 kr för restaurering. Denna skillnad har varit svår att förklara för dem som sökt ersättning. Inför programperioden 2014-2020 föreslogs att båda åtgärderna skulle ha samma ersättningsnivå, men ersättningsformen kommer sannolikt inte tillbaka enligt de senaste beskederna inför nya landsbygdsprogrammet.

Ersättningsmöjligheter med stöd och bidrag för arbetsinsatser gör att åtgärderna i skötseln riktas på ett särskilt sätt med hjälp av ersättningarna, vilket gör att skötsel påverkas av styrmedel. Därför uppkommer frågan om det är vissa typer av natur- eller kulturmiljövärden som istället missgynnas av stöden genom att skötseln av dessa värden inte utförs.

Genom uppföljning av Ängs- och hagmarksinventeringen som gjordes i början av 1990-talet, har det visat sig att marker med höga värden har en mycket god buffringsförmåga, dvs att de trots avsaknad av hävd snabbt har återfått värdefull hävdgynnad flora vid restaureringsåtgärder och återupptagen hävd. (hänvisning till Ängsprojektet).

Samtidigt är de marker som då riskerade att bli utan hävd, även idag under samma hot. Åtgärdsinsatserna måste riktas, göras på rätt sätt och många behärskar inte tekniken. Intresset kan finnas men andra orsaker gör att det blir svårt att återuppta

slätter. Samma problematik har observerats vid fältbesök via detta projekt samt vid workshops för projektet Biologiskt kulturarv vid fåbodar i Dalarna.

Även konkurrensen om betesdjur påverkar markernas skötsel. I flera områden är det fler marker som behöver betas än det finns djur till. Frågan är hur och om ersättningssystemet påverkar valet av marker som ska skötas. Låter man hellre beta av markerna i byn än vid fåbodarna, eller är det tvärtom? I enkätsvaren från fåbodbrukarna har det inte alls kommit fram några signaler om att ersättningssystemet utgör den springande punkten vad gäller val av betesmarker.

Miljöersättningarna har svårt att säkerställa markkvalitet. Trots miljöersättning minskar markkvaliteten eftersom hävden inte är preciserad, exempelvis när hävden på slätterängar idag utförs genom bete minskar den slättergynnade floran. Ersättningarna bör därför kunna riktas och konkreta stöd för traditionell betes- och slätterhävd önskas.

Vilka värden upprätthålls av politiska styrmedel?

Vad är politik? Politik är väl kanske att vilja göra något till att vara bättre än det är idag. Hur hanteras fåbodbruket i politiken? Ett fåbodbruk som är traditionellt och baseras på gammal sedvänja. Hur går det ihop att sköta något liksom förr för att få det att bli bättre i framtiden? Att gå tillbaka till hur det var förut, som att backa, istället för att förändra och förbättra utifrån ett nytt sätt. Eller handlar det om att hämta kunskap och lyfta värden hos en äldre typ av skötsel för att varken kunskapen eller hävden ska försvinna och upphöra.

Vilka typer av värden önskar vi bevara idag? Vad vill vi värna om inför framtiden?

Målkonflikter i regelverk och i fåbodmiljö

Idag går förändringar snabbt. Det finns möjligheter till att snabbt förändra och omdana landskapet. I samband med denna förändring försvinner ofta spår efter andra tider och tidsdjupet försvinner liksom förståelsen för en plats. Det är ett värde att behålla tidsdjupet och historiens avtryck och årsringar. Med hjälp av tidsdjupet kan vi förstå och uppleva en plats och se dess sammanhang med förändringar över tid. Förändringar kan även fortsätta att ske framåt i tiden så länge tidsdjupet finns kvar. Landskapet behöver vara läsbart för att kunna ge en berättelse. Vad händer med en ohävdad och övergiven slätteräng i fåbodmiljö? Marken klassas som skogsmark och det förekommer att dessa marker (ifall de inte skyddas av kulturminneslagen) inte kan nekas markberedning inför plantering av skog. Då en markberedning är gjord finns inga spår av äldre hävd kvar och resterna av de hävdgynnade arterna förstörs. Är brukaren istället intresserad av att restaurera slätterängen kan miljöersättningen gå in med ekonomisk ersättning för restaureringsarbetet.

För att skydda en plats eller en miljö krävs att man ringar in vad som ska bevaras och varför. På vilket sätt ska skyddet vara? För att komma fram till svaren behöver man göra en kartläggning av miljöerna och identifiera platser för att formulera kriterier och för att formulera mål. Steg två kan röra förvaltningen av miljöerna.

Det kan vara en långsiktig plan med samma typ av skötsel över längre tid alternativt flera olika typer av punktinsatser eller åtgärder för att sedan gå över till en mer stadigvarande kontinuerlig skötsel. Det kan vara att hitta långsiktigt hållbara skötselformer, riktad hävd och användande av styrmedel/bidrag.

Målkonflikter kan uppstå när det gäller kolliderande intressen såsom mellan jakt och frigående djur på fäbodbete, mellan fäbodbruket och rovdjursförvaltningen, mellan bevarandet av kulturmiljövärden och skogsbruk, djurskydd och bevarandet av gamla fähus. Det ställer krav på samarbete, samförstånd, tydlighet och möjligheten att samråda mellan olika parter.

Vilka värden upprätthålls av fäbodbrukarnas egna intresse och livsstil?

Fäbodbrukarnas olika intressen och kunskaper, liksom hos fäbodlaget eller hembygdsföreningen och samfällighetsföreningen, övriga boende och markägare skapar tillsammans förutsättningar för kontinuitet och bevarande. Alla dessa aktörer kan ha olika förutsättningar eller intressen och kunskaper. Även kunskaper om detaljer är avgörande för hur inriktningen av skötseln av en plats ser ut. Kunskap om exempelvis en växt skapar en relation som även berikar upplevelsen av miljön. Man känner till sammanhang. Platsen eller miljön skapar en identitet.

Någon har sagt ”vi måste veta varifrån vi kommer för att veta vart vi ska”. Därför är kunskapen viktig, historierna om platsen och om förfädrens brukande. Forskning är viktig liksom nedärvda kunskaper om hur man gör. Ostberedningen är en sådan känslig del där kunnandet förs över genom praktik, ett immateriellt kulturarv som förs vidare genom att hållas aktivt.

Faktorer som är betydelsefulla för fäbodbrukarna har framkommit i de enkätsvar som de skickat in. Bland svaren syns några ämnesområden som bekymrar. Det är frågor som rör:

- vallning
- ekonomi
- landskapsvård
- livsstil
- mjölkhantering
- generationsväxling

Vallning

Vallningen av betesdjuren förs ofta fram som ett verktyg för både styrning av betet och som en rovdjursförebyggande åtgärd.

Ekonomi

Hur får man fäbodbruket att bli lönsamt för fäbodbrukaren? Fäbodbruket är ju i sig ett fördyrat sätt att bruka markerna, men som ger många andra värden.

Landskapsvård

Landskapsvården handlar om att vårda sina marker och fäbodlandskapet för att det ger en stolthet för det attraktiva landskap som fäbodbruket medför.

Livsstil

Fäbodlivet ger närhet till naturen, det är en lugn atmosfär trots mycket arbete. Ett värdesättande av kulturhistoria, djur och natur och livskvalitet.

Mjölkhantering

Ett tillvaratagande av äldre kunskap, det immateriella kulturarvet och hur det förs vidare genom aktivt praktiserande.

Generationsväxling

Generationsväxling är en osäkerhetsfaktor som handlar om hur fäbodbruket ska fortleva framåt i tiden. Tankar kring vad som händer när man själv inte orkar längre, då man på grund av ålder och hälsa inte längre kan fortsätta. Vem tar vid när jag slutar? Hur ska kunskaperna bevaras och föras vidare?

Det kan även vara svårt att vara den som kanske förväntas axla ansvaret och vara den som tar över vid en generationsväxling även om ens egen vilja är stark. Idag är det svårare att hitta någon som kan ställa upp som ”vikarie” om man själv behöver vara någon annan stans någon dag. Bara att skjutsa sina barn på aktiviteter kan bli svårt att genomföra, eller att åka på semester när barnen har sommarlov. Även under resten av året kan man känna sig låst, eftersom det idag inte bara är att be någon i granngården att se till djuren några dagar, så som man gjorde förr.

Hur påverkas besöksnäringen av politiska förändringar?

Hur besöksnäringen påverkas av de politiska förändringarna över tid, var inget som fanns med i projektets början. Inom besöksnäringen finns både förväntningar och önskemål som är ytterligare en aspekt att titta på eftersom den påverkar fäbodbrukarna.

Denna del har lagts till här för att komplettera diskussionerna om fäbodbruket eftersom denna typ av åsikter eller synpunkter ofta dyker upp i olika sammanhang då fäbodbruk och fäbodställen förs på tal. Det kan exempelvis vara så att kommunerna i sin marknadsföring kan framhålla vissa platser som de tycker är värda ett besök. De är stolta över det kulturlandskap som finns i trakten och vilka upplevelsevärden de har att erbjuda. Samtidigt kan fäbodbrukare uppleva att de inte blir uppmärksammade för det arbete de utför, eller till och med uppleva en problematisk situation i samband med att de från sin kommun behöver godkännande för olika former av verksamhet, exempelvis kring vatten och hantering av livsmedel.

Både skeenden i nutid och politiska beslut visar resultat först efter ett antal år och med en viss eftersläpning som kanske inte alltid är så självklar eller medvetandegjord vid tidpunkten för besluten.

Ett exempel kommer från Norge (forskarseminarium i Särna 2011) och rör egentligen inte specifikt fäbodbruket, handlar om hur besöksnäringen började reagera på igenväxning och avsaknad av skötsel, igenbuskade och ohävdade platser, betesmarker och landskap längs med Hurtigruttens färdväg. Busk och sly samt hög gräsväxthlighet fanns nu på flera marker som tidigare varit i hävd. Det var övergivet

och inte längre fint eller vackert. Det var inte längre något man från båten pekade på och stolt ville berätta om. Det visade sig att förändrad jordbrukspolitik, kanske tjugo år tillbaka i tiden, nu på sina håll hade satt sina avtryck och som resultat visade markerna nu flera års avsaknad av bete eller slätter. Besöksnäringen förväntade sig inte detta, den förväntade sig ett attraktivt landskap som kunde erbjuda upplevelsevärden samtidigt som landskapet (undermedvetet?) vittnade om en skötsel som berättade om närvaro av folk och få.

Vad besöksnäringen önskade och verkligen ville ha, kunde räknas upp i några punkter:

- Attraktivt landskap
- Upplevelsevärden
- Historia och berättelser
- Mat, smak, djur och ljud

Besökare vill uppleva, känna, smaka och inandas sådant som sätter spår i sinnet, som till hög grad bidrar till den fulla upplevelsen och få med sig något av all den kunskap som upplevelsen i sig stått för. Hur smöret gjordes, hur det formades och hur det smakade.

Matupplevelse i fåbodemiljö
Foto: Ann-Catrin Hedén

Hur fåbodbruket möter besöksnäringen

Besöksnäringen för med sig både möjligheter och hinder. För fåbodbrukare finns det en möjlighet att använda sina kunskaper till att utveckla sitt eget fåbodbrukande och företagande. Att lyfta sina produkter och använda sitt värdskap och sin kunskap till att skapa en kvalitet. I Norge talar man om att fåbodbrukarna/företagarna ska bli certifierade, att det krävs att en minstanivå uppnås så att fåbodbrukarna även kan bli starka tillsammans (workshop med CBM och Bioforsk i Stjørdal Norge, april 2014).

De hinder och svårigheter som fåbodbrukarna upplever handlar mycket om besökarnas okunskap och svårigheterna att få kunderna ”genom kassan”. Besökarna ges en frihet under ansvar, men okunskap bidrar till att det exempelvis

blir skador på deras bilar eftersom de inte tänkt till vid parkeringen. Det är svårt att få ekonomi för besökarnas användning av platsen, det blir stigar och slitage och sådant som dass och toapapper, som måste fungera för allas trevnad, är något som tar resurser från fäbodbrukaren.

I Jämtlands län finns en del av de gamla pilgrimslederna uppmärkta och ibland finns där även informationstavlor där det går att läsa om platsen man står vid. Det blir ett intressant sätt att uppleva sin vandring på och det hela blir lite roligare när det blir lättare att förstå sammanhangen och varför de gamla vandringslederna och gårdsplatserna har anlagts på just denna plats.

Vandringen blir inte bara en vandring, utan upplevelsen får en kryddning av historiekunskaper och förståelse för landskapet och dess karaktär. Genom att landskapet brukas idag, känns kontinuiteten påtaglig och det blir tydligt hur viktigt det är att vi värnar om landskapets värden och värdet av fortsatt brukande.

Genom att de enskilda fäbodbrukarna ser sig som företagare, där de lyfter fram de lokala kvaliteterna eller specialiteterna, kan de kanske möta besöksnäringen och även hitta form för sin verksamhet som kan skapa ekonomi för fortsatt brukande av fäbodställen och utmarksbeten.

"KulTur i Funäsdalen"

På vandring längs pilgrimsleder och skogsbeten i Bruksvallarna, Härjedalen, finns dessa ledmärken.

Foto: Ann-Catrin Hedén

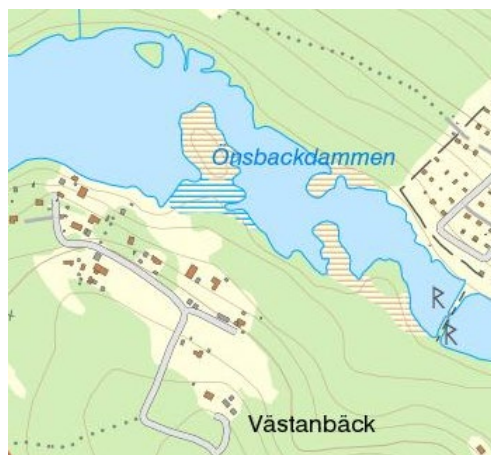
Det immateriella kulturarvet

Hur förs de gamla traditionerna vidare?

Berättelser fungerar ofta som kunskapsförmedling om historiska företeelser och om platser. Att aktivt även vara delaktig i exempelvis djurhantering, slåtter eller vid förädling av mjölkprodukter, är kunskapsförmedling i samband med praktik. Många typer av kunskaper förs på detta sätt vidare om hur man gör och varför. Det immateriella kulturarvet är viktigt att värna om då det är viktigt att kunskaper bevaras och inte går förlorade.

"Chokladgranen", platserns historia och plats med tradition

Namn på en plats kan ofta ge en ledtråd till vilken historia den platsen har. Ofta i förhållande till närbelägna platser och om den namngivits och tagits i bruk före eller efter en annan plats i närheten. Exempelvis att den lilla klungan av gårdar i Västanbäck, väster om Falun, var ett etablerat boställe innan bäcken dämades upp, nuvarande Önsbackdammen. Det är också vanligt med namn på en plats utifrån de geografiska förutsättningarna som finns där. Platser kan även ha en tradition eller förknippas med en händelse.

Kartillustration över Västanbäck och Önsbackdammen, namn på platser kan ge information hur de kan relateras till varandra i ålder. © Lantmäteriverket

När markerna inte längre hävdas försvinner de naturformationer som kanske varit utmärkande för platsen. Igenväxningen gör att dessa geografiska minnen inte längre är synliga i landskapet och så att säga försvinner från vårt medvetande. De utgör inte längre landmärken. Kanske har de också förlorat de sägner och berättelser som omspann dem en gång.

För att få reda på mer kring denna typ av historia och immateriellt kulturarv, ställdes frågan i en av de enkäter som sändes ut till fäbodbrukarna. Några medgav att de inte kunde berätta så mycket eftersom de var nya på platsen, medan andra kom ihåg hela berättelser.

Hur har namn på platser uppkommit? För att kunna hitta till en plats eller för att kunna beskriva den för någon annan, underlättar det mycket ifall det finns en

benämning på den platsen. Ofta har namnen på olika platser kanske uppkommit just för att vara riktmärken för att hitta, där platsnamnet givits på grund av en händelse eller utifrån ett utseende eller en belägenhet i ett geografiskt sammanhang.

Även idag fortsätter traditionen att namnge platser. En person berättade att det i uppväxten nära fjäll och vidder, var noga med namn på platser. Tidigt fick man som barn lära sig namnet på platser för att kunna hitta rätt, för att inte komma vilse. Fortfarande idag är denna tradition nära och även helt levande i den mening att ifall det inte finns något namn, så ger man ett namn. Så hände med den stora gran som fick namnet ”Chokladgranen”, där trädet fick sitt namn av en tradition - vid varje tur på skidor, är det just där man tar sig en bit av medhavd chokladkaka för att fylla på energi så att man orkar vidare hemåt igen.

I några av enkätfrågorna handlar svaren om platsers namn och om fäbodbrukarna känner till namn som hör till en tradition, men även om berättelser kring skrock. Anledningen till att dessa frågor var med, var att svaren kunde ge en signal om hur muntliga traditioner förs vidare och hur starka dessa traditioner fortfarande är. Det kan betraktas som en del av det immateriella kulturarvet, där kunskaper om naturförutsättningar och naturens geografiska formationer även vittnar om gamla inägomarker, buffringsvägar öde gårdsplatser/fäbodgårdar och om kontinuiteten i brukande, hävd eller av annan användning. Svaren visade variation allt ifrån ett enkelt ”ja” till små korta berättelser.

En annan fråga handlade om platser som skulle kunna ha potential till större kulturmiljövärden ifall hävden återupptas. Bland enkätsvaren namngavs flera platser vilket visar att det finns en önskan om att flera platser hävdas och att det finns mycket lokalkunskap. Några kommenterade dock problematiken kring att det i så fall finns för få betesdjur för att hålla betestrycket på flera platser.

Utövande av traditionell kunskap

Att utöva en praktik kan vara det bästa sättet att bevara och förvalta den traditionella kunskapen. Exempelvis genom att föra berättelser vidare och att utöva ett hantverk. Frågan om det immateriella kulturarvet behöver dock problematiseras. Det immateriella kulturarvet är lättflyktigt och försvinner lätt tillsammans med sina aktiva utövare i en viss arbetskulturtradition. Mycket i det moderna fäbodbruket görs inte på samma sätt som man gjorde traditionellt, exempelvis under 1800-talet och tidigt 1900-tal. Det innebär att många traditioner redan är bortglömda eller förändrade.

Branschriktlinjer för förädling av mjölkprodukter vid fäboddar

Förädling av mjölkprodukter kan ses som den mest känsliga delen av fäbodbruket eftersom det är relativt få utövare av detta immateriella kulturarv som förs vidare bäst genom att den hålls aktiv.

Eldrimner är ett nationellt resurscentrum för mathantverk som stöttar landets mathantverkare genom rådgivning, utvecklingsarbete och erfarenhetsutbyte. Mathantverk ger produkter tillverkade med hantverksmässiga metoder, gjorda av lokala råvaror som förädlas i liten skala, exempelvis ost som görs på den egna gården, ofta enligt äldre tradition. Eldrimner stöttar även utveckling både av metoder och produkter.(www.eldrimner.com)

Eldrimner startade som ett regionalt projekt i Jämtland. Därefter har det följts av flera projekt med syfte att ta tillvara och sprida kunskaper om mathantverk och förädling av exempelvis mejeriprodukter samt att öka antalet företagare som arbetar med lokala produkter. Eftersom projekten visade sig vara framgångsrika, där antalet företagare blev fler och de som redan var etablerade växte, fick Eldrimner i uppdrag att vara nationellt centrum för småskalig hantverksmässig livsmedelsförädling.

Under de senaste åren har Eldrimner arbetat med att få fram branschriktlinjer som är anpassade för livsmedelshantering i fäbodmiljö. Projektet har drivits av Eldrimner samt Länsstyrelserna i Jämtland och i Dalarnas län.

För att få mer exakt information om hur situationen är för de fäbodbrukare som håller mjölkande djur och förädlar mjölkprodukter, efterfrågade vi mer fakta kring vad man uppmärksammat särskilt inom Eldrimners projekt kring arbetet med branschriktlinjerna.

Ett problem som framhålls är den oproportionerligt höga kostnaden de fäbodbrukare som förädlar mjölkprodukter har i samband med prover och analyser som åläggs dem av lagstiftningen. Utan att ha räknat med kostnaderna för utvidgade vattenprover eller tillsynsavgiften, uppgår de årliga kostnaderna till omkring 5 500 kr. Med tanke på att förädlingen av mjölkprodukter vid fäboddar görs under fäbodsäsongen under en tvåmånadersperiod, är dessa kostnader samt tillsynsavgiften en så stor summa att det blir ekonomiskt ohållbart för fäbodbrukarna. I sig är detta ett reellt hot mot möjligheterna att fortsätta med förädling av mjölkprodukter vid fäbodarna.

Problematiken beskrivs konkret nedan utifrån mailkorrespondens och kontakter mellan Tin Gumuns, vice ordförande i Dalarnas fäbodbrukarförening, och Pauline Palmcrantz, ordförande i Föreningen Sveriges fäbodbrukare (mail till Birgitta Sundin, Eldrimner 2014-04-08 för att kunna bli ett inlägg i denna rapport).

"Problemet är framförallt att fäboden är kommunens tillsynsansvar medan mejeriet skall vara på Livsmedelsverket om kommunen önskar det. I Tins fall har Rättviks kommun sagt att de betraktar mejeriet och fäboden som en enhet, de tar all erforderlig provtagning vid sina kontrollbesök och fakturerar Tin 4.000kr/år.

I grannkommun Leksand ses verksamheten som två separata, man varken tar eller bekostar provtagningar (har inte heller gjort kontrollbesök ännu efter tre år) men

fakturerar 6.300kr för sju tim. arbete årligen för enbart mejeriet. Om beräkningen 5.500kr för provtagning + 6.300kr i tillsynsavgift för två enheter av ett företag = summan med porto+transport närmare 25.000:- för en fåbodbrukare med åretrunttillverkning i Leksand. Skulle tro att dessa två grannkommuner håller till i var sin ände av de spektra som finns över Sverige mellan fåbodbrukare som vill ha mjölkhantering på sin fåbod.

... Totalantal, celltal bör nog tas med som den ytterligare och extra belastning hanteringsmässigt som det blir och ifrågasättas till vilken nytta."

Förklaringen till totalantal och celltal bidrar Birgitta Sundin, Eldrimner, med:

"enligt lagstiftningen måste totalantal bakterier tas (vilket inte säger mycket när man vidareförädlar mjölken) samt celltal varje månad. Det finns nu ett undantag från reglerna för fåbodost, smör och mese – se Fåbodnäringens branschriktlinjer. Det finns även ytterligare en dispensansökan lämnad till Livsmedelsverket för andra fåbodprodukter. Förfarande att skicka kylda mjölkprover är en omöjlighet för fåbodbrukarna pga geografisk läge och arbetsförhållanden."

Med jämna mellanrum ska mätning av celltal göras på individnivå för komjolk. Celltal ger ett mått på juverhälsan och kan indikera dold mastit som i sin tur kan leda till att mastitbakterier överförs till mjölkråvaran. Detta påverkar mjölkproduktion och proteinkvalitet negativt vilket ger sämre ostutbyte. (Fåbodnäringens branschriktlinjer, Eldrimner 2013)

Flera fåbodbrukare har påpekat sambandet mellan rovdjursnärvaro och förändringar i celltal som en sekundär rovdjursskada. Så här fortsätter mailet från Tin Gumuns och Pauline Palmcrantz:

... "angående celltalet så är ju rovdjurstrycket i betesskogen egentligen det stora problemet. Det är ett för oss en så självklar effekt, en sekundär rovdjursskada"... "det är framförallt det problem som den enskilde fåbodbrukaren har att ta med i beräkningen i funderingarna om mjölkhantering på fåboden."

Det är viktigt att effekterna av rovdjurspåverkan kommer fram, liksom de ekonomiska svårigheterna. Det har föreslagits att delar av provtagningsavgiften och kostnaderna i samband med den, istället kunde vara ett sätt för kommunerna att stötta fåbodbruket och den för kulturen, traditionsbevarandet och den lokala turismen så viktiga näringen samt att stimulera till att inspektionen faktiskt blir gjord.

Kostnaderna utgör ett stort ekonomiskt problem för bevarandet av detta kulturarv.

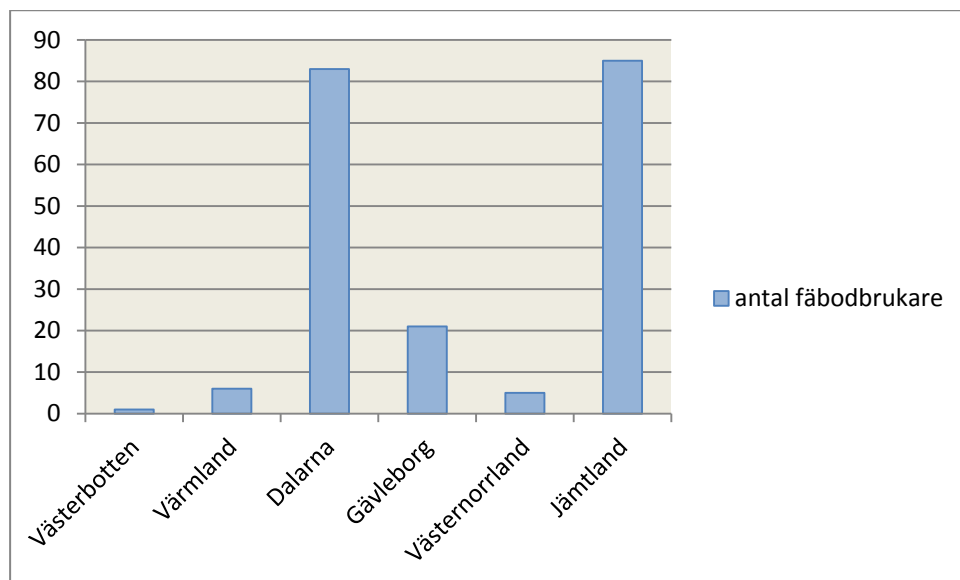
Analys och resultat av statistiska uppgifter

Mycket statistik har samlats ihop utifrån DAWA-statistik, Jordbruksverkets statistikenhet, jordbrukarstöden samt utifrån enkätsvaren. Genom statistiken kan vi få fram förändringar inom programperioden och förändringar genom jämförelse med äldre uppgifter.

Antal fäbodbrukare

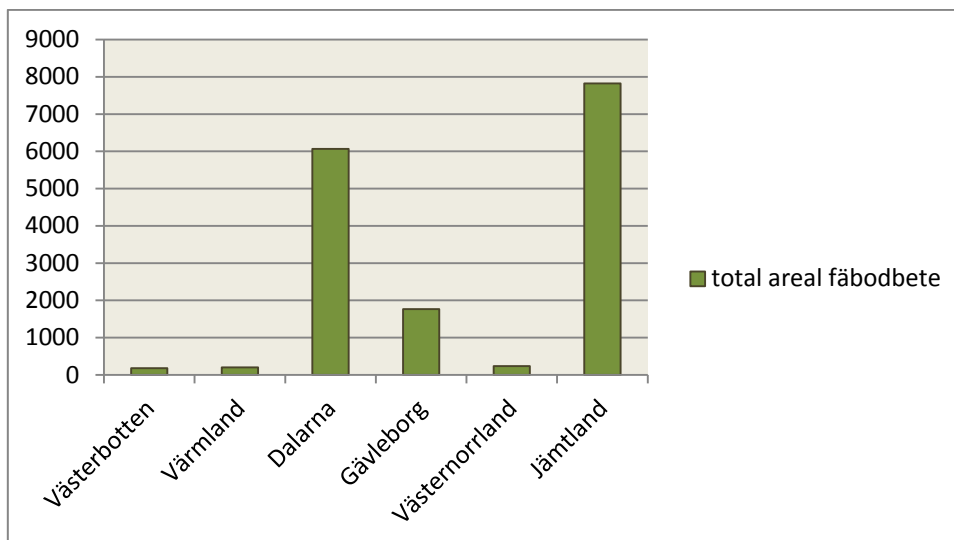
Projektets ambition har varit att ta reda på hur fördelningen manligt/kvinnligt företagande och fäbodbrukande ser ut och om möjligt även i ett barnperspektiv. Utifrån de uppgifter som finns via ansökan om ersättning från EU:s jordbrukarstöd, går det att få fram uppgifter som kopplas till den sökande. Inom projektet valde vi att inte gå in djupare på denna fråga än vad som ges via ansökningshandlingarna. Barnperspektivet är därför en fråga som inte så enkelt går att analysera vad gäller fäbodbetesersättningen. Det vi vet via berättelser från fäbodbrukare själva är att barn påverkas av djur och natur, fäbodlivet och händelser förknippade med fäbodbruket. Barn som är besökare vid ett fäbodställe får med sig intryck från vistelsen och besöket. En av frågorna i 2014 års enkät till fäbodbrukarna rör just hur barn påverkas av fäbodlivet.

Antalet fäbodbrukare som har fäbodbetesersättning uppgår till 201 st år 2014. De flesta fäbodbrukarna är verksamma i Jämtland och i Dalarna.

Antalet fäbodbrukare med fäbodbetesersättning, fördelning per län.

Antalet fäbodbrukare är ganska lika i Jämtland och i Dalarna, men när vi tittar på hur stora arealer fäbodbetet har i respektive län, blir det större skillnader.

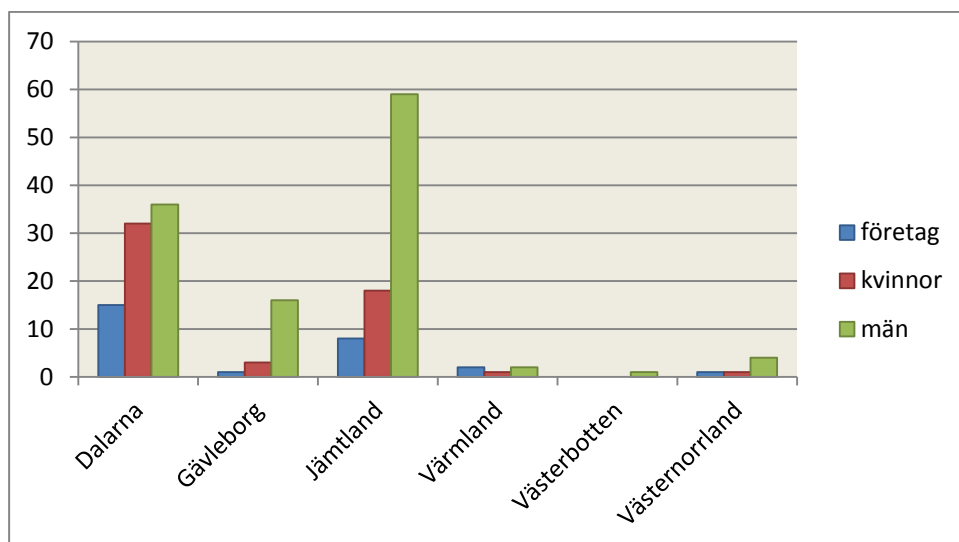
Fördelningen av arealer fäbodbete i respektive län.

Detta visar att de Jämtländska fäbodbrukarna i genomsnitt har något större arealer fäbodbete och fler djur per fäbodbrukare än vad man har i Dalarna.

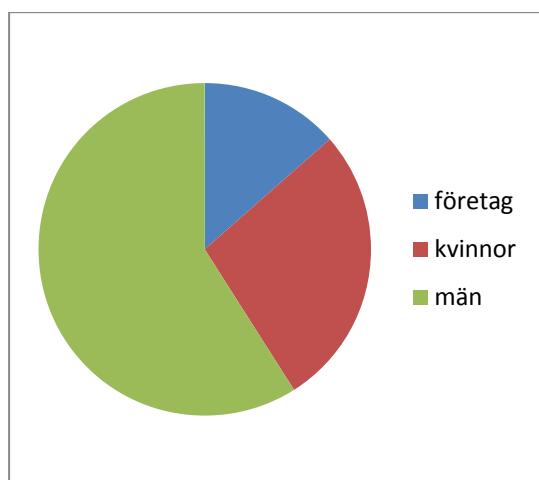
Fördelning mellan kvinnor, män och föreningar

Eftersom fäbodbetesåtagandet är knutet till ett kundnummer i EU-administrationen för jordbrukarstöden, finns ett namn på person eller förening knutet till varje kundnummer. I de fall då hembygdsföreningar samfällighetsföreningar eller företag står för kundnumret har dessa gemensamt behandlats som förening/företag. Genom att titta på vem som ansvarar för fäbodbetesåtagandet går det att se hur fördelningen utfaller just i ansvarstagandet. Dock får vi ingen information om hur konstellationen ser ut för övrigt. Exempelvis ifall den som står för åtagandet delar det praktiska ansvaret för fäbodbrukandet med någon mer.

Resultatet visar att män ansvarar för ansökan i 61 % av åtagandena, kvinnor för 28% och föreningar/företag 11%. Det finns en viss skillnad mellan länen. Dalarna är mest jämnt fördelad enligt diagrammet. Det säger inget om hur ansvarsfördelningen och arbetsfördelningen ser ut, annat än just ansvaret för ansökan av åtagandet.

Diagrammet visar fördelningen per län mellan företag/föreningar, kvinnor och män i vem som står som ansvarig för respektive åtagande för fäbodbete.

Nationell fördelning mellan företag/föreningar, kvinnor och män som står som ansvariga för sitt fäbodbetesåtagande.

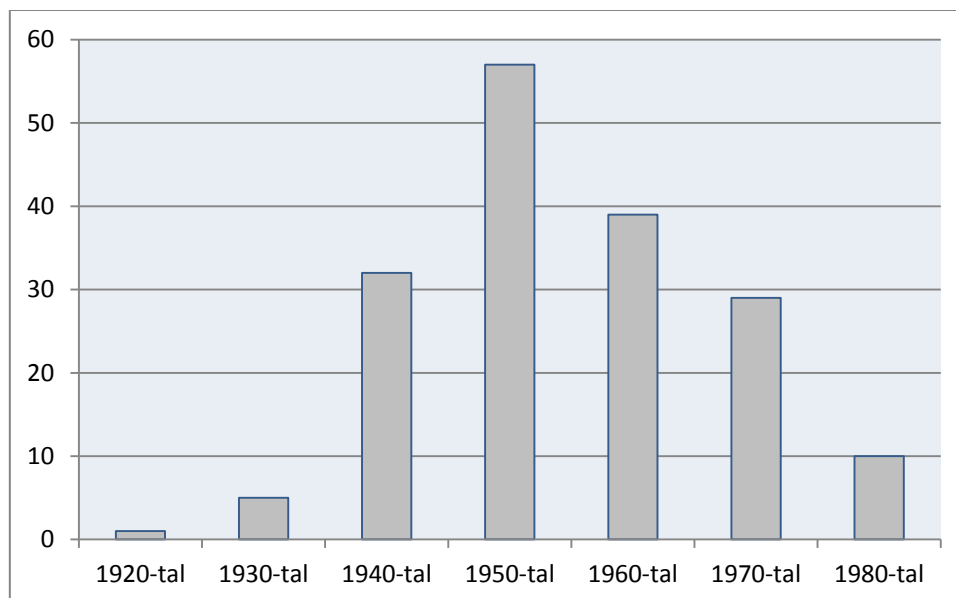
Fäbodbrukarnas ålder

Enligt uppgifter från Riksföreningen Sveriges Fäbodbrukare hade fäbodbrukarna en medelålder på 67 år 2012, (möte på Riksantikvarieämbete 2012-02-21). Vid tidigare utredningar har brukarmedelåldern för fäbodbrukare varit lägre än för alla lantbrukare sammantaget och var för omkring tio år sedan ungefär 45 år (enligt uppgift från dåvarande Lantbruksenheten, Länsstyrelsen Dalarna) Hur har brukarmedelåldern kunnat öka med 20 år på tio år?

Frågan diskuterades på möte i Rättvik med Dalarnas fäbodbrukare i december 2013, då resonemanget kring medelåldern resulterade i gruppens svar - att

fäbodbrukarna är så få vilket gör att några enstaka personer som kommer till eller från påverkar statistiken mycket.

År 2014 är fäbodbrukarnas medelålder 54 år både nationellt och i fördelningen mellan länen. Genom att dela upp i åldersgrupper utifrån födelseår, ser vi att gruppen födda under 1950-talet är största gruppen fäbodbrukare.

Diagrammet visar fördelning mellan åldersgrupper födda inom respektive decennium.

Antal fäbodställen

För Dalarnas län finns viss statistik över antalet fäbodställen och antal åtaganden över tid. I diagrammet nedan visas antalet fäbodställen som har fäbodbruk med djurhållning, och antal fäbodbrukare som har ett fäbodbetesåtagande. Diagrammet visar hur trenden sett ut för fäbodbruket i Dalarnas län för att illustrera den sjunkande trenden som vi i projektets början kunde märka av. Övriga län verkar följa samma trend eftersom siffrorna sjunker för samtliga.

Siffrorna från år 2004 och framåt är baserade på uppgifterna som finns via handläggningen av jordbrukarstöden. Några fäbodbrukare har i sitt åtagande sina djur på flera fäbodställen. På några fäbodställen finns flera fäbodbrukare. Därför kan en och samma person förekomma på flera platser i statistiken vilket gör att det blir vissa problem att helt särskilja uppgifterna. De statistiska uppgifterna har granskats så att felmarginalen ska vara så liten som möjligt. Historiska uppgifter har hämtats från olika dokument som redovisat fäbodbruket. Siffrorna för år 1994 kommer från "Samverkan för fortsatt fäbodbruk i Dalarna - en förstudie" HS Dalarna 1996.

Uppgiften för år 2002, är enligt Sojdelius redogörelse av antalet fäbodar. (SOU 2003:116, s 34)

Det är viktigt att komma ihåg att det finns fler fåbodbrukare i landet som nu hamnar utanför statistiken. Statistiken som finns med i denna rapport är baserade på de uppgifter som finns med i fåbodbetesåtaganden. Uppgifter om övriga fåbodbrukare saknas eller är otillräckliga för att kunna användas i statistiken. De uppgifter som vi har för dem är knapphändiga och inte heltäckande. Projektet har därför valt att utgå från uppgifter som kan hämtas utifrån EU:s jordbrukarstöd.

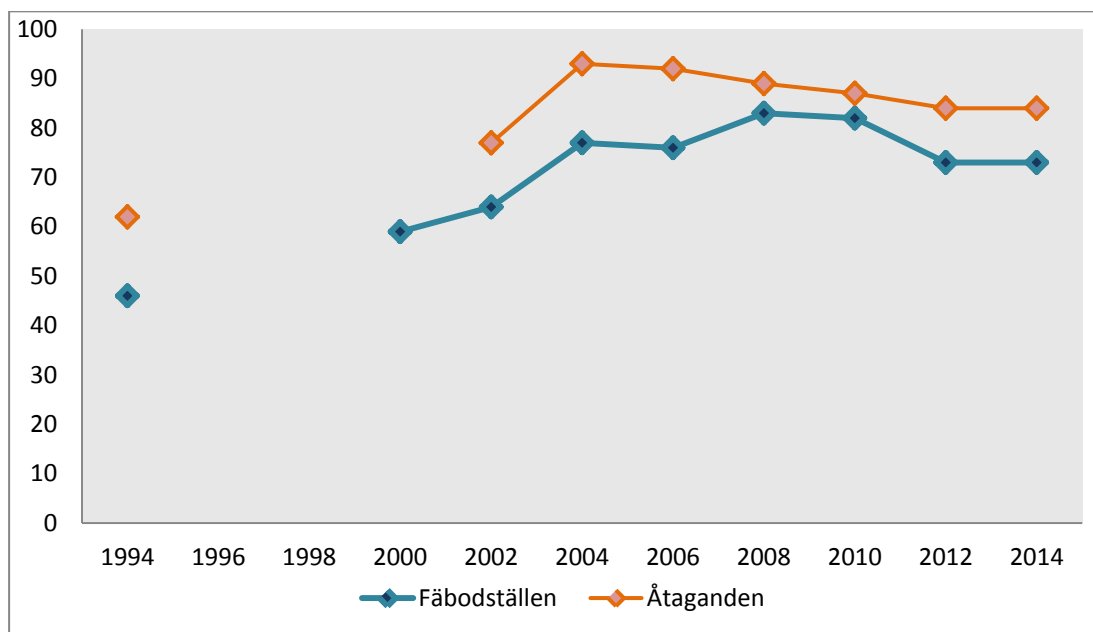

Diagram som visar antalet fåbodställen i Dalarna med aktivt fåbodbruk i relation till antalet åtaganden. Varje åtagande är knutet till en fåbodbrukare. Flera fåbodbrukare kan vara aktiva vid samma fåbodställe och varje fåbodbrukare kan ha flera fåbodställen i sin fåboddrift. Diagrammet visar att trenden nu är ett sjunkande antal.

År 1994 hade vi ännu inte gått med i EU. Ersättning för fåbodbete betalades då med nationella medel genom så kallade NOLA-avtal (naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet) som tecknades mellan Länsstyrelsen och brukare som skötte slåtterängar och betesmarker. Länsstyrelserna hade i uppgift att prioritera hur NOLA-medlen skulle användas i det egna länet och hur ersättningen skulle utformas. Länsstyrelsen Dalarna valde då att prioriterade bland annat fåbodbete.

Landsbygdsprogrammet 2007-2013

År 2007 kom det nya landsbygdsprogrammet för sjuårsperioden 2007-2013. Miljöersättningen för skötsel av betesmarker och slätterängar, innehöll en fäbodbetesersättning där en del regler och villkor förändrats sedan föregående period. Fäbodbrukare som redan hade pågående åtagande kunde välja ifall de ville vara kvar i det ingångna åtagandet eller om de ville byta till det nya. På detta sätt kom det sig att det fram till år 2011, fanns åtaganden både enligt det gamla och det nya landsbygdsprogrammet.

Ersättning lämnas som en fast ersättning för ”fäbod i bruk” och en rörlig ersättning utifrån antalet djurenheter som går på fäbodbete. Fäbodbetet ska ske under minst två månader under betessäsongen med minst 1,5 djurenheter nöt, får eller get. Hästar får räknas efter att grundkravet uppfyllts. Med varje åtagande följer en åtagandeplan som beskriver vilken skötsel och vilka villkor som ska utföras för varje jordbruksblock eller åtgärdsyta för att uppfylla åtagandet.

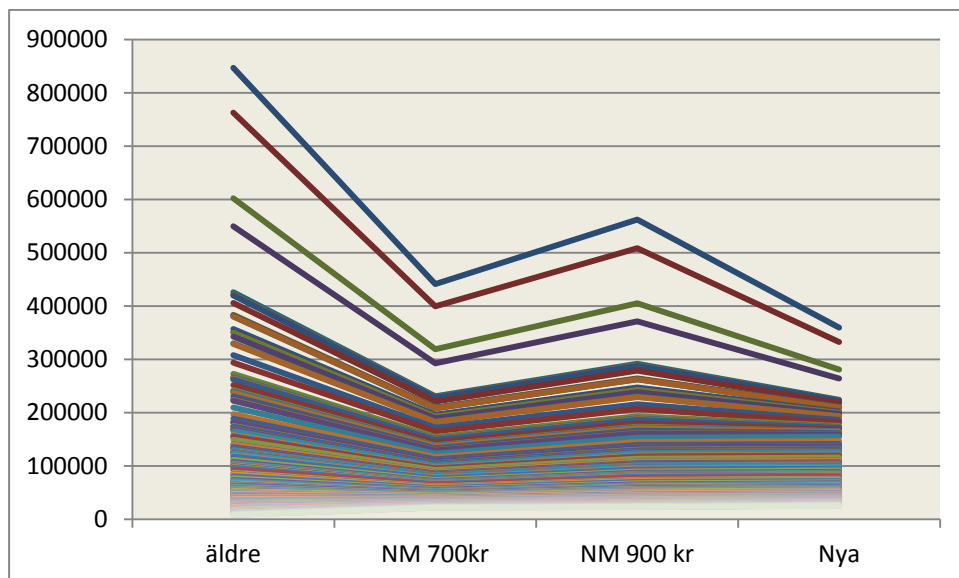
Enligt det ursprungliga förslaget fanns även ersättningar för att antingen hålla djur i natthägn eller att valla dem, samt mjölkning. Dessa ersättningar var tänkta att ytterligare höja kvaliteten på hela natur- och kulturmiljövärdet vid fäbodarna.

Fägata och fäbodgranar. Svedbovallen, Ljusdal.

Foto: Ann-Catrin Hedén

Genom att jämföra fäbodbrukarnas ersättning genom de olika ersättningsfaserna i fäbodbetesersättningen kan man få en bild av vad som händer vid olika ersättningsnivåer. Utgångspunkten är alla (201st) fäbodbetesåtaganden i landet 2014 och hur deras ersättning påverkas. Beräkningen är gjord enligt den areal de har med i sitt fäbodbetesåtagande 2014.

Bilden föreställer förändringarna i ersättningsnivåer för alla landets fäbodbrukare med fäbodbetesåtagande i ett schematiskt diagram, med utgångspunkt i alla nuvarande åtaganden 2014. De största djurhållarna sticker ut, medan vad som händer med de minsta blir otydligt i diagrammet. Jämför med nedanstående diagram.

Linjerna symboliserar var och en av de 201 fäbodbrukarna.

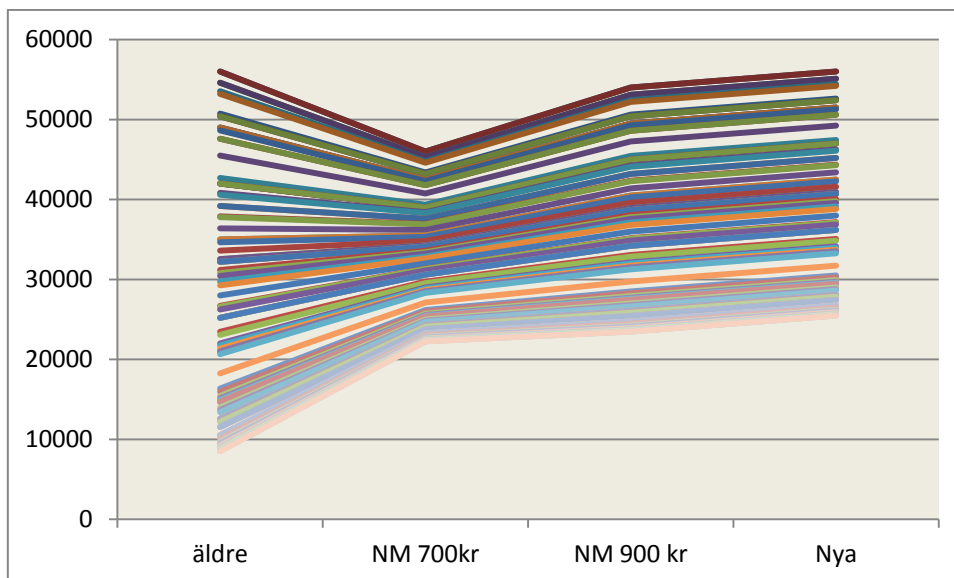
Äldre = ersättningen i föregående programperiod, dvs enbart utifrån antal djurenheter

NM 700 kr = ersättningen i starten av nuvarande programperiod, 18 000 kr + 700 kr/hektar

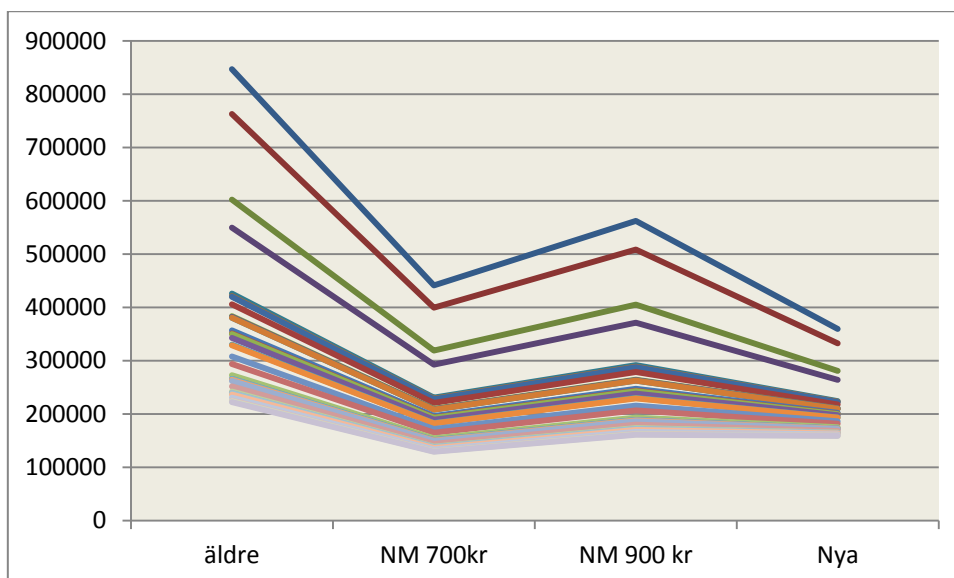
NM 900 kr = ersättningen efter höjningen av ersättning för areal, 18 000 kr + 900 kr/hektar

Nya = ersättning beräknat enligt förslaget i TULPAN. 20 000 kr + 1000 kr/hektar

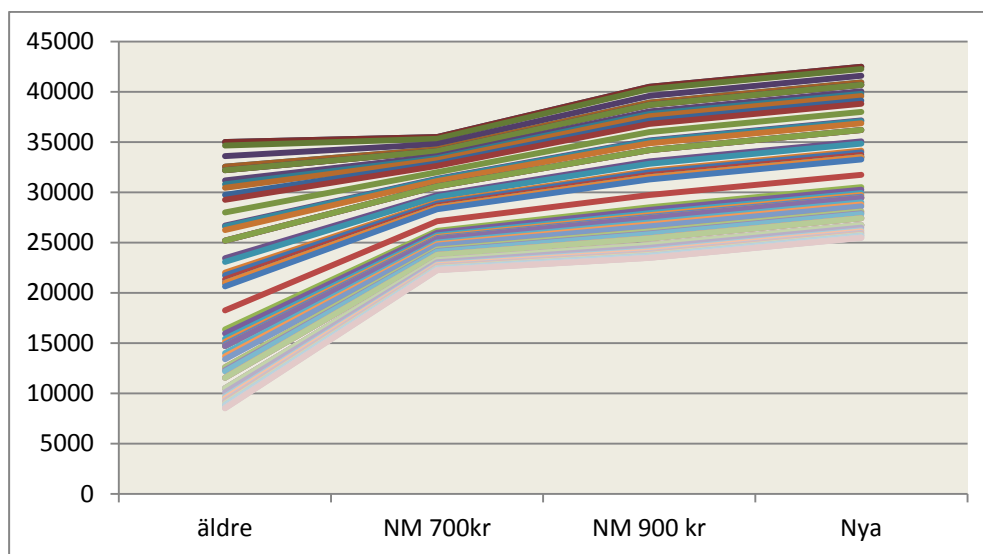
Förhållandet i ersättningsnivån och antalet fäbodbrukare märks dock tydligt i ovanstående diagram. Det finns några fäbodbrukare som har mycket djur på fäbodbete och hög ersättning, medan de flesta fäbodbrukarna är mer samlade på en nivå under 200 000 kr per säsong (81 av 201 st).

Bilden föreställer alla fäbodbrukares ersättning för fäbodbetesåtagande i ett schematiskt diagram, men med urval på dem som har upp till 8 djurenheter, vilket utgör 95 av 201 fäbodbrukare. Jämfört med den äldre ersättningsperioden får dessa minst lika mycket i det nya förslaget. För de flesta i denna grupp har ersättningsnivån ökat.

Bilden visar de 34 fäbodbrukare som har mer än 30 djurenheter och hur trenden ser ut vad gäller ersättningsnivåerna. I förslaget till nya programperioden är beräkningen att alla djurenheter upp till 30 djurenheter ger samma ersättning för alla. De djurenheter som är över 30 beräknas med en lägre ersättning per djurenhet.

Bilden visar ersättningsnivån för de fäbodbrukare som har upp till 5 djurenheter. Dessa utgör 68 av de 201 fäbodbrukarna. Här syns det tydligt hur de små djurhållarna fått bättre ersättningsnivå enligt det nuvarande landsbygdsprogrammet. Det handlar om 34 %, dvs en tredjedel, av landets fäbodbrukare som idag har ca 24 000 – 40 000 kr per säsong.

Ersättningsnivån enligt nuvarande landsbygdsprogram har gjort att de fäbodbrukare som har relativt få djur, har fått en bättre balanserad ersättningsnivå än tidigare. Fortfarande handlar det om en ersättningsnivå som är under en någorlunda acceptabel nivå utifrån det arbete som krävs för att bedriva ett fäbodbruk med liten djurbesättning. Tanken att ha en fast grundersättning för fäbodbruk är bra och bör utvecklas vidare.

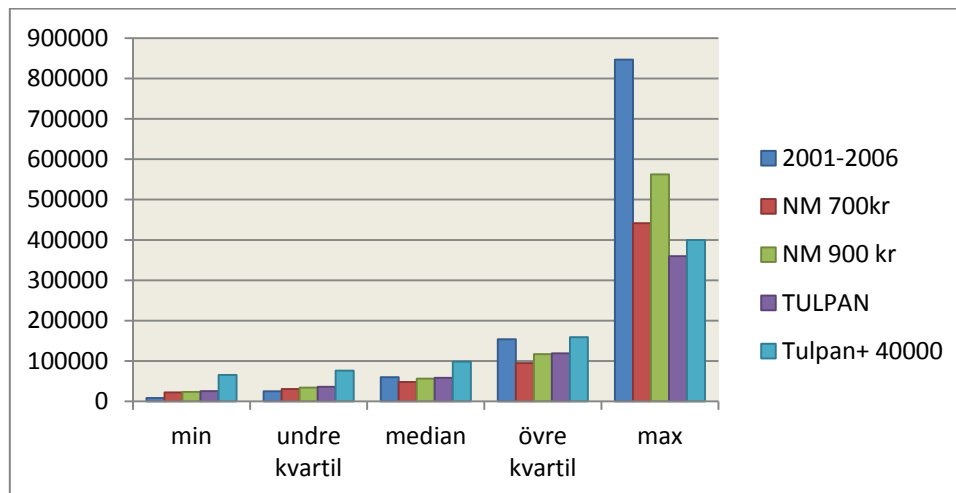
Genom att beräkna ersättningen enligt förslaget i Tulpan, med en ökad ersättning för ”fäbod i bruk”, så att den landar på 60 000 kr (dvs Tulpan+40 000 kr), kan vi se effekten nedan i följande diagram och hur konsekvensen blir för mindre respektive större fäbodjordbruk. Beloppet på 60 000 kr blir jämförbar med de antal timmar som två månaders arbete i ”fäbod i bruk innebär”.

Jämförelser mellan större och mindre fäbodbruk

Flera fäbodbrukare har angett önskemål om att ett nytt fäbodstöd skulle kunna vara uppbyggt utifrån en högre grundersättning i kombination med antal djurenheter, med möjlighet att få extra ersättning för att ta hand om byggnader, ha mjölkande djur och hantering av mjölkprodukter, hållande av lantraser, bedriva slätter, återuppsättning av gårdesgård och liknande, för att få med en bra helhetsbild för fäbodbruket.

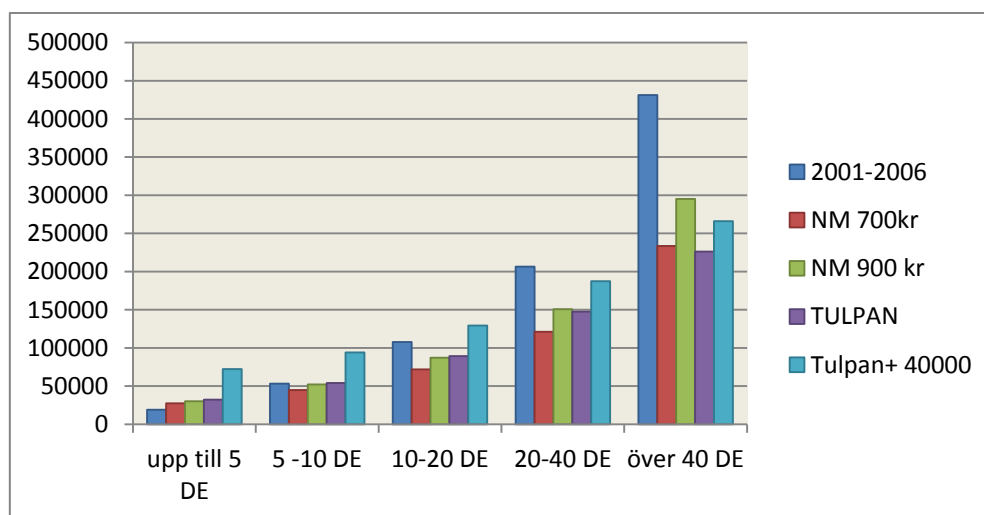
Genom att titta på max, min och medianvärden för storleken på fäbodbruk för de 201 fäbodbrukare som har fäbodbetesåtaganden år 2014, kan vi få en uppfattning om hur landsbygdsprogrammets miljöersättning till fäbodbrukare utfaller samt hur denna grupp brukare ser ut i siffror. Uppgifterna om respektive storlek på åtagande (åtagandeareal) har kommit fram via Jordbruksverkets Statistikenhet och har sedan bearbetats utifrån förändringar i ersättningsnivåerna genom

åtagandeperioden. Jämförelser har sedan skett med äldre programperiod och med förslag om det kommande.

Bilden visar ersättningsnivåernas skillnad genom programperioderna med nedslag i 2014 års uppgifter. **Min** representerar det fåbodbruk med minst areal, **Max** visar det största fåbodbruket. **Median** visar ersättningsnivå för den fåbodbrukare som befinner sig mitt i hela listan av fåbodbrukare, dvs lika många har mer respektive mindre areal fåbodbete jämfört med denna "medianfåbodbrukare". **Undre kvartil** är fåbodbrukaren som har mer areal än de 25 % av fåbodbrukarna som har minst areal, liksom **övre kvartil** är den fåbodbrukare som har mindre än de 25% av fåbodbrukarna som har mest areal av alla.

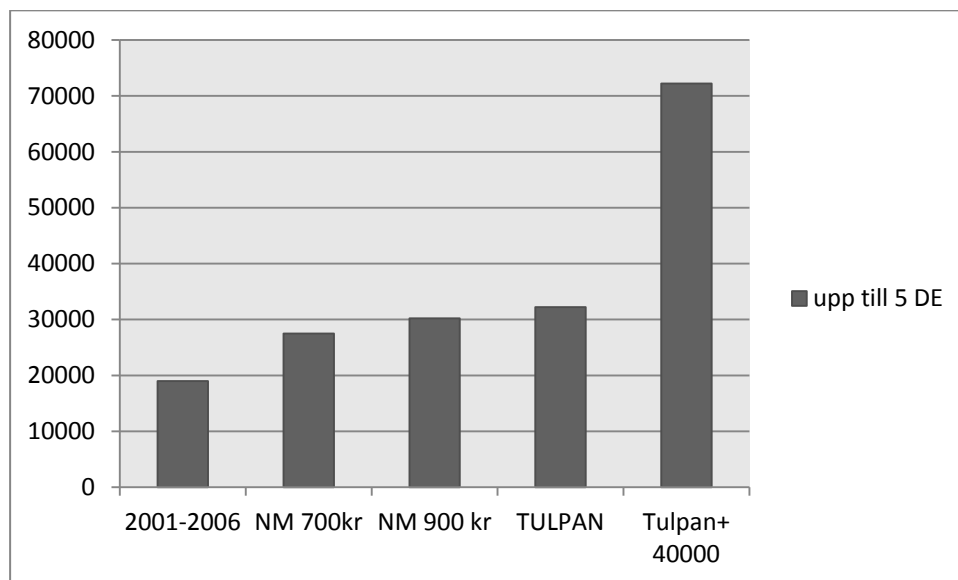
För att göra jämförelser mellan större och mindre fåbodbruk, har de totalt 201 fåbodbrukarna, med åtaganden, grupperats in i fem grupper utifrån antalet djurenheter. Snittvärden har sedan beräknats utifrån den ersättningsnivå som är medelvärde inom respektive grupp.

Bilden visar olikfärgade staplar med snittvärden för fem exempelgårdar och vilken nivå av ersättning de fått i de olika perioderna för fåbodbetesersättningen. Grön stapel visar nuvarande ersättningsnivå.

Exempelgård 1 - Fäbodbrukare med upp till fem djurenheter

Den minsta exempelgården är också den storleksordning väldigt många fäbodbruk har. Denna grupp är störst med sina 68 fäbodbrukare. Utifrån genomsnittsvärden har denna typ av småjordbruk 2,7 djurenheter på en areal som omfattar 13,5 hektar. Den årliga fäbodbetesersättningen är 30 205 kr per år.

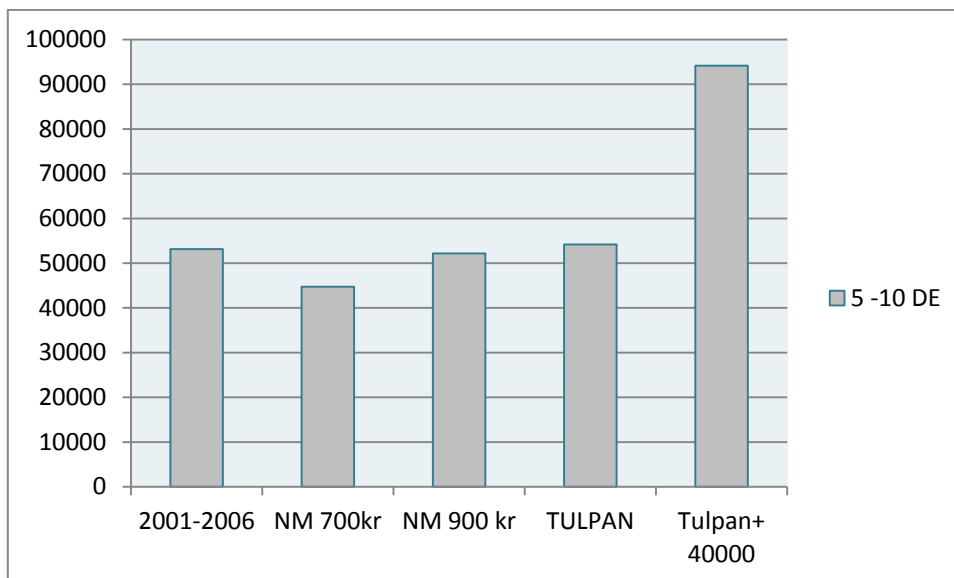
Bilden visar ersättningsnivåer för exempelgård 1, där en höjning av den fasta ersättningen "fäbod i bruk" betyder mycket.

För denna grupp har ersättningen ökat jämfört med föregående programperiod och sedan fortsatt öka inom den nuvarande perioden i Landsbygdsprogrammet. Om det sker en höjning av grundersättningen för "fäbod i bruk", betyder det mycket för denna typ av mindre fäbodgård.

Exempelgård 2 - Fäbodbrukare med fem till tio djurenheter

I denna grupp finns 44 fäbodbrukare. Genomsnittet är 7,6 djurenheter. Den genomsnittliga arealen är 38 hektar. Den årliga ersättningsnivån ligger i genomsnitt på 52 172 kr. För denna typ av exempelgård skedde en liten nedgång i ersättningen direkt efter införandet av det nya landsbygdsprogrammet, men har under programperioden klättrat uppåt igen.

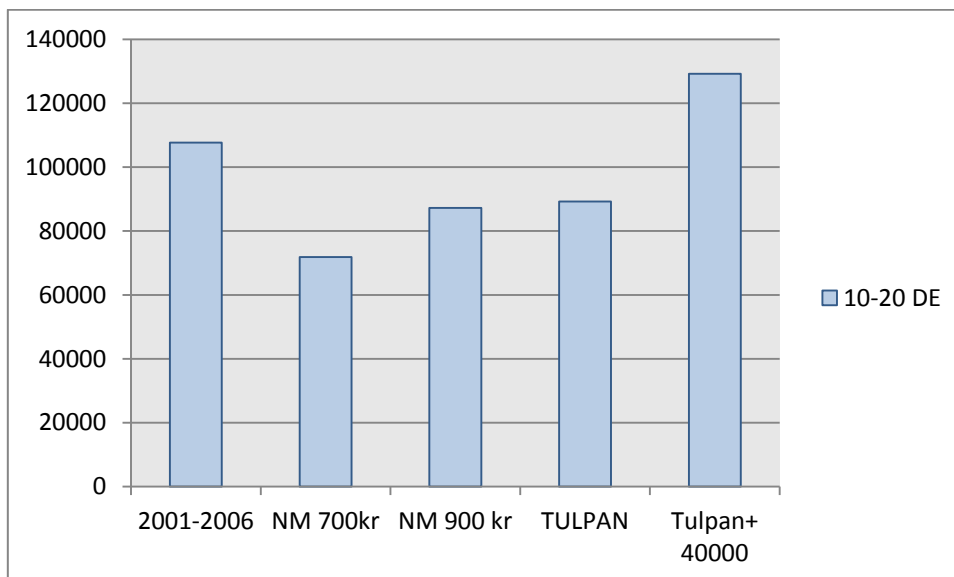
Fler än hälften av alla fäbodbrukare har ett litet fäbodbruk som motvaras av exempelgård 1 och 2, dvs exempelgård av den allra minsta storleken. Om ersättningen beräknas enligt antal djurenheter eller både djurenheter och den fasta ersättningen för "fäbod i bruk", har stor betydelse för denna typ av fäbodgård.

Bilden visar ersättningsnivåer för exempelgård 2, där ersättningen inte har förändrats så mycket jämfört med den äldre programperioden. Även för denna gård betyder en höjning av grundersättningen "fäbod i bruk" mycket.

Exempelgård 3 – Fäbodbrukare med tio till 20 djurenheter

I denna grupp finns 36 fäbodbrukare med i genomsnitt 15,4 djurenheter. Den genomsnittliga arealen är 77 ha. Ersättningen är i genomsnitt 87 239 kr per år.

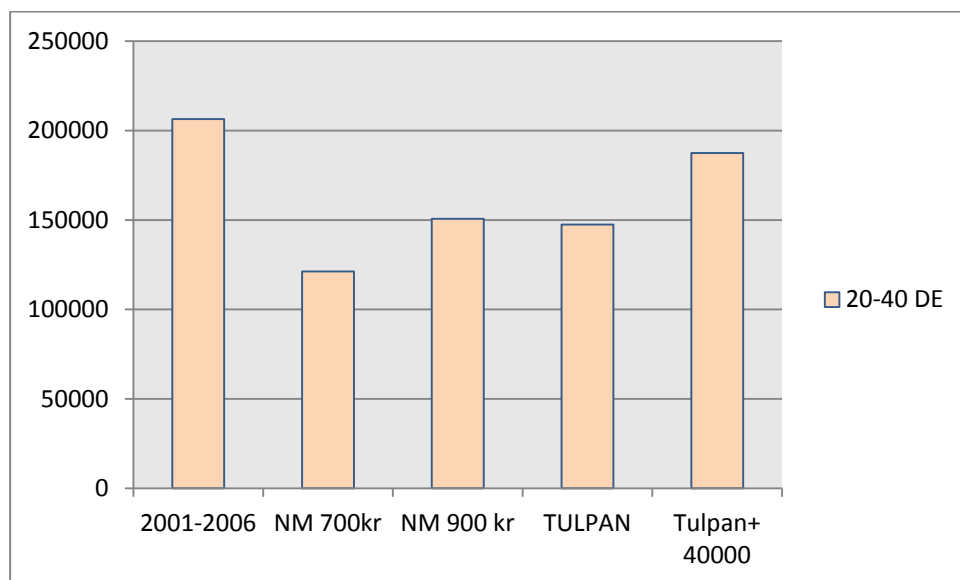
Bilden visar ersättningens förändring för exempelgård 3.

För fäbodbruk som har mer än 10 djurenheter och upp till 20 djurenheter, har det blivit en lägre ersättningsnivå än i den tidigare programperioden. Under nuvarande period i Landsbygdsprogrammet har ersättningsnivån ökat, men har inte kommit upp till den nivå som ersättningen hade tidigare. Även för denna storlek av

fäbodbruk betyder en ökad grundersättning för ”fäbod i bruk” mycket för ersättningsnivån.

Exempelgård 4 - Fäbodbrukare med 20 till 40 djurenheter

I denna grupp finns 31 fäbodbrukare med i genomsnitt 29 djurenheter. Den genomsnittliga arealen är 147 hektar med en ersättningsnivå på i genomsnitt 150 704 kr per år.

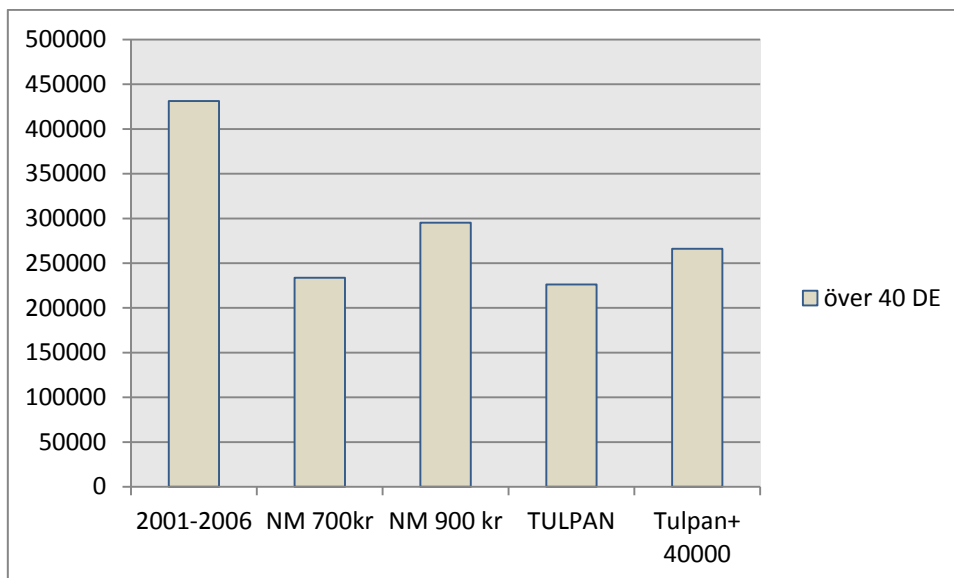

Bilden visar ersättningsförändringarna för exempelgård 4.

För denna exempelgård visar staplarna att det blev en relativt stor skillnad i ersättningsnivån mellan den tidigare programperioden och den nuvarande. Ersättningsnivån sänktes tydligt, men har under nuvarande pågående period i Landsbygdsprogrammet ökat något.

Exempelgård 5 – Fäbodbrukare som har mer än 40 djurenheter

I denna grupp finns 20 fäbodbrukare med i genomsnitt 62 djurenheter. Den genomsnittliga arealen är 308 ha. Ersättningen är i genomsnitt 295 249 kr per år. Det finns stora skillnader inom denna grupp utifrån antalet djurenheter och den ersättning som vi jämför med från tidigare programperiod. Genom förändringen i regelverket och i beräkningsmodellen inför perioden 2007-2013 i Landsbygdsprogrammet, var syftet att omfördela ersättningarna till förmån för de minsta fäbodbruken. Fäbodbrukare med minsta fäbodbruket, enligt exempelgård 1 och 2, behövde få en bättre ersättningsnivå i förhållande till arbetsinsatserna.

Bilden visar förändringen i ersättning för exempelgård 5, de fäbodbrukare som har mest areal fäodsbete.

Denna exempelgård representerar genomsnittet av de fäbodbruk som har störst djurhållning. Utifrån beräkningen att varje djurenhet kan hålla ett betestryck på sju hektar i den tidigare programperioden, och fem hektar under det nuvarande Landsbygdsprogrammet från år 2007, syns det tydligt hur stor betydelse beräkningsmodellerna har haft för ersättningen. Denna exempelgård av störst storlek, har inte påverkats så mycket av den fasta ersättningen för ”fäbod i bruk”.

Driften av fåbodar

Det finns egentligen två huvudsakliga grupperingar avseende driften av fåbodar.

- Fåboddriften är traditionell med mjölkhantering samt någon typ av tillvaratagande av mjölken eller del av den mjölk som produceras. Fåbodbrukaren bor på fåboden under betessäsongen. Gamla kunskaper och traditioner som är stark förknippade med fåbodbruket, upprätthålls och förvaltas på detta sätt.
- Fåboddriften baseras på djurhållning med köttproduktion. Med utgångspunkt från fåbodstället hålls djuren på antingen fritt skogsbete eller i inhägnade hagar. Oftast bor inte djurhållare på fåboden under betessäsongen.

Häremellan finns flera varianter på driftsform. Några har på grund av rovdjur sett sig tvingade att sluta med mjölkande djur på fåbodbete. För att hitta en ny inriktning fokuseras istället på hävdad bete, biologisk mångfald, köttförsäljning och upprätthållande av gamla hägnader, gärna i kombination med besöksnäringen då berättelsen hålls levande.

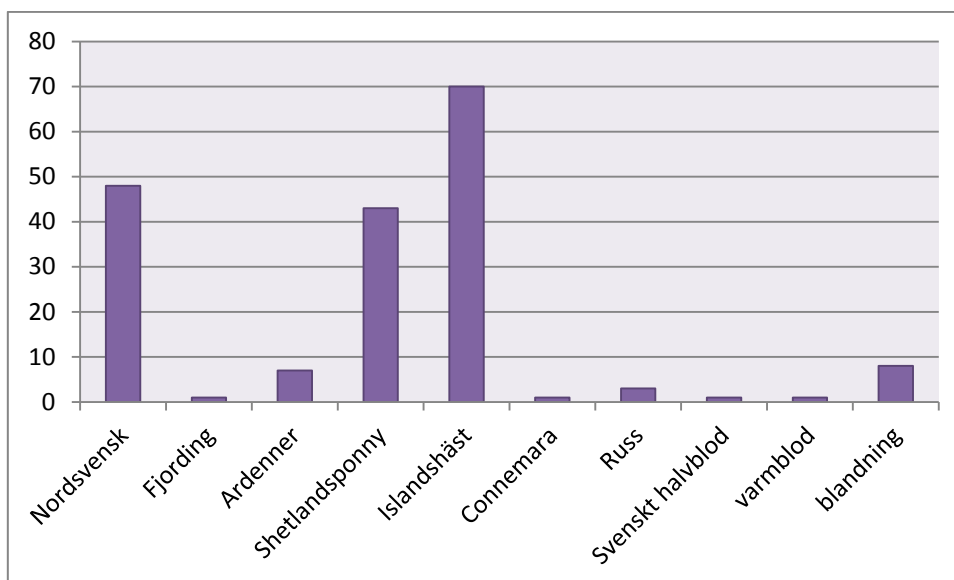
Djurraser som hålls på fåbodbete

Antal djur och djurraser är här sammanställda utifrån enkäten 2012/2013, som besvarades av 80 % av fåbodbrukarna. Vid handläggningen av alla fåbodbetesåtaganden görs en individuell bedömning för varje ansökan. I ansökan ska det finnas uppgifter om det antal djur och djurslag som fåbodbrukaren avser hålla vid det årliga fåbodbetet. Djuren bildar underlag för beräkning av djurenheter, som i sin tur ligger till grund för arealberäkning utifrån betestryck och andra uppgifter som exempelvis hägnstorlek. Eftersom antalet djurenheter och arealberäkningen utgör grund för fåbodbetesersättningen, följer inte uppgifter om djurslag och antal med in i datasystemet. För att få en bättre samlad bild av vilka djurslag och raser som går på fåbodbete, efterfrågades dessa uppgifter i enkäten. Nedan presenteras de uppgifter som kommit fram genom dessa enkätsvar och är alltså inte en helt fullständig bild över hur det ser ut, men tack vare den goda svarsfrekvensen, en så god bild som möjligt.

Hästar

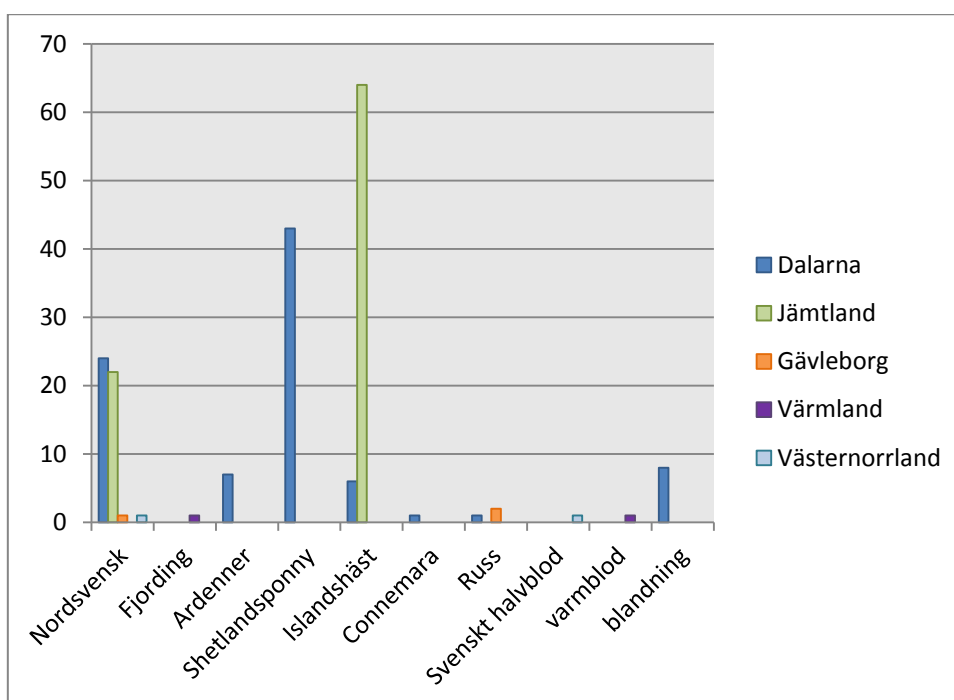
Enligt enkätsvaren är det totalt 158 hästar som hålls på fåbodbete av 38 fåbodbrukare. Ungefär hälften av dessa, 18 fåbodbrukare, har även kor eller getter som de dessutom mjölkar.

Antalet islandshästar återfanns bland enkätsvaren bland de hästar som angavs med ”annan ras” med plats för fritext. De allra flesta hade här skrivit att de hade islandshästar, vilket har gjort att ”annan ras” istället benämns ”islandshäst mm”. Eftersom antalet fjordingar var oväntat lågt samtidigt som antalet islandshästar var oväntat högt, kan den rimliga slutsatsen vara att islandshästarna numera ersatt fjordingarna. Islandshästarna har därför fått en egen stapel i diagrammen liksom övriga raser som angetts i enkätsvaren.

Fördelningen mellan olika hästraser som i landet går på fäbodbete.

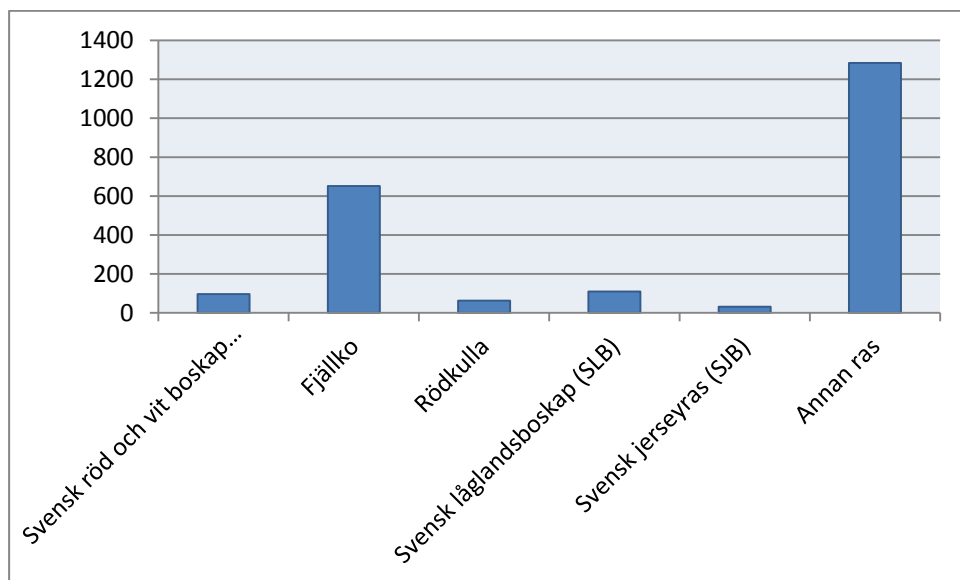
För att se om det finns skillnader mellan länen, delades hästraserna upp för respektive län. De flesta fäbodbrukare har en eller några hästar. Det finns dock några enstaka fäbodbrukare som har relativt många hästar i sin besättning som är på fäbodbete.

Diagrammet visar att Nordsvensk, Shetlandponny och Islandshäst dominerar.

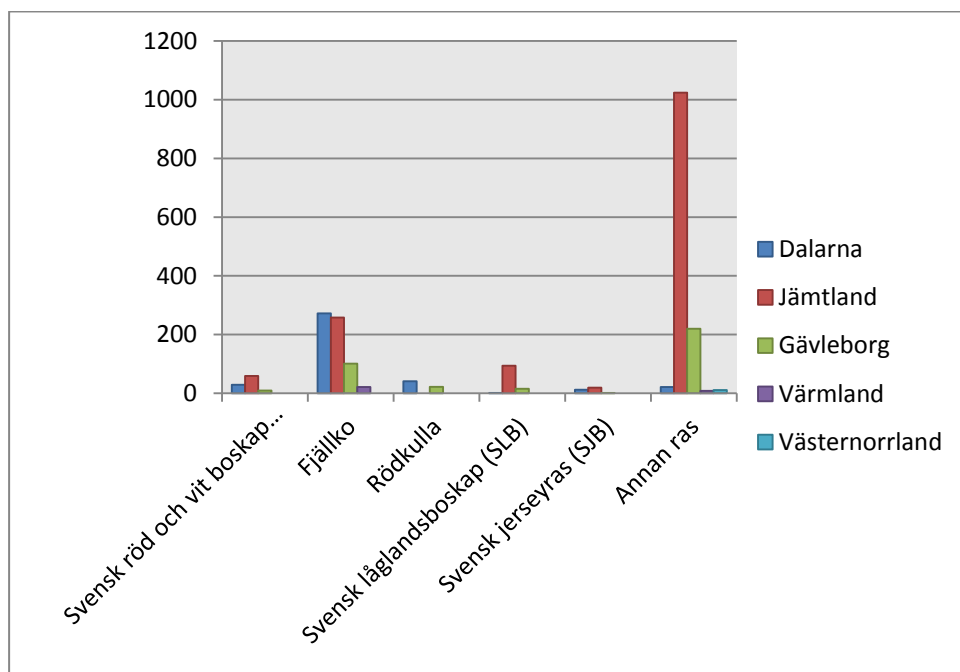
Nötkreatur

Den största andelen djur som går på fäbodbete utgörs av nötkreatur. Enkätsvaren visar att det är främst tre grupper som dominerar. Dessa är fjällko, svensk låglandsboskap (SLB) och ”annan ras eller blandras”. Totalt rör det sig om 2238 nötdjur hos 130 fäbodbrukare.

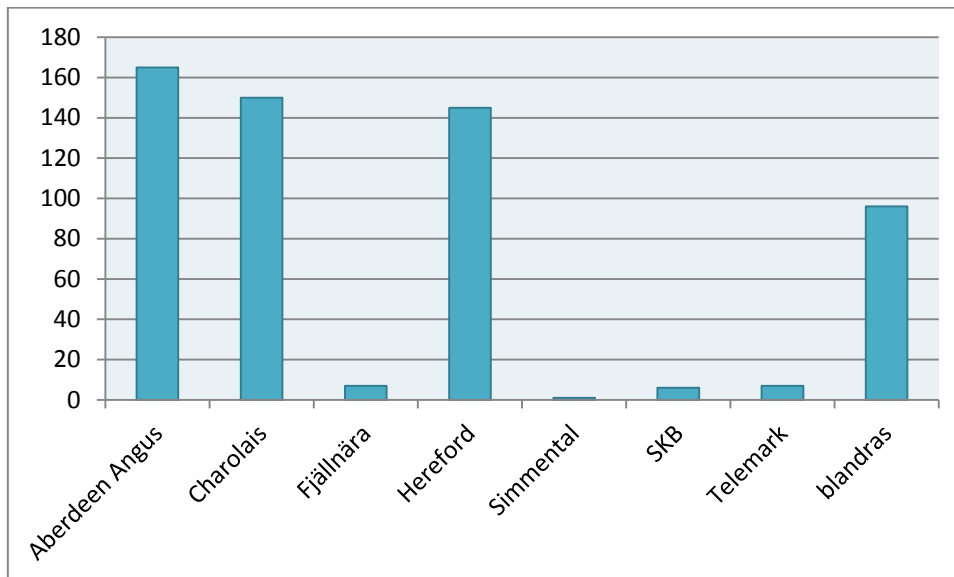
Fördelningen av olika raser nötkreatur som går på fäbodbete i hela landet.

I nedanstående tabell har djuren delats upp per ras och per län för att illustrera skillnader mellan länen. Det som märks tydligt är att fjällkor dominerar i Dalarna medan det i Jämtland är ”annan ras” som dominerar.

Diagrammet visar fördelningen av raser nötkreatur mellan länen.

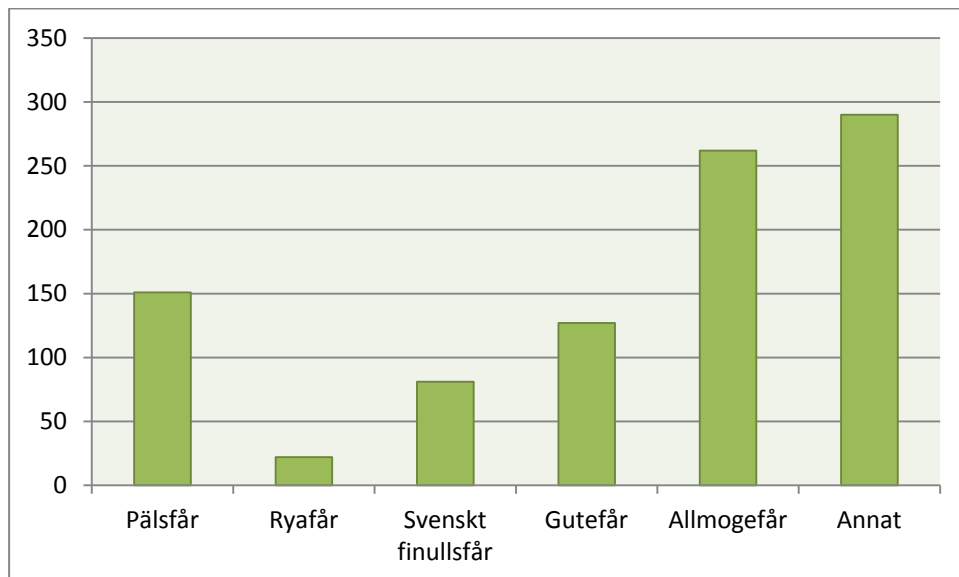
Eftersom "annan ras" är den klart dominerande gruppen, gjordes en djupare analys av vilka raser som kommit med i denna grupp. De flesta som har angett att de har "annan ras" har också skrivit i vad för ras de har. Det visade sig att denna grupp innehåller många Aberdeen, Charolais och Hereford, men även blandraser/korsningar.

Fördelningen nötkreatur mellan olika raser inom gruppen "annan ras/blandras" enligt enkätsvaren. Fjällnära är visserligen ingen ras, utan är vad som skrivits in i enkätsvaren av fäbodbrukarna själva.

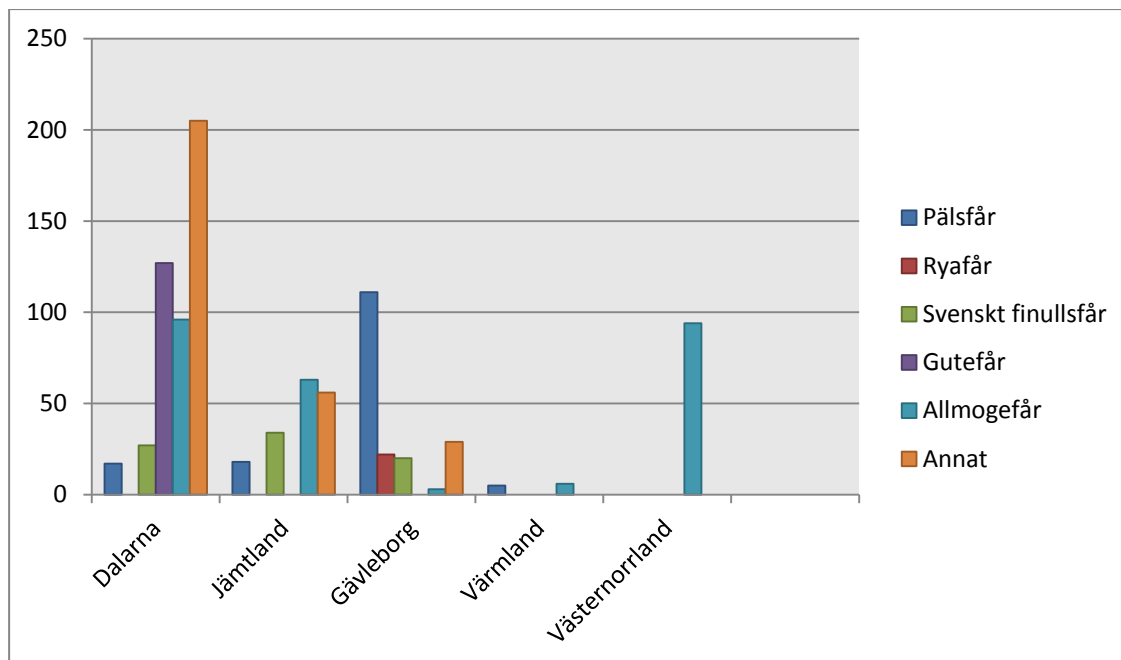
Får

På fåbodbete är det enligt enkätsvaren 51 fåbodbrukare som sammanlagt håller 933 får. 11 av dessa fåbodbrukare har både får och getter. Det är vanligast att man har en fårras, men sju fåbodbrukare har flera raser. Inga av dessa får mjölkas.

Fårraser på fåbodbete i hela landet

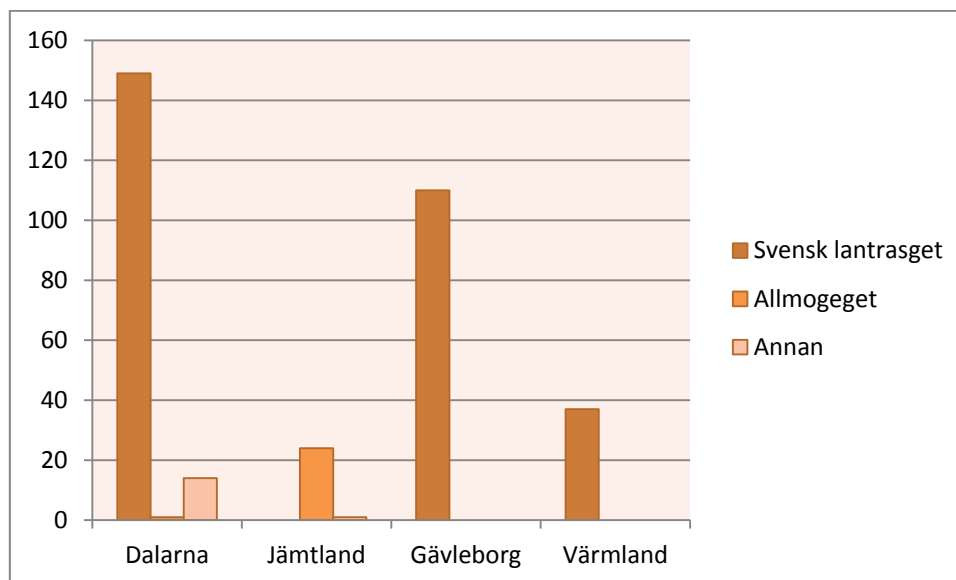
De fårraser som är mest förekommande är Allmogefår och "annan" fårras. I gruppen "annan" finns mest blandraser men även Texel. Fördelningen mellan respektive fårras och län syns i tabellen nedan.

Får fördelade på raser och respektive län

Getter

Det finns 336 getter som går på fåbodbete hos 26 fåbodbrukare, enligt enkätsvaren. ”Annan” getras består av mestadels blandning där lantras är dominerande, men det förekommer även en lappget i den gruppen.

Fördelning mellan Svensk lantrasget och Allmoget i respektive län där fåbodbrukare svarat att de håller getter på fåbodbete. ”Annan” är huvudsakligen blandras där lantrasget är dominerande.

Både i Dalarna och i Gävleborg finns många getter, medan det finns färre i Jämtland och i Värmland. Med tanke på att Jämtland och Dalarna är relativt lika i antalet fåbodbrukare med åtagande, är skillnaden oväntat stor. De flesta allmogetterna finns i Jämtland, för övrigt är det svensk lantrasget som är den vanligaste av getraserna som hålls på fåbodbete.

*Ett av ”pyntdjuren” för trevnad.
Get på bete vid Karl-Tövåsen, Rättvik
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Utrotningshotade djurraser

De äldre lantraserna, var anpassade till livet på utmarksbete. Djuren har förmåga att söka och hitta föda, att ”minnas” bra betesplatser och kan dessutom hantera rovdjurssituationer alternativt förhindra möten med rovdjur. Fäboddriften kan idag sägas vara den enda djurhållning som idag finns där hållandet är ”in situ” i den miljö de var avsedda för. Därför är det motiverat att hållande av dessa djurraser prioriteras för ersättning.

Ersättningsformen för hållande av gamla utrotningshotade lantrasdjur hanteras idag av Jordbruksverket.

Enligt uppgifter maj 2014 från Jordbruksverket, är det endast 17 av de 201 fäbodbrukarna som även får ersättning för hållande av lantrasdjur. Antalet fäbodbrukare som är anslutna till ersättningen lantraser är förvånansvärt lågt. År 2002 fanns i landet 194 åtaganden för fäbodbete (Sojdelius, s27). Av dessa hade 57 ersättning för lantraser.

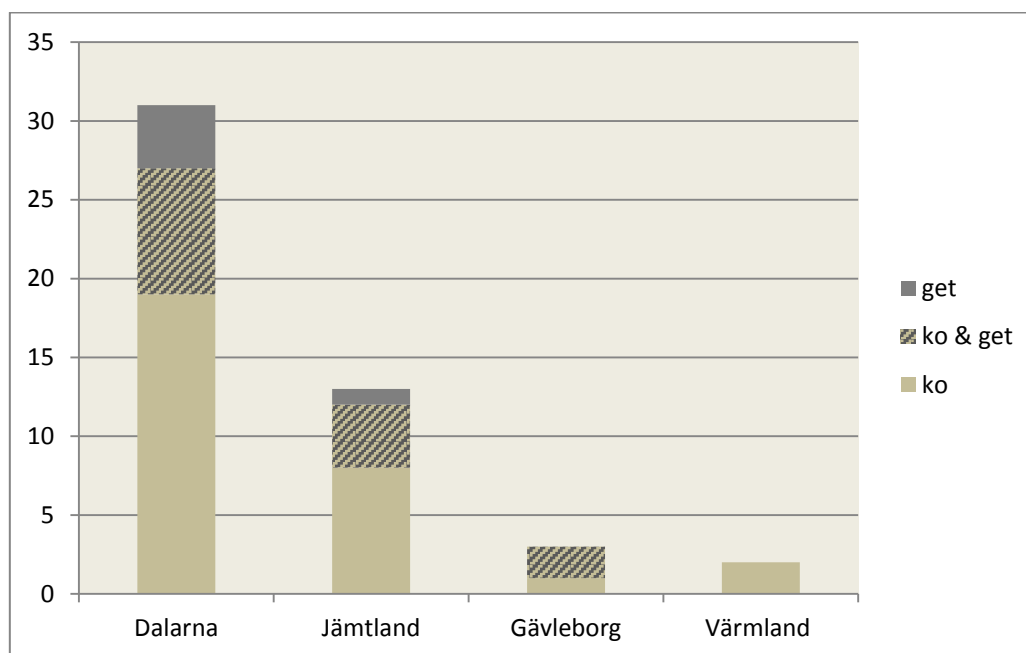
Det finns inga svar på varför anslutningen är så låg. I enkätundersökningarna har ingen frågeställning gjorts kring själva anslutningen eftersom det var först i statistiskt material som det kom fram att anslutningen var mycket lägre än vad som förväntats. Frågan har i efterhand ställts både till en fäbodbrukare som har ersättning för hållande av lantraser och till Jordbruksverket som hanterar ersättningsformen, men utan att finna ett svar på frågan.

I enkätsvaren framgår det dock tydligt att det är flera fäbodbrukare som anser att det är viktigt att hållande av de gamla lantraserna ska premieras. I enkätsvaren är det 44 av 111 fäbodbrukare som svarat att lantraser är en viktig komponent i fäbodbruket.

Mjolkning av djur vid fäbod

Bland fäbodbrukarna i hela landet är det ett antal som mjölkar sina kor eller getter under fäbodbetessäsongen. De senaste åren har det talats om att antalet fäbodbrukare som mjölkar sina djur vid fäbod minskar. I landet har antalet då uppskattats till omkring 40-50 stycken och att antalet minskar snabbt. Eftersom ingen verkade veta egentligen hur det var med detta, eller hade någon siffra på dagsläget, ville vi veta hur många som mjölkar, vilka slags djur – nöt, får, get – och vad man sedan gjorde med mjölken.

Det visade sig enligt enkätsvaren att det var relativt många fäbodbrukare som mjölkar sina djur vid fäbod. Dessutom märktes en större skillnad mellan Jämtland och Dalarna än vad som förväntats. Utifrån enkätssvaren, där 80% av fäbodbrukarna svarat, är det 31 fäbodbrukare i Dalarna som mjölkar sina djur, mot 13 i Jämtland. Huvudsakligen mjölkas kor, men flera av de fäbodbrukare som mjölkar kor, mjölkar även get. Endast några fäbodbrukare mjölkar enbart getter. Ingen svarade att man mjölkar får.

Bilden visar diagram över antalet fäbodbrukare i respektive län som år 2012 mjölkar sina djur som går på fäbodbete. Staplarna visar antal fäbodbrukare som mjölkar kor, kor och getter samt enbart getter. Enligt svar på enkäten 2012-2013.

I arbetet med att utse riksintresseområden för kulturmiljövården värderas en plats utifrån de kulturmiljövården som finns just där. Dessa kulturmiljövården kan bestå av byggnader med arkitektonisk kulturhistoria, upplevelsevården, social historia och andra värden. Detta sätt att värdera en plats på, kan översättas till hela landskap. Landskap, bymiljöer och gårdar, fäbodställen och finnbosättningar som innehåller rikt urval av agrarhistoriska strukturer och sammanhang som berättar landskapets eller platsens historia. Platser som har högt kulturmiljövärde eller som

är kulturhistoriskt intressanta har ofta en rik historia vilken också kan vara förknippad med viss skötsel och traditioner för utförandet av skötseln.

Flera av fäbodarna som idag har levande fäbodbruk i den mening att de har djurhållning, har höga kulturhistoriska värden. I Dalarna gjordes en jämförelse mellan fäbodställen med högt kulturhistoriskt värde och vilken typ av fäboddrift som är på den platsen. Resultatet blev att de platser som har mycket höga kulturhistoriska värden påfallande ofta sammanfaller med de fäbodställen där man idag mjölkar djuren som är på fäbodbete. Även i Jämtland känner man igen detta mönster (avstämning med Länsstyrelsen Jämtland april 2014).

Fäbodbrukare erhåller inte någon särskild ersättning för att hålla mjölkande djur på fäbodbete, en kulturgärning och ett immateriellt kulturarv som upprätthålls och förvaltas. Effekterna på markerna kommer av att betesrutinerna är starka och konsekventa. Detta gynnar natur- och kulturvärden som på så sätt förvaltas med hög kvalitet.

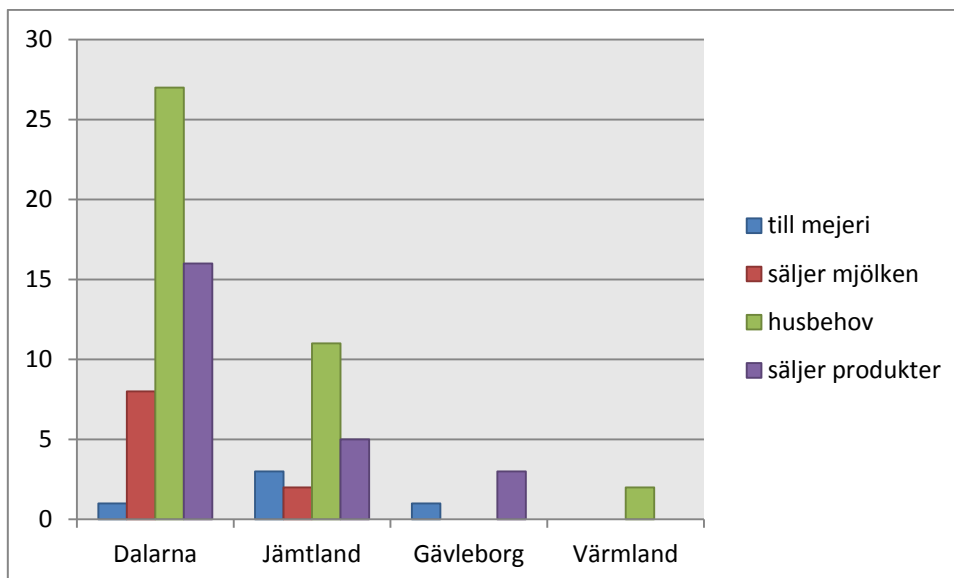
Arvselen, Malung-Sälen

Foto: Ann-Catrin Hedén

Omhändertagande av mjölk

En följdfråga till de fäbodbrukare som har mjölkande djur på fäbodbete, handlade om vad de gör med mjölken. Hur sker omhändertagandet? Förädlas mjölken till produkter som ingår i självhushållningen? Säljs produkterna eller skickar man iväg mjölken?

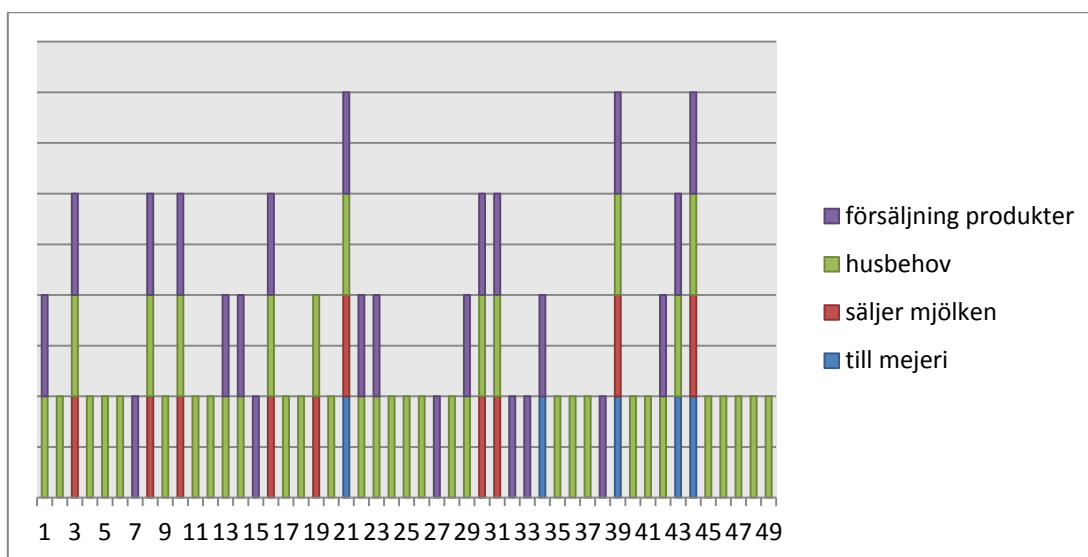
Förknippad med omhändertagandet är den lokala variationen och de lokala specialiteterna. Det blir en upplevelse med ett mervärde då kunskap, intryck, fäbodmiljö, smak och doft präglas av fäbodbrukaren och platsen.

Hur fäbodbrukarna omhändertar mjölken i respektive län.

Enkätsvaren visade att de allra flesta tar hand om sin mjölk själv och att det är vanligt att själv förädla till mjölkprodukter.

De fyra svarsalternativen kunde även kombineras med varandra, exempelvis att produkterna både används för husbehov och till försäljning.

Alla svar är här ordnade så att alla svarsalternativ som besvarats i respektive fäbodbrukares enkätsvar, är staplade på varandra. Illustrerar hur många som svarat att de gör något eller flera av svarsalternativen.

De allra flesta använder mjölken till husbehov. Endast några svarar att de skickar iväg mjölken till mejeri. Det är ganska vanligt att de produkter man gör både används i det egna hushållet och går till försäljning. Dessutom bjuder man gärna sina vänner och bekanta på smör- och ostprodukter.

Köttdjur på fäbodbete

Någon menade att enkäten var ställd så att det bara var frågor om mjölkning och att det verkade som att Länsstyrelsen bara var intresserad av fäbodrift där man fortfarande mjölkar djuren vid fäbodstället. Det kunde uppfattas som att det värderades högre att man var fäbodbrukare som höll mjölkande djur, och att det inte fanns intresse kring vad man annars hade för inriktning på sin fäbodrift. I efterhand kan slutsatsen dras att det hade varit en fördel ifall det fanns frågor för alternativa svar. Nu fanns det ingen variant på inriktning att fylla i i enkäten som exempelvis att man gått över till köttdjur för att ha kött till avsalu. Anledningen till att enkäten var utformad såsom den var, var för att den skulle stämma överens med tidigare enkäter så att svaren skulle kunna ge statistik över de senaste 15 åren. Troligen hade det varit bättre om det utöver de ursprungliga frågorna hade funnits en fråga som handlar om fäbodriftens inriktning och dessutom kring erfarenheterna av denna, och de bakomliggande orsakerna till inriktningen, såsom intresse, kunskap, förutsättningar geografiskt och utifrån rovdjur eller platsens och kanske också släktens historia.

Andra lösningar

(flera har angivit att de styr kalvningen så att den sker efter att de kommit hem med djuren från fäbodbetet pga rovdjursoro/problematik – minskade risker.

Andra har slutat med mjölk för att mängden var liten och att mjölkbilen inte hämtar, eller att det saknas bra tillfartsväg till fäbodstället)

Svar och kommentarer på enkäten 2014

Av 201 fäbodbrukare med fäbodbetesåtagande har 111 svarat på enkäten, vilket ger en svarsfrekvens på 55 %. (Enkäten var dock utskickad till fler eftersom alla åtagandelistor vid utskickstillfället inte var uppdaterade. Svarsfrekvensen beräknas endast utifrån de som är anslutna till ett åtagande.)

Nedan följer en redovisning över svaren på respektive fråga. På några följer även en kommentar.

Besvarade enkäter:

Län:

Z, Jämtland	44
Y, Västernorrland	3
W, Dalarna	47
X, Gävleborg	14
S, Värmland	2
"Tomma"	1

Kön:

Män	61
Kvinnor	33
"tomma"	10
"B"	6

1. Hur sker beslut för fåbodstället, exempelvis kring djurhållningen?

Fåbodlag, markägare och brukare i samråd	18
Samfällighetsförening	7
Fåbodbrukaren ensam	79
Enligt särskild tradition eller sedvänja	16
Annat	13

Mulbetesrätten och ägofredslagen

Mulbetesrätten och stängsling vid fåboddar är inte alltid självklar för alla. I de trakter där fåbodväsendet är mer inrotat och vanligt, ifrågasätts inte fåbodbruket så mycket när det gäller vem som ska stängsla eller varför djur går fritt. På platser där det blivit mer karaktär av fritidsboende, exempelvis där nya ägare till fåbodstugor kommit in och som kanske saknar tidigare anknytning till platsen, saknas ofta förståelse för att djuren tar sig in på deras ”tomter”. De har inte samma tradition av att stängsla eller skydda sin egen hustomt.

Ett önskemål som fåbodbrukarföreningarna har lyft är att mulbetesrätten värnas i lagstiftningen och tas hänsyn till i den omarrondering som pågår i Dalarnas län.

2. Mulbetesrätt, händer det att det blir problem/osäkerhet kring denna fråga?

Nej	90
Ja	16
Övriga	1

Kommentar mulbetesrätt:

Då mulbetesrätten är oklar beror det på okunskap, att det juridiska läget inte är helt klart och att grannar reagerat. Hus, tomtmark och liknande kan ha skadats.

Omvänd stängslingsplikt

I fåboddar har ofta det omvända stängslingsansvaret gällt, dvs att djuren hägnas ut från det område de inte ska beta. De fick inte beta åker och äng förrän efter skörd och slåtter. Därför har även kålgårdar/trädgårdsland på stugtomten haft hägn kring sig för att hindra betesdjuren. Denna fråga, liksom frågorna kring mulbetesrätt, följdes inte av någon särskild förklaring. Tanken var att få ganska självklara svar, men att även få fram om det fanns tveksamheter kring innebörden av ”omvänd stängselpplikt” hos den målgrupp som bör ha bäst kunskap om denna tradition. Är det vanligt förekommande och fortfarande i bruk, eller är det platser eller områden där denna tradition inte längre är i bruk?

Några telefonsamtal har kommit kring vad detta betyder, liksom några som i samband med enkätsvaren undrar över innebörden. Det visar att det finns en viss osäkerhet bland fåbodbrukarna själva eller att traditionen brutits.

3. Tillämpas "omvänd stängslingsplikt" vid fäbodstället?

Nej	49
Ja	42
Övriga	1

Någon kommenterar att de som behöver, stängslar in sitt hus eller tomt. I något fall har man gett material till grannen för detta. Ytterligare kommentar är ifall det uppstår problem, beror det på okunskap bland andra fastighetsägare. Framförallt nya stugägare som inte har kunskap om mulbete.

4. Råder det självklarhet i denna fråga vid ditt fäbodställe?

Nej	26
Ja	70
Övriga	1

Eller blir det problem?

Nej	56
Ja	12
Övriga	1

Frågan kan tyckas vara underlig - ifall det är självklart så blir det väl inga problem. Det kan dock finnas problematik kring frågan bland en viss grupp på fäbodstället samtidigt som det råder självklarhet för en annan, vilket i så fall blir en fråga för exempelvis fäbodlaget på platsen att reda ut med alla berörda.

Besökare/turister och det arbete som följer

5. Är det många besökare/turister vid ditt fäbodställe?

Nej	65
Ja	39

Typ av arbetsinsats:

Guidning och tillmötesgående beteende mot besökare. Sju brukare har angett att de bedriver någon form av servering eller liknande.

Hålla fint och "ordning och reda" på fäboden.

6. Är din familj involverad i arbetet vid fäbodvistelsen?

Nej	22
Ja	85
Volontärsarbete	1
Om ja, vem?	
"Alla"	9
Barn	35
Partner	40
Syskon	8
Förälder	14
Mor/farförälder	4
Barnbarn	1
Övrig släkt	4

Grannar	1
Anställda	2
Volontär	1

Observera att vissa har svarat flera alternativ och således finns med på flera av dem.

Familj/barn – medverkan och påverkan av fäbodlivet

7. Hur är dina erfarenheter av hur barn påverkas av fäbodlivet (exempelvis i familjen)?
Kommentarerna är att det är positivt för barn att vara med på fäboden, detta då de får uppleva naturen. De får lära sig ta hand om djur och natur och "ha tråkigt" vilket gör dem kreativa och lugna. Fäbodlivet ger harmoniska och lugna barn, samt att det skapar sammanhållning i familjen om barnen är med på fäboden.

Barn blir påverkade när det händer något med djuren. Om djuren har oro på grund av rovdjur i området påverkas hela familjen.

Fäbodprodukter och avsättning

8. Säljer du köttprodukter från dina djur som betat vid fäbod?	51 ja
9. Säljer du mjölkprodukter från dina djur som betat vid fäbod?	18 ja
10. Säljer du dina hantverksprodukter?	11 ja

11. Hur får du avsättning för produkterna? I vilka sammanhang?

Köttlådor	9
Direktförsäljning på gården	27
Mejeri	5 (varav två har eget mejeri)
Slakteri	3
Livdjur	3
Eget bruk	10
Skinn	1

Vidare kommentarer är att det är lättsålt.

Rovdjur och individuell handlingsplan

12. Befinner du dig i ett område med rovdjur?

Nej	5
Ja	103

13. Har du haft rovdjursstörningar?

Nej	51
Ja	53

Om ja, hur har de yttrat sig?

Döda djur	19
Störning i flocken	24
Björn	15
Lo	3
Varg	8

14. Har du anpassat eller ändrat något i driften på grund av detta?

Nej 59

Ja 41

Om ja, vad?

Inne natt 8

Stängsel 11

Pejl / GPS 5

Färre djur 6

Mer tillsyn (ökat arbete) 6

Nattfålla 4

15. Finns det behov av en "individuell handlingsplan" som beskriver vilka åtgärder som ska vidtas, och av vem, ifall något händer just med dina djur eller vid ditt fäbodställe pga rovdjur?

Nej 66

Ja 27

Kommentar handlingsplan:

Rovdjursstängsel 4

Samarbete länsstyrelsen 4

Ta bort rovdjur 3

Andra djur som stör fäboddriften

16. Upplever du problem av andra/andras djur?

Nej 83

Ja 23

Om ja, vilka slags djur?

Kor 7

Getter 3

Får 1

Hästar 0

Hundar 14

Vildsvin 1

Annat? 5 (ren och älg)

Begränsning i maximalt djurantal

17. Behövs begränsning av max djurantal som man får ha med i sitt åtagande?

Maxgräns djurantal

Nej 64

Ja 32

Kommentar djurantal:

17 st har svarat att det beror på hur betet är. Djurantalet ska styras av det som fäboden klarar av utifrån bete och foder.

Bortre begränsning av betesperiodens längd

18. Behövs en bortre begränsning av betesperiodens längd?

Nej	81
Ja	20

Kommentar betesperiod längd:

Beror på betestillgången	22
Älgjakten styr	7
Björnjakten styr	1
Rovdjur	5
Undvika fusk	3

Av kommentarerna framgår att det styrs av betet och de yttre omständigheterna.

Ersättningens uppbyggnad – enbart per djurenhet eller djurenhet och fast ersättning

19. Ersättningen består idag av en fast ersättning och en ersättning baserad på antal djurenheter, vad förordrar du?

Baserad på enbart djurenheter	12
Djurenheter och fast ersättning	92

Kommentar ersättning:

Djurenheterna varierar över tid beroende på rovdjur, nystart, bete etc., därför bra med stöd som inte enbart bygger på dessa. I svaren framgår att man vill se en höjning av ersättningen.

Flerfäbodsystem

20. Har du flerfäbodsystem?

Nej	102
Ja	10

Kommentar flerfäbodsystem:

Inget behov, för mycket jobb, endast "min" fäbod i området.

Det är mest konstaterande i kommentarerna och det verkar inte vara aktuellt för någon att vilja ha fler fäbodar i sitt fäbodbrukande än de man har.

Särskild skötsel av fäbodbete

21. Har du ersättning för "särskild skötsel" av fäbodbete?

Nej	78
Ja	30

Kommentar:

Av de som svarat nej är det 8 som anger att det är krångligt att söka stöden. Av de som svarat ja är det 10 som anger särskilda värden på fäboden som främsta orsak.

Förändrat brukningssätt på grund av villkoren i fäbodbetesersättningen

22. Har du förändrat brukningssättet pga ersättningsvillkor?

Nej	90
Ja	15

Om ja, vad/hur/varför?

Svaren handlar om hur fäbodbrukarna stängt in djur eller förändrat djurantalet. Någon skriver att ersättningsvillkoren har förändrats.

Åtagandet

23. Har du fått den hjälp du behövt angående hantering av ditt åtagande?

Nej	25
Ja	72

24. Vad fungerar bra i ditt åtagande (avsett skötsel eller ersättningsformen)?

Av 51 kommentarer nämner de flesta att betet fungerar bra. Att skötseln är bra och att det framförallt är bra att djuren håller marken öppen.

25. vad anser du skulle kunna fungera bättre i fäbodbetesersättningen, och hur?

Det som framförallt nämns i de 56 kommentarerna är att ersättningarna borde vara högre, enklare administration att söka dem.

Viktiga komponenter i fäbodbruket

26. Vilka typer av skötsel passar dig? Vilka komponenter är viktiga i ditt fäbodbruk?

Bete	108
Åkerbruk	12
Lantras	44
Mjölkning	27
Vallning	21
Byggnadsvård	68
Hägnader	62
Rovdjursstängsel	31
Slåtter	26
Lövtäktsträd	5
Skogsbruk inägor	8
Restaurering inägor	36

*Gammalt lövtäktsträd, en sälj som under lång tid varit övergiven. Nu med en mörk tillvaro, omgiven av uppvuxen skog, vilket är mycket missgynnande för trädet.
Kläberget, Dala Floda, Gagnef.
Foto: Ann-Catrin Hedén*

Skötsel av inägomark respektive utmark

Som fäbodbetesersättningen är konstruerad, får man idag samma ersättning för djurens bete vare sig det är på inägomark eller utmark, dvs på fäbodtäkt respektive fäbodskog. Skillnaden är att fäbodtäkten även kan ge gårdsstöd. Flera av de som svarade på senaste fäbodbetesenkäten tyckte det var ganska stor och dessutom självklar skillnad på den skötsel dessa skilda marktyper kräver. På utmarken/fäbodskogen kan det räcka med att låta djuren beta, medan inägomarken oftast kräver en mer intensiv skötsel som kräver en extra arbetsinsats av fäbodbrukaren. Att ersättningen ändå är konstruerad så att det är samma ersättningsnivå, kan dock vara försvarbart då det annars kan bli för komplicerade och detaljerade nivåer. Här kan ”särskild skötsel av fäbodbete” ses som ett verktyg där det ges en slags tilläggsersättning för en extra arbetsinsats.

27. Ska det vara skillnad på skötsel av inägomark och fäbodskog/utmark?

Nej	31
Ja	46
Vet ej	1

Kommentar skötselskillnad:

Handlar om två skilda saker så självklart skillnad. Måste skötas på olika sätt.

Övriga synpunkter

28. Övriga synpunkter

Av de 40 kommentarer som lämnats på ”Övriga synpunkter” finns det fyra som återkommer.

- Rovdjuren måste bort, eller det måste fungera smidigare med ersättning och hjälp från Länsstyrelsen vid angrepp.
- Ersättningen är för låg, dessutom borde de med produktion så som mjölk, kött premieras mer.
- Byråkratin är för krånglig, det tar för lång tid och åtagandeperioden är för lång.
- Länsstyrelsen bör ha bättre kontakt med fäbodbrukarna. Samt att länsstyrelsen bör vara mer påläst och insatt i frågor kring fäbodar.

Intrycket av svaren är att fäbodbrukarna vill ha mer support och positiv handledning från Länsstyrelsen än att som idag att den mest kontrollerar vad de gör. Hur kan man hjälpa dem med utveckling?

Identifiering av orsaker och nyckelfaktorer som haft störst betydelse för hur fäbodbruket ser ut idag

I projektets alla enkätfrågor till fäbodbrukarna, om deras egen situation och tankar om framtiden, fanns det en förhoppning att få fram ett koncentrat av huvudsakliga faktorer och orsaker som påverkar fäbodbrukarna och hur de bidragit till hur fäbodbruket ser ut idag. Detta var svårare än förväntat och det är inte helt enkelt att hitta svar. Ett antal orsaker har kommit fram genom enkätsvaren vilket ska försöka redas ut nedan. Under avsnittet ”Vilka betydelsefulla faktorer påverkar ett fortsatt fäbodbruk” utvecklas förutsättningarna vidare.

Fäbodriftens inriktning

Fäbodbrukarna själva är de som mest påverkar både sitt eget fäbodbruk och därmed även fäbodbruket generellt. Påverkan görs utifrån intresse och val av livsstil. Det som påverkar utgörs även av traditioner på platsen, immateriellt kulturarv, kunskaper om platsen, platsens beskaffenhet och naturgeografiska förutsättningar.

Reformer och nya jordbruksmetoder

För omkring hundra år sedan, kom handelsgödsel och bättre jordbruks metoder som gjorde att behovet av externt bete förändrades. Skogsbruk och sågverksindustrin kom igång. Antalet fäbodställen som var i bruk blev färre och under första hälften av 1900-talet upphörde fäboddriften på många platser.

Förutsättningar för fäbodbrukaren själv

Återkommande faktorer som är viktiga för fäbodbrukaren är ekonomi, rovdjurspolitiken, omarrondering samt livsmedelsprodukter. Det finns dock inget enkelt eller entydigt svar på varför man väljer att upphöra med sitt fäbodbruk, men svårigheterna som nämns i enkätsvaren berör bland annat punkterna nedan.

- Generationsväxling
- Rovdjursproblematik
- Svårt att få ekonomin att gå ihop
- Problem med grannar
- Krångel med regler och pappersarbete
- Sjukdom

Det är mycket arbete med att bedriva ett litet åretruntjordbruk som kräver så mycket av fäbodbrukaren själv. Det kan vara svårt att lyckas hitta fram med sin egen röda tråd i sin verksamhet. Ekonomi sätter gränser, men önskan att föra fäbodbruket som en livsstil och tradition är stark. Det finns dock för många hinder och för mycket krångel. Olika myndigheters regelverk och krav på redovisningar brister i förståelse för fäbodbrukarnas situation. Man utgår från att nuvarande jordbruk är moderna jordbruk stora och att alla har el, rinnande vatten och internet. Allt pappersarbete tar mycket tid från fäbodbrukaren som måste ge mycket tid till djur och människor varje dag. För fäbodbrukarna blir det viktigt att ha väl fungerande nätverk och gemensamma företrädare som kan driva sakfrågorna framåt.

Nätverk och samråd i fåbodfrågor

Nätverket - mailkontakter

Inför den nya programperioden för Landsbygdsprogrammet 2007-2013 startades ett nätverk för fåbodfrågor 2006-2007 med representanter från länsstyrelserna i fåbodlänerna samt Jordbruksverket. Syftet var att diskutera regelverk och villkor för att komma fram till en gemensam strategi med gemensamt hållna linjer kring regelverket. I början av programperioden hade detta nätverk täta kontakter och utgjorde ett viktigt stöd för länsstyrelserna handläggare av fåbodbetesersättningen. Olika typer av åtaganden – fallstudier – diskuterades mellan länen för att även säkerställa likabehandling och ett så rättvist system som möjligt i förhållningssättet till tolkningen av regler och villkor. Då ett nytt regelverk sätts, kan inte alla olikheter, fall och händelser i fåbodbruket förutses. Därför blir det mycket viktigt att resonera kring olika typer av ”fall” som kommer upp i kontrollsammanhang eller kring yttre faktorer som påverkar den enskilde fåbodbrukaren. I takt med att alla åtaganden fasades in ifrån det gamla ”LMbete” till det nya ”NMBete” och att antalet ”oväntade” kombinationer av exempelvis byte av fåbodställe under stödperioden, villkorsbrott och djurhållning minskade, klingade det till en början mycket intensiva nätverkande ut och ersattes av sporadiska ”vid-behov-kontakter” för diskussioner kring bedömningar.

Nätverket – i Västbacka

Inför starten av detta projekt väcktes nätverket till liv igen och uppdaterades utifrån vem eller vilka på de olika länsstyrelserna i fåbodlänerna som hade fåbodbetesåtaganden på sitt bord. I början av juni 2011 hölls ett uppstartsmöte i Västbacka där representanter från länsstyrelserna i Dalarna, Jämtland, Värmland och Gävleborgs deltog.

Viss kritik har kommit kring varför alla inte var med från början, som exempelvis representanter från fåbodbrukare och personal från olika myndigheter som arbetar med fåbodfrågor. Avsikten med mötet i Västbacka, var att de länsstyrelser och den personal som arbetar med fåbodbetesåtaganden i EU:s jordbrukarstöd, skulle samlas för att resonera kring hur man på de olika länen ser på de behov som finns vad gäller fåbodbetesåtaganden. Genom detta skulle man gemensamt komma fram till en strategi för hur man kan göra i fortsättningen. Fåbodbruket och fåbodbetesåtaganden påverkas ju inte enbart av ersättningsvillkor och regelverket där, utan av frågeställningar som hör hemma hos naturvård, kulturmiljövård, hälso- och livsmedelsaspekter, djurskydd, rovdjur, andra typer av stödkombinationer samt skogliga aspekter.

Erfarenhetsutbytet gjorde att det lades en plan för fortsättning både för detta projekt och för fåbodfrågor i stort. Mötet utmynnade i att det bestämdes att ett möte skulle hållas i Gävle i september 2011 och nätverket utökades så att flera organisationer, fåbodbrukarföreningar och myndigheter också införlivades för att samlas kring en diskussionsdag kring fåbodfrågor.

Fäbodmöte i Gävle

Ambitionen var att få med representanter för alla fäbodbrukarna, men den är svår att uppfylla då inte alla fäbodbrukare är anslutna till EU:s jordbrukarstöd eller till en förening. (Vilket gör att de inte förekommer i våra adressregister). Dagens diskussioner skulle handla om fäbodstödet och fäbodbruket.

Jämtlands fäbodbrukarförening ingår i Riksföreningen Sveriges fäbodbrukare. Huvuddelen av de fäbodbrukare som är verksamma i Värmland är inte med i Värmlands säterbrukarförening. Länsstyrelserna har varierande kontakter med de fäbodbrukare som har gått in i fäbodbetesåtaganden utifrån stödhantering, råd, kontroller och kommunikering kring betesdrift, djurhållning, konflikter, kontroller och rovdjurspåverkan. Genom enkäter som skickas till de fäbodbrukare som är inne i ett fäbodbetesåtagande, finns möjlighet för den som vill, att lämna sina synpunkter.

Deltagare:

DFBF Dalarnas fäbodbrukarförening: Tin Gumuns, Landbo Lena Bergström

Fäbodbrukare: Täpp Lars Arnesson

Gävleborgs fäbodförening: Calle Höglund, Tomas Eriksson, Sune Pettersson

LRF: Lotta Zetterlund

Lst Dalarna: Ann-Catrin Hedén (Anki), Hans Lillpers

Lst Gävleborg: Sara Öberg, Åsa Andersson, Jenny Larsson, Mats Hindström

Lst Jämtland: Eva Karlsson

Lst Värmland: Lise Wichmann Hansen

Riksantikvarieämbetet: Ulf Lindberg, Gunilla Zeidlitz

Riksföreningen Sveriges fäbodbrukare: Pauline Pamcrantz, Kristian Olofsson

SLU: Thomas Norrby, Camilla Eriksson

Värmlands säterbrukarförening: Goth Bertil Johansson, Irene Gustafsson

Resultat av mötet:

För Landsbygdsprogrammet fanns en del önskemål. Genomgående önskas individualisering av planer för fäbodbruket och fäbodföretagare.

Fäbodbrukaren - småföretagare

Kulturyttringar traditioner kunskaper fördyrande omständigheter

Enighet kring att rovdjursförvaltningen ska bekostas av viltskademedel, endast som force majeure i samband med stödvillkor som idag finns men som är oro hos fäbodbrukaren

Rovdjursrelaterade åtgärder ska i första hand ersättas av viltskademedel

Övergripande:

Behov av mål för fäbodbruket i Sverige – hur ska målet för fäbodbruket se ut?

Behov av dialogforum myndigheter – fäbodbrukare

Idag – det är en viktig vinst att vi kommit från olika myndigheter och föreningar, gärna återkommande möten en gång per år och däremellan använda oss av tekniken för att hålla telefonmöten eller kontaktnät via e-post.

Så går vi vidare:

Fortsätta med erfarenhetsutbyte via e-post och telefon mm.

Möte i denna form en gång per år.

Minnesanteckningarna skickas ut till deltagarna för synpunkter och eventuella justeringar, för att sedan sändas ut till de övriga i nätverket.

Var och en ansvarar för att ändå arbeta vidare i respektive organisation med de kanaler som finns tillgängliga i exempelvis landsbygdsnätverket osv.

Vad hände sedan?

I samarbeten mellan olika typer av fåbodprojekt har flera diskussioner förekommit angående hur vi ska fortsätta vidare. Samma behov av samråd kommer återkommande fram i slutsatserna. Oavsett om det är ”gamla” eller ”nya” deltagare som varit med, från organisationer eller myndigheter i gamla eller nya konstellationer, blir slutsatsen alltid att ”det var bra att träffas och byta erfarenheter, det ska vi göra igen!”. Behovet av att göra samstämmiga analyser och att tala samma språk i rådgivningssyfte är stort liksom avvägning och konsekvensanalyser av målkonflikter och hur olika typer av regelverk samordnas med tanke på skogliga frågor, kulturmiljövård, djurskydd, livsmedelshantering och skötsel av natur- och kulturmiljövärden.

Nationell samrådsgrupp för fåbodfrågor

Ett projekt tar slut, men inte fåbodfrågorna. Därför var det viktigt att inte projektet skulle ha rollen av samordnare eller sammankallande, utan hitta en bra form för hur detta arbete skulle kunna bli mer stadigvarande och säkert.

Genom projektet ”Biologiskt kulturarv vid fåbodmiljöer”, som var ett samarbetsprojekt mellan Centrum för biologisk mångfald och Riksantikvarieämbetet, samlades en grupp representanter för olika myndigheter och organisationer, på plats hos Riksantikvarieämbetet i Stockholm vid några möten för att diskutera biologiskt kulturarv. Då diskussionerna vid varje mötestillfälle tenderade att få karaktären av mer generella samrådsfrågor angående fåbodbruket i Sverige, erbjöd sig Riksantikvarieämbetet att samla till nationella samrådsmöten. I det arbetet nådde Riksantikvarieämbetet väldigt långt och nästan ända fram under våren 2013.

I samband med ett fåbodemöte i Järvsö om tamdjur och rovdjur, skulle ett första möte hållas. I princip alla verk, myndigheter och föreningar som har fåbodfrågor på sin agenda lyckades samla sig förutom ett par av de verk som har nyckelposition. Anledningen var att de sade sig inte kunna prioritera detta samarbete och därför inte kunde delta. Hela samrådsmötet föll på grund av detta och ställdes in på oviss tid. Ett år efter detta har arbetet med samrådsmöte inte runnit ut i sanden, men tappat fart och kraft. Eftersom det nu och framåt i tiden finns ett stort behov av att ha samsyn och samråd kring frågor som rör fåbodbruket över myndighetsgränserna för att kunna ta bort onödiga hinder för

fäbodnäringen, är det av största vikt att få till ett system eller forum för denna typ av frågor.

Lärdomen, efter att formligen ha snubblat på mållinjen, är att frågan om nationell samrådsgrupp måste ännu högre upp i hierarkin i myndighetssverige för att få med alla berörda i ett samrådssamarbete. Samarbete och samråd är dessutom ett viktigt instrument för myndighetsutövare att samordna alla regelverk och politikens riktning för att fäbodbrukarna ska kunna utöva en kulturbärande tradition utan att det alltid blir krångligt och för att de ska kunna utvecklas i positiv riktning för både det arv och den miljö som vi är stolta över.

Hur arbetar vi framåt?

I projektets målsättning fanns en önskan att identifiera betydelsefulla faktorer för ett fortsatt hållbart fåbodbruk, som i nästa steg gör det lättare att hitta åtgärder som kan stötta och hjälpa fåbodbrukarna i sin verksamhet.

Vilka betydelsefulla faktorer påverkar ett fortsatt fåbodbruk?

Återkommande utgörs faktorerna av ekonomi/Landsbygdsprogrammet, rovdjurspolitiken, omarrondering samt livsmedelsprodukter.

För att komma framåt är det viktigt att få alla inblandade att stå på samma plattform vilket inte är helt enkelt. De flesta av oss som inte är fåbodbrukare tycker att det är viktigt att få reda på mer, att samla in kunskap och fakta som kan dokumenteras och sammanställas för att både hitta åtgärdsförslag och argument för politik. Eftersom fåbodbrukarna redan befinner sig i ett läge där de har mycket fakta, kunskaper och argument, blir det något av en frustrerande situation, där allt åtgärdsarbete kan tyckas vara trögt.

Vad som driver fåbodbrukaren

Fåbodbrukarna själva tycker ofta att det är positivt att vara fåbodbrukare, fåbodlivet är rofyllt och gottgörande, det finns ett ökat intresse från besökare om deras verksamhet, de får uppskattning och gör en stor insats för kulturmiljö, kulturvården och biologisk mångfald. Fåbodbrukarna har omsorg om djuren, ser att de trivs och tycker exempelvis att det är viktigt med bevarandet av lantraser, bebyggelse och så vidare. Högkvalitativa produkter genereras från fåbodbrukaren och platsen. Lokala specialiteter framhålls, de värderas högt och skapar stolthet. Fåbodbrukarna för berättelserna vidare och kunskaperna med dem.

Förslag till åtgärder

Ekonomi

Det ekonomiska stöd som ges inom EU:s jordbrukarstöd som ersättning för arbetsinsatsen i fåbodbetesersättningen är viktig och fungerar som ett komplement för fåbodbrukare, men de ekonomiska marginalerna för fåbodbrukare är fortfarande små. Frågan om ekonomin är en av de viktigaste frågorna för fåbodbrukaren själv. Inbakad i problembilden är den osäkerhet som hänger samman med kommande Landsbygdsprogram. Finns det utrymme att förbättra de ekonomiska villkoren? Hur får man fåbodbruket att gå runt så att man kan klara sitt levebröd? Vill en ny generation fåbodbrukare ta över när det är det ekonomiska läget är så osäkert?

Genom att hitta ett sätt att använda Landsbygdsprogrammet, kan ersättningen vara en hjälp att förbättra förutsättningarna för fåbodbruket och för att få politiken och ekonomin att arbeta för fåbodbrukarnas förvaltande.

Rovdjurspolitiken

En stor fråga för många fåbodbrukare handlar om rovdjuren och hur de påverkar fåbodbrukarens djur och livsvillkor. Närvaron av rovdjur skapar en ovisshet och en otrygghet som är svår att hantera. Inom både rovdjursförvaltningen och landsbygdsprogrammet finns klara riktlinjer om vad som ska uppnås. Det är en balansgång som både myndigheter och fåbodbrukare har att hantera eftersom ämnet är så omgärdat av regelverk, känslor och utsatthet. På respektive länsstyrelse har det funnits olika resurser för detta arbete och så kallade akutgrupper har kunnat hjälpa till vid rovdjursstörningar.

Ett förslag om en insats, som även prövats i Jämtland, är individuella handlingsplaner. I dessa görs en plan för vad som ska göras, på vilket sätt och vem som gör vad, i situationer som beror på rovdjursstörning. Syftet är att skapa en trygg plattform för fåbodbrukaren genom handlingsplanen eftersom den är individuellt anpassad utifrån situationen på platsen, djurhållningen, rovdjursnärvaron och fåbodbrukarens individuella förutsättningar.

Som svar på de frågor som dykt upp under projektets gång, bland annat i Järvsö på fåbodseminariet i maj 2013, ifall det är möjligt att skapa områden som är rovdjursfria zoner, så hänvisas till gällande riksdagsbeslut. Enligt beslutet är målet för vargstammen i Sverige ...”att vargens förekomst i län med fåbodbruk, intensiv fårskötsel eller skärgårdar i huvudsak ska begränsas till de områden där de gör minst skada”.

Mulbetesrätt och omarrondering

Mulbetesrätten handlar om den juridiska rätten att släppa djur på bete. I ägofredslagen från 1933 finns bestämmelser om betesrätt och betesreglering. I de delar av landet där fåbodbruk och skogsbete fortfarande är vanliga är denna reglering idag fortfarande levande och i bruk på många platser. Det finns dock stor osäkerhet kring frågan och om vad som gäller.

I samband med omarronderingar, förändras fastighetsindelningen i större sammanhängande områden. Syftet med en omarrondering är att skapa mer praktiska skogs- och jordbruksskiften genom att man byter mark mellan fastigheter (www.lantmateriet.se 2014-08-24)

I de handlingar som upprättades i samband med storskiftet, främst under 1800-talet, beskrivs hur markerna kan användas för mulbete och både mulbetesrätt och lötesrätt beskrivs i handlingarna. Enligt Lantmäteriet (flera kontakter genom åren och på en punkt som hölls av en lantmäterirepresentant år 2008 på möte i Orsa, fåbodseminarium 27 maj 2008) ska inte dessa rättigheter tas bort vid förändringar av fastighetsindelningen. Rättigheterna eller riktlinjerna skrivs dock inte aktivt in i den nya fastighetsbildningen, vilket gör att en stor osäkerhet infaller sig eftersom många fastighetsförändringar genomförs.

Livsmedelshantering och byggnader för produkterna

Även regelverk kring djurskydd och livsmedel är besvärliga eftersom de skapar visst krångel i form av osäkerhet och långsam hantering. Frågeställningar rör hur fäbodbruket ska värna om gamla byggnader och traditioner samtidigt som moderna tidens regelverk är upprättat utifrån perspektivet modernt jordbruk.

Det kan ibland bli oklarheter vad som gäller vid användning av gamla stall och fähus vid fäbodställen, då de inte har de mått som krävs enligt djurskyddet för att ha djuren installerade där. Byggnaderna är gamla och anpassade för de djur som i äldre tid vistades vid fäbodarna och utgör höga kulturvärden som gör att de ska bevaras och användas för det ändamål de byggts.

Eftersom fäbodbetande djur går på fritt fäbodbete, hålls de vanligen installerade i dessa byggnader endast nattetid eller tillfälligt. Vid ”tillfällig installation” kan undantag därför göras.

Bland fäbodbrukare som hanterar mejeriprodukter finns önskemål om att kunna fortsätta använda och underhålla de gamla byggnader som behövs för ändamålet. Byggnaderna är ofta i stort behov av restaurering eller särskild typ av underhåll som gör att åtgärderna blir omfattande och kostsamma. Att dessa byggnader, som är i bruk enligt en gammal tradition, inte var berättigade ersättning för att åtgärdas enligt ersättningen för restaurering av överloppsbyggnader, skapade viss frustration både hos fäbodbrukare och hos handläggare av ersättningsformen. Det blev en upplevelse av att man behövde välja mellan att fortsätta det fördyrade brukningssättet och genomföra de renoveringar man måktade med eller upphöra med brukandet för att kunna finansiera åtgärderna. En hopplös ekvation i ett läge där fäbodbrukaren lever på små ekonomiska medel.

En överloppsbyggnad får inte vara i användning, det är själva innebörden av begreppet. Dock kan man diskutera om inte mjölkbodar generellt sett är en ålderdomlig användning som egentligen inte är under någon vanlig användning idag. Ett kulturstöd eller byggnadsbidrag kunde komma väl till pass.

TULPAN - det tekniska underlaget till nya landsbygdsprogrammet

Tulpan är en förkortning av: **T**ekniskt **U**nderlag för **L**andsbygds**P**rogrammet 2014-2020.

Skogsstyrelsen och Jordbruksverket fick i uppdrag, enligt regleringsbrev för år 2011, att ta fram ett tekniskt underlag till nytt Landsbygdsprogram 2014-2020. I Maj 2012 presenterades förslaget gemensamt av Skogsstyrelsen och Jordbruksverket i rapporten ”Tekniskt underlag Landsbygdsprogram 2014-2020”. I rapporten behandlas stöden till landsbygdsutveckling ur ett effektiviseringsperspektiv där åtgärder med stor miljönytta förenklas.

Förslagen presenteras ungefär i samma uppbyggnad som i Landsbygdsprogrammet 2007-2013, med några förändringar för effektivisering, förenkling och prioriteringar.

Fäbodbetesersättningen föreslås vara uppdelad på en fast ersättning, en ersättning baserad på antalet djurenheter samt en tilläggsersättning/kompletterande insats

som liksom idag kallas ”särskild skötsel av fåbodbete”. Beskrivningen av fåbodbetesersättningen cirkulerar kring djurhållning, transport till fåbodstället samt bebyggelsen, men innehåller även diskussion kring mjölkning, förädling av mjölkprodukter, utrotningshotade lantraser samt vallning som en rovdjursavvisande åtgärd.

Ersättningsnivån föreslås till 20 000 kr för fåbod i bruk, 4500 kr per djurenhet nr 1-30. Från 31 djurenheter och mer föreslås ersättningen vara 2500 kr per djurenhet.

För särskild skötsel av fåbodbete föreslås 1600 kr per hektar, för högst 10 hektar

(Tekniskt underlag Landsbygdsprogram 2014-2020, Jordbruksverket och Skogsstyrelsen, maj 2012)

Villkorsförändring som föreslås är bland annat att hålla borta igenväxningsvegetation från vallen. Detta kräver att alla markdelägare kommer överens. Det är sällan problem med att djuren betar, men om skötseln även måste göras genom manuella insatser kommer man in på förfoganderätter som kan bli komplicerade. Just denna sak är ju vad som idag gör att anslutningen till ”särskild skötsel av fåbodbete” är så låg trots att de flesta fåbodbrukare är berättigade denna.

”Fåbod i bruk” ska vara kopplad till hemgården. Tanken är bra och historiskt korrekt, men frågan är då hur stort tolkningsutrymme blir. Hur gör vi med de fåbodbrukare vars hemgård ligger i annat län? Hur hanteras hembygdsföreningar och föreningar som lånar in ett antal betesdjur för fåbodbete?

Tillägg diskuteras kring ersättning för djurtillsyn, eftersom omkostnader för resor och arbetstid blir mer omfattande då man har djur på fritt fåbodbete.

”Den som söker ersättning för fåbodbete kan inte söka ersättning för skötsel av betesmarker och slåtterängar.” Här har troligen meningen fått en olycklig formulering. Förhoppningsvis handlar detta om att man inte vill ha en dubbelfinansiering på samma mark. Dock skulle det vara önskvärt med kombinationer med andra stödformer såsom Mutro och ersättning för åtgärder som gynnar kulturvärden (byggnader, gårdesgårdar, rester av gårdstomter mm).

Förslaget diskuterar även möjligheterna till att utreda viss frågor ytterligare. Dessa handlar om traditionell fåboddrift där man mjölkar djur vid fåbod och vallning. Det handlar även om ersättning för att underhålla byggnader, liknande kulturmiljöstödet. Likaså finns funderingar på om hur skrivningen kring ”fåbodens traditionella byggnader” kan lättas upp. Ifall det är en fåbodbrukare som vill återuppta djurhållning på ett fåbodställe som under lång tid inte varit i bruk, kan byggnadsbeståndet vara i mycket dåligt skick. Exempelvis vid långfåbodar kan både byggnadsbestånd och agrarhistoriska strukturer vara i dåligt skick. Genom att återuppta fåbodbete vid sådana platser, återuppväcks det biologiska kulturarvet och hävdberoende arter som på relativt kort tid kan öka i värde. Kapaciteten i marker och miljöer på fåbodställen som inte haft kontinuerlig hävd, är stor om hävden återupptas. Genom riktade insatser och betesrutiner kan platser som idag inte hävdas, återfå stora biologiska och kulturhistoriska värden.

Sammanfattning av fåbodbrukarnas önskemål om förändringar

Genom projektet har fåbodbrukarnas egna tankar, idéer och önskemål samlats in via enkätsvar, möten och workshops. Önskemål som handlar om hur de femåriga åtagandena lämpligtvis borde vara utformade och vad som bör premieras. Hur fåbodbrukarna själva tänker om sammansättningen av de arbetsformer och den skötsel som är förknippad med fåbodbruket.

Eftersom en stor del av ersättningen som tidigare var föreslagen inte gick igenom i kommissionen inför 2007, bör en höjning av det fasta grundbeloppet kunna kompensera den delen samtidigt som fåbodbrukarnas skilda inriktningar i fåboddriften kunde behandlas lika oberoende av vad de mest har fokus på. Variationsrikedomen skulle gynnas och vilken inriktning man än har, skulle det bli en bättre ekonomi med en ersättning som bättre än idag motsvarar arbete och tid.

- Fåbodställe som brukas – en grundersättning för ”fåbod i bruk”, behöver vara högre och ska kombineras med en rörlig ersättning för antalet djurenheter.
- Mjölkningstillägg
- Lantraser
- Rovdjursförebyggande åtgärder – handlingsplaner, rovdjursavvisande stängsel
- Restaurering av byggnader
- Gärdesgårdar
- Slätter
- Helhetstänk omkring fåbodbruket

Så här tycker man om den nuvarande fåbodbetesersättningen/åtagandet:

- Önskar kortare åtagandeperiod
- Mer betalt/ersättning om man mjölkar och har förädling av mjölkprodukter
- Många har tidskrävande arbete i samband med besök – att vara guide, berättare, det blir slitage, behövs skyltar med info, städa dass och se till att det finns toapapper
- Premiera småskalighet och tradition
- De flesta vill ha fast ersättning plus utifrån antal djurenheter
- Några känner till handlingsplaner (rovdjursstörningar) och tycker de vore bra
- Bättre stöd ifall man drabbats av rovdjursangrepp (info, kontakt, råd)
- Premiera lantrasdjur
- Premiera även de som gått över till köttdjur (vissa pga rovdjursproblematik) för dessa djur gynnar beteshävdade arter/biologisk mångfald
- Nystartersättning till den som startar fåboddrift på nedlagd fåbod
- Full ersättning även för fåbod 2 och 3
- De som lever fåbodliv ska ha högre ersättning än de som bara kommer och ser till djuren en gång om dagen
- Samla en grupp kvalificerade handläggare som sköter hela fåbodstödet – kvalitetstänk, helhetsgrepp över alla fåbodlänen
- Vallningsbidrag

Projektets slutsatser kring ersättningsförändringar

Utifrån vad som tolkats i enkätsvaren, hur fåbodbetesersättningen fungerat samt erfarenheter från ansökningar samt ersättningsformerna inom landsbygdsutveckling.

Fåbodbetesersättningen har fokus på platserna, att bevara, upprätthålla och att öka de kulturhistoriskt betingade värden som även påverkar biologisk mångfald och hävdberoende flora.

Mutro, bevarande av gamla lantraser, har fokus på djuren, att hålla de gamla lantraserna som har nedärvda kvaliteter som kommer till sin rätt vid bete vid fåbodar. Kombinationen fåbodbete och Mutro ger ett stort mervärde och ett ”in-situ”-bevarande av lantraserna. Det är dock väldigt få av fåbodbrukarna som idag är anslutna till denna ersättningsform. Endast 17 av de 201 fåbodbrukare som har fåbodbetesåtagande har även ersättning för utrotningshotade raser.

Motsvarande Mutro kanske borde finnas för själva näringen på kultursidan, det vill säga för den grupp fåbodbrukare som idag står för kunskaper om ett traditionellt brukningssätt. Att värna om det immateriella kulturarvet. Ungefär som projektstödens stöd till ”byautveckling”.

Ytterligare kombination som ger högt mervärde är mjölkning vid fåbod. Genom detta bevaras och stärks biologiskt kulturarv, biologisk mångfald och immateriellt kulturarv. Nästa steg är förädling av mjölkprodukter, där Eldrimner kommit fram till branschriktlinjer för fåbodnäringen. Att göra egna mjölkprodukter såsom ost, smör, mese mm, ger ytterligare mervärde. Att ge ersättning i ett poängsystem och/eller i en steg, kan fåbodbrukare ersättas utifrån den unika sammansättning var och en har inriktning på.

I samband med detta, bör även framhållas, att även andra hantverksformer och fåbodprodukter behöver liknande bekräftelse och stöd. Med fokus på vad som är den lokala styrkan och den regionala särarten, kan ett system med mentorer, paraplyorganisationer och kommunernas lokala nätverkande hjälpa fåbodbrukarna som företagare och lokalproducenter. Inte enbart kring livsmedelstillverkning och hantverk, men även inom kulturturism, vandringar, matupplevelser, samordning, marknadsföring mm.

Ersättning för restaurering eller underhåll av byggnader som hör till aktivt fåbodbruk behöver vara anpassat till fåbodarnas karakteristiska byggnader. Ofta har denna typ av byggnader hög ålder, och det är viktigt att exempelvis kunna restaurera en mjölkbod och få ersättning för en sådan byggnadsvårdsinsats så att man skapar förutsättning för att fortsätta använda byggnaden till det den var tänkt. Ersättningen till överloppsbyggnader samt specialinsatser har varit värdefulla för bevarandet av äldre byggnadstyper, men har på grund av ersättningsvillkoret att inte använda byggnaden, utestängt fåbodbyggnader som idag används.

Det säkraste sättet att bevara en byggnad, är att ha en användning för den. Riskbedömning gör att överloppsbyggnader har störst risk att försvinna, därför ges dessa byggnader ersättning för restaureringsåtgärder. Eftersom fåbodbrukets

immateriella kulturarv står under hög risk att utarmas, bör ersättning ges till restaurering och underhåll av fåbodbrukets byggnader, liksom även finnbosättningarnas karakteristiska byggnadstyper.

Nya Landsbygdsprogrammet 2014-2020

ProCap – jordbrukspolitiken

Inom ProCap arbetar Jordbruksverket med den nya fåbodersättningen där det även finns deltagare med från Länsstyrelsen. Här formuleras förslag på regler och villkor för fåbodbetesersättningen och sedan lämnar över till Landsbygdsdepartementet som formulerar ersättningen och om den alls ska finnas med i kommande programperiod.

Länsstyrelsernas "Handlingsplaner"

Inför det nya Landsbygdsprogrammet skrivs just nu handlingsplaner på varje län. De nationella målen ska då kompletteras med mål på regional nivå. Handlingsplanerna ska beskriva de prioriteringar som varje län vill göra i den kommande perioden för att lyfta regionala intressen och särarter. Varje länsstyrelse tar fram handlingsplaner i regionalt samrådsgrupper, så kallat "partnerskap", där ett urval regionala organisationer och föreningar ingår. Handlingsplanen är en ny motsvarighet till den regionala länsstrategin som funnits i Landsbygdsprogrammet 2007-2013.

I handlingsplanerna ska prioriteringarna framgå tydligt för åtgärder och fokusområden, för att användas som kriterier och viktning för poängsättning i det nya ansökningssystemet för de ersättningsformer som ska finnas inom landsbygdsutvecklingsåtgärder (LB) och i miljöersättningarna som ingår i jordbrukarstöden (JBR).

Insatsområden inom Landsbygdsprogrammet

Hela landsbygdsprogrammet är dock försenat. Vissa av ersättningarna inom LB kommer igång under år 2014, medan andra (Miljöersättningarna) öppnas år 2015, samt några ytterligare som förhoppningsvis kan komma igång år 2016.

Miljöersättningar enligt det nya Landsbygdsprogrammet 2014-2020 kommer att finnas först under år 2015 och 2016. Inom artikel 28 i landsbygdsförordningen kommer åtgärden Miljöersättningar med åtgärdskod 10 och delåtgärd 1. Denna åtgärd är inom fokusområde 4.

Inom Miljöersättningarna finns exempelvis Fåbodar med start 2015 och Hotade husdjursraser från 2016.

Projektets slutsatser kring fåbodfrågor

Det finns flera behov av åtgärder som behöver sättas in både för att stärka förvaltningen, myndigheterna som hanterar ersättningsformer och politiken, men även för att fåbodbrukarna själva ska känna trygghet och visshet kring villkor, ersättningar, ekonomi, rovdjur, landsbygdsprogrammets villkor, mjölkning och omarronderingar.

Förvaltningen och fåbodbrukarna

För att hantera de vanligaste frågorna kring status för fåbodbruket (såsom antal fåbodbrukare, djur och djurslag) som kommer till stödmyndigheten, måste länsstyrelserna föra egna register med fåbodstatistik. Genom ett nytt system i Landsbygdsprogrammet 2014-2020, är det önskvärt med funktioner för att få rapporter kontinuerligt via data, såsom åtaganderapporter och rapporter kring antal fåbodbrukare, antal fåbodställen, namn på platser, arealer, djurantal, djurslag och raser.

Eftersom fåbodbruket är så specifikt och utgör en särprägel för Värmland, Dalarna, Gävleborg, Jämtland, Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten, bör samarbetet mellan dessa län kunna underlättas genom att respektive län ska kunna ta ut rapporter både över det egna länet, men även för jämförelser nationellt. Den nu krångliga proceduren med att enbart ha "tittabehörighet" med samarbetslän (såsom Dalarna och Gävleborg) och att begära specialstatistik från Jordbruksverket för att kunna ha någorlunda nationell överblick, behöver förbättras. Brister i de listor som ges ut gör att uppgifter behöver dubbelkontrolleras med respektive län som har egna upprättade register för uppföljning. En så enkel sak som regionalt och nationellt adressregister är idag krångligt att få fram. Rätt slags uppgifter behöver komma in i datasystemet för att enkelt kunna sorteras ut via rapporter i LB, JBR (ersättningen inom Landsbygdsprogrammet och jordbrukarstöden) eller i DAWA. Det skulle minimera arbetstid och tveksamheter och istället förenkla hanteringen av denna typ av uppgifter. Känsliga uppgifter eller uppgifter som regleras enligt PUL (personuppgiftslagen), bör kunna hanteras genom särskild behörighet.

Handbok för fåbodbruk och fåbodfrågor

För att tydliggöra hanteringen av flera regelverk som berör fåbodbruket, skulle det vara önskvärt att samla alla typer av frågeställningar med exempelbeskrivningar och svar på hanteringen i en "Handbok för fåbodbruk och fåbodfrågor". En sådan kunde då fungera som handledning inom myndigheten, men även som en hjälp för fåbodbrukare att förstå och få en förklaring på hur de olika typerna av regelverk samverkar eller hanteras. Ofta är det just osäkerhet och oklarheter kring föreskrifter, villkor och regelverk, som gör att det blir svårt att förhålla sig till vad man egentligen förväntas göra i olika sammanhang. Det kan vara svårt att tydligt se vilka konsekvenser regelverk och villkor ger och hur de påverkar ersättningen och åtagandet. Att inte veta ger en fåbodbrukaren en osäkerhet kring sin egen situation. Många gånger har fåbodbrukaren små ekonomiska marginaler vilket skapar en osäkerhet kring vad som händer med ersättningen vid olika händelser och ifall man gör "rätt val". Dessutom står fåbodbrukaren ofta ensam i sina beslut

kring vad som ska göras i olika situationer. Genom en "Fäbodhandbok" skulle fäbodbrukaren få en bra information om hur bedömningarna görs och hur regelverken fungerar.

Nationell samrådsgrupp

Genom de fäbodmöten som anordnats i Riksantikvarieämbetets regi i samband med projektet "Biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer", fördes givande diskussioner mellan berörda myndigheter och fäbodbrukarföreningar om fäbodbrukets vardag och framtid. För att fortsätta hitta lösningar kring landsbygdsprogram, livsmedelshantering, rovdjursfrågor och omarronderingar är det viktigt att fortsätta arbeta för denna samarbetsform. I förlängningen för att fäbodbrukarna ska kunna utöva en kulturbärande tradition utan att det alltid blir krångligt och för att de ska kunna utvecklas i positiv riktning för både det arv och den miljö som vi är stolta över.

Fäbodbrukarna värnar om en livsstil, ett naturnära förhållningssätt där man gärna är självständig, men behöver stöttande nätverk eller organisationer kring sig som kan hjälpa till i delar som behöver stärkas. Landsbygdsprogrammets fäbodbetesersättning utgör en viktig ekonomisk hjälp för fäbodbrukarna i det arbete de utför men de ekonomiska marginalerna är mycket små.

Flera fäbodbrukare arbetar som företagare eller entreprenörer i sitt brukande av fäbod, eller i sin fäboddrift. Myndigheter och andra organisationer kan underlätta genom att samarbeta över myndighetsgränserna för att förenkla för fäbodbrukarna samtidigt som deras egna uppdrag och förvaltning kan genomföras på ett bra sätt.

Det är en nationell angelägenhet att fäbodbrukarna hittar vägar för att upprätthålla och förvalta fäbodbruket. De utövar oftast ett småskaligt brukningssätt som är en del av ett helårsjordbruk, vilket i äldre tid utgjorde en viktig del i jordbruksekonomin. Fäbodbrukarna förvaltar ett viktigt immateriellt kulturarv i kunskaper om traditionellt brukande, om djuren och deras beteende, berättelser och om livsmedelshantering. De fäbodbrukare som idag är aktiva är fåtaliga och det i särklass bästa sättet att bevara och förvalta den traditionella kunskapen är genom att aktivt utöva en praktik.

Referenser

Biodiverse, CBM, nr1 2013

Dalarnas Fäbodbrukarförening, 1998, Dalarnas Levande fäbodar 1998

Dalarnas Fäbodbrukarförening, 2005, Dalarnas fäbodar 2005

Eriksson, C., Wangenfors, T., 2012, Fäbodbrukare om fäbodbrukets framtid, SLU Rapport 4/2012

Gumuns, C., Arnesson, Tapp L., 2014, Begreppsförklaring, otryckt upplaga utdelad vid studiebesök på Karl-Töväsens fäbod 2014-06-24

Hallert, B., Dalarnas Hembygdsbok 1959, Levande fäbodar

Hushållningssällskapet Dalarna, 1996, Samverkan för fortsatt fäbodbruk i Dalarna – en förstudie

Hushållningssällskapet Dalarna, 1995, Sammanställning av enkätundersökning ang. Dalarnas fäbodar

Johansson, A., Sundqvist, M., Länsstyrelsen i Värmlands län, 2014, Kartläggning av biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer – Värmland 2012

Jordbruksdepartementet, 2000, Miljö- och landsbygdsprogram för Sverige år 2000-2006

Jordbruksverket och Skogsstyrelsen, 2012, Tekniskt underlag Landsbygdsprogram 2014-2020

Ljung, T, 2011, Fäbodskogen som biologiskt kulturarv, CBM:s skriftserie 49, Centrum för biologisk mångfald

Länsstyrelsen Dalarna, 2007, Fäbodbete och rovdjur i Dalarna, Rapport 2007:15

Länsstyrelsen Dalarna, 2008, Fäboddrift ur ett brukarperspektiv, Rapport 2008:12

Olofsson, I., Sundin, B., Eldrimner 2013, Fäbodnäringens branschriktlinjer till god hygienpraxis vid fäbodar vid tillverkning av mjölkprodukter med traditionella metoder.

Riksantikvarieämbetet, 1997, Utvärdering av miljöstöden

Riksantikvarieämbetet, 2013, Vårda väl, Fäbodar och fäbodskogar, biologiskt kulturarv i nordliga skogar

Sametinget, 2010, Sametingets genomförandestrategi för Landsbygdsprogrammet 2007-2013

Sveriges lantbruksuniversitet, 2010, Axel 2 – utvärdering av åtgärder för att förbättra miljön och landskapet, SLU

Sojdelius, L-E., 2003, Betänkande om betesrätt och stängsel vid fäbodbruk. Rapport SOU 2003:116

www.eldrimner.com (2014-08-22)

www.biodiverse.se (2013-07-04)

Fäboddrift, Wikipedia. www.wikipedia.org (2013-07-04)

Fastigheter www.lantmateriet.se (2014-08-24)

Bilagor

Bilaga 1. Enkät 2011-2012

Bilaga 2. Enkät 2012-2013

Bilaga 3. Enkät 2014

Bilaga 1. Enkät år 2011-2012

Årets frågor till dig!

Svaren kommer att användas i utvärderingen av landsbygdsprogrammet.

Vilka faktorer är viktiga för dig för att fortsätta ha ett aktivt fäbodbruk i framtiden?

Vilken är den största anledningen till att du är fäbodbrukare på just den plats du är på? (familjeanknytning, livsstil, förutsättningar i natur och geografi mm)

Hur är kopplingen mellan fäbod och hemgård?

Kan du nämna några fäbodställen som är utan djurhållning idag som du tror att fäboddriften kunde återupptas på? Vilka? Varför?

Vad är mest knepigt att lösa i livet som fäbodbrukare?

Vad är det bästa med att vara fäbodbrukare?

Vilka erfarenheter och tips har du som du skulle vilja dela med dig av till andra fäbodbrukare?

Hur kan vi förbättra landsbygdsprogrammet så att det gynnar fäbodbruket bäst?

Tycker du att någon viktig del av fäbodbruket kommit i glömska och bör lyftas fram mer?

Vad är viktigast att ta vara på för att vi ska få ett hållbart fäbodbruk som kan fortleva in i framtiden?

Fäbodvall och fäbodskog är ett ”handarbetslandskap” (slätter, lövtäkt, mjölkning mm) som förändrats långsamt. Vilka förändringar har du märkt av på just ditt fäbodställe?

Det immateriella kulturarvet (kunskaper och traditioner) – hur förs kunskaper vidare?

Skrock och skrämt? Finns det berättelser om just den plats du är på?

Bilaga 2. Enkät år 2012-2013

Kundnummer _____

Fäbodställe _____

Kommun _____

Årets frågor till dig som är fäbodbrukare handlar om vilka djurraser som hålls på fäbodbete. Vi är också intresserade av att få uppdaterade uppgifter på hur många som har mjölkande djur på fäbodbete och om ni gör egna produkter.

Enkäten ingår i Projektet Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007-2013 och i Länsstyrelsernas uppföljning av fäbodbetesersättningen. Förra årets nationella enkätsvar är snart sammanställda, rapporten skickas ut till samtliga fäbodbrukare som har fäbodbetesåtagande.

Om du har frågor kan du kontakta Länsstyrelsen Dalarna
Ann-Catrin Hedén och Cecilia Lundmark-Almlöf.

Vilka raser av respektive djurslag hade du på fäbodbete sommaren 2012? Ange antal betesdjur.

Nötkreatur

Svensk röd och vit boskap(SRB) ☐ ____st Svensk låglandsboskap (SLB) ☐ ____st
Fjällko ☐ ____st Svensk jerseyras (SJB) ☐ ____st Rödkulla ☐ ____st

Om annat ange vad: _____Antal ____st

Får

Pälsfår ☐ ____st Gutefår ☐ ____st
Ryafår ☐ ____st Allmoge får (Skogsfår, Dala pälsfår, Roslagsfår) ____st
Svenskt finullsfår ☐ ____st

Om annat ange vad: _____Antal ____st

Get

Svensk lantrasget ☐ ____st Allmogeget (Göingeget, Jämtget) ☐ ____st

Om annat ange vad: _____Antal ____st

Häst

Nordsvensk ☐ ____st Ardenner ☐ ____st
Fjording ☐ ____st Shetlandspionny ☐ ____st

Om annat ange vad: _____Antal ____st

Mjölkar du djuren som är på fåbodbete? Ja ☐ Nej ☐

Om du har mjölkande djur, vilka djurslag mjölkar du?

Ko Ja ☐ Nej ☐

Får Ja ☐ Nej ☐

Get Ja ☐ Nej ☐

Hur brukar du då göra med mjölken? (flera svarsalternativ får anges)

Skickar iväg den till mejeri ☐ Tar hand om den själv till husbehov ☐

Säljer den på fåboden ☐ Tillverkar livsmedel till försäljning ☐

Om annat ange vad:

Bilaga 3. Enkät år 2014

Kundnummer _____

Fäbodställe _____ Kommun _____

Län _____

Här kommer nu en ny enkätomgång för att ge alla en chans att ge sina synpunkter på hur fäbodbetesersättningen fungerar i Landsbygdsprogrammet.

Enkäten ingår i Länsstyrelsen Dalarnas projekt "Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007-2013". Enkäten sänds till samtliga fäbodbrukare i landet som har fäbodbetesåtagande. Svaren kommer sedan att sammanställas och sändas vidare till ProCap, Jordbruksverket, som diskuterar förslag till regelverk för fäbodersättningen. Därefter är det Landsbygdsdepartementet som bestämmer utformningen.

Alla svar är viktiga, så fyll i och skicka tillbaka enkäten i svarskuvertet snarast. Tack!

Om du har frågor kan du kontakta Länsstyrelsen Dalarna, Anki Hedén.

ann-catrin.heden@lansstyrelsen.se

☐ kvinna

☐ man

Fäbodbrukets situation idag

1. Hur sker beslut för fäbodstället, exempelvis kring djurhållningen?

- ☐ Fäbodlag, markägare och brukare i samråd
- ☐ Samfällighetsförening
- ☐ Fäbodbrukaren ensam
- ☐ Enligt särskild tradition eller sedvänja. I så fall hur? _____

På annat sätt _____

2. Mulbetesrätt, händer det att det blir problem/osäkerhet kring denna fråga?

- ☐ ja På vilket sätt? _____
- ☐ nej

Kommentar: _____

3. Tillämpas "omvänd stängslingsplikt" vid fäbodstället?

- ☐ ja
- ☐ nej

Annan lösning? I så fall hur? _____

4. Råder det självklarhet i denna fråga vid ditt fåbodställe ☐ ja ☐ nej
eller blir det problem? ☐ ja ☐ nej

Kommentar: _____

5. Är det många besökare/turister vid ditt fåbodställe? ☐ ja ☐ nej

Vilken typ av arbetsinsats kräver det av
dig? _____

6. Är din familj involverad i arbetet vid fåbodvistelsen? ☐ ja ☐ nej

Om ja, vem?

7. Hur är dina erfarenheter av hur barn påverkas av fåbodlivet (exempelvis i familjen)?

8. Säljer du köttprodukter från dina djur som betat vid fåbod? ☐ ja ☐ nej

9. Säljer du mjölkprodukter från dina djur som betat vid fåbod? ☐ ja ☐ nej

10. Säljer du dina hantverksprodukter? ☐ ja ☐ nej

11. Hur får du avsättning för produkterna? I vilka sammanhang?

12. Befinner du dig i ett område med rovdjur? ☐ ja ☐ nej

13. Har du haft rovdjursstörningar? ☐ ja ☐ nej

Om ja, hur har de yttrat sig? _____

14. Har du anpassat eller ändrat på något i driften på grund av detta? ☐ ja ☐ nej

Om ja,
vad? _____

15. Finns det behov av en "Individuell handlingsplan" som beskriver vilka åtgärder som ska vidtas, och av vem, ifall något händer just med dina djur eller vid ditt fåbodställe pga rovdjur?

☐ ja ☐ nej

Kommentar _____

16. Upplever du problem av andra/andras djur ☐ ja ☐ nej

Om ja, vilka slags djur? ☐ kor ☐ getter ☐ får ☐ hästar ☐ hundar

☐ vildsvin ☐ annat _____

Kommentar _____

Ersättningsvillkor/utformning av miljöersättningen

17. Behövs begränsning av max djurantal som man får ha med i sitt åtagande?

☐ ja ☐ nej

Kommentar _____

18. Behövs en borte begränsning av betesperiodens längd?

☐ ja ☐ nej

Varför/varför inte _____

19. Ersättningen består idag av en fast ersättning och en ersättning baserad på antal djurenheter.

Vad förordar du? ☐ enbart baserat på djurenhet ☐ djurenhet + fast ersättning

Kommentar _____

20. Har du flerfäbodsystem? ☐ ja ☐ nej

Varför/varför inte? _____

21. Har du ersättning för ”särskild skötsel” av fäbodbete? ☐ ja ☐ nej

Varför/varför
inte? _____

22. Har du förändrat brukningssättet pga ersättningsvillkoren? ☐ ja ☐ nej

Om ja, vad/hur/varför?

23. Har du fått den hjälp du behövt angående hanteringen av ditt åtagande?

☐ ja ☐ nej

Kommentar _____

24. Vad fungerar bra i ditt åtagande (avseende skötsel eller ersättningsformen)?

25. Vad önskar du skulle fungera bättre i fåbodbetesersättningen, och hur?

26. Vilka typer av skötsel passar dig? Vilka komponenter är viktiga i ditt fåbodbruk?

☐ Bete

☐ Åkerbruk och lindbruk

☐ Lantraser

☐ Mjölkning

☐ Vallning

☐ Traditionella fåbodbyggnader – restaurering/underhåll

☐ Hägnader, tex gärdesgårdar

☐ Rovdjursavvisande stängsel

☐ Slätter, tex lieslätter av artrika slätterängar i fåbodmiljö

☐ Lövtäktsträd – vård av gamla lövtäktsträd för att ge dem mer gynnsamma förutsättningar

☐ Skogsbruk på gamla inägomarker

☐ Restaurering av gamla inägomarker

27. Ska det vara skillnad på skötsel av inägomark och fåbodskog/utmark

☐ ja ☐ nej

På vilket sätt?

28. Övriga synpunkter _____

Länsstyrelsens rapportserie

Här listas Länsstyrelsens samtliga rapporter utgivna de senaste tio åren. Många av dessa finns som pdf-er på Länsstyrelsens webbplats: www.lansstyrelsen.se/dalarna/sv/publikationer.

Många rapporter finns även på Falu Stadsbibliotek. Rapporterna kan beställas från Länsstyrelsen, telefon 010-22 50 000 med reservation för att upplagan kan ha tagit slut.

2005:01 Brand i Fulufjällets nationalpark.
2005:02 Individuell plan enligt LSS.
2005:03 Sammanställning av beviljade projekt 2004
2005:04 Vem ser barnet? En granskning av 100 familjehemsplacerade barn åren 2002-2003.
2005:05 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län, Kemiindustrisektorn – kemtvättar.
2005:06 Länsstyrelsens årsredovisning.
2005:07 Rättviksheden
Inventering av naturvärden inom Enån - Gärdsjöfältet – Ockrandalgången.
2005:08 Domar och beslut.
2005:09 Vem ser barnet?
2005:10 Trädgränsen i Dalafjällen.
2005:11 Lex Sarah 2005.
2005:12 Näringslivsklimat och entreprenörskap – en jämförande studie mellan Värmlands, Dalarnas och Gävleborgs län.
2005:13 Regional förvaltningsplan för stora rovdjur i Dalarnas län.
2005:14 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län – Gruvindustri
2005:15 Personligt ombud i mellansverige/myndighetseffekt er.
2005:16 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2004.
2005:17 Delårsrapport.
2005:18 Näringslivsstrukturen på Dalarnas Landsbygd.
2005:19 Metallhalter i dricksvatten från borrhållarbrunnar i Dalarnas län.

2005:20 Personligt ombud i Mellansverige - klienters uppfattningar av de stöd de fått.
2005:21 Fisk- och kräftodlingsverksamhet i Dalarnas län – nulägesbeskrivning 2004.
2005:22 Tillsyn över enskild verksamhet och entreprenader.
2005:23 Efterbehandling av gruvavfall i Falun.
2005:24 EnergiIntelligent Dalarna, regionalt energiprogram.
2005: 25 Personligt ombud i Mellansverige- ombuden och deras arbete.

2006:01 Uppföljning och utvärdering av Dalarnas landsbygdsprogram 1997-2002.
2006:02 Strategi för formellt skydd av skog i Dalarnas län.
2006:03 Sammanställning av beviljade projekt 2002-2005 . Projektmedel för alkohol- och narkotikaförebyggande insatser.
2006:04 Delaktig i hemtjänsten.
2006:05 Verksamhetsplan 2006-2008.
2006:06 Årsredovisning 2005.
2006:07 Landsbygdsprogram för Dalarna.
2006:08 Rotogräsgruppen 2003-2005.
2006:09 Ej verkställda domar och beslut
2006:10 Särskilt boende för personer med demenssjukdom.
2006:11 Epizootiberedskap, uppdaterad
2006:12 EnergiIntelligent Dalarna.
2006:13 Samrådsredogörelse och beslut, EnergiIntelligent Dalarna.
2006:14 Risk- och sårbarhetsanalys 2005.

2006:15 Personligt ombud i Mellansverige Vägledning inför framtiden.
2006:16 Alla visste om det men alla visste olika. Konsekvenser för enskilda när särskilda boenden avvecklas. Regiontillsyn i fem län. 2006:17
Bostadsmarknadsläget i Dalarna 2006-2007.
2006:18 Designåret 2005 i Dalarna – slutrapport.
2006:19 Ekomat – slutrapport.
2006:20 Anmälningsplikten Lex Sarah
2006:21 Statens nya geografi.
2006:22 Dalarnas Naturminnen.
2006:23 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2005.
2006:24 Individuell plan enligt LSS.
2006:25 Delårsrapport.
2006:26 Dokumentation 2006 års regionala energiseminarium.
2006:27 Grundvatten och dricksvattenförsörjning – en beskrivning av förhållandena i Dalarnas län 2006.
2006:28 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län. Tillstånds-pliktiga anläggningar i drift.
2006:29 Gruvstugor.
2006:30 Kartläggning av öppenvården gällande missbruk i Dalarnas län.
2006:31 Slitage på leder.
2006:32 Anhörigstödet i Dalarna, lägesrapport 2006.
2006:33 Kartläggning av den öppna Missbrukar- och beroendevården i Dalarnas län.
2006:34 Vattnets näringsgrad i Nedre Milsbosjön under de senaste årtusendena.
2006:35 Vedskalbaggar i Gåsbergets och

Trollmosseskogens naturreservat, Ore socken, Rättviks kommun.
 2006:36 Bottenfauna i Dalarna juni 2005.
 2006:37 Dalarnas miljömål 2007–2010. Remissversion.
 2006:38 Satellitdata för övervakning av våtmarker.
 2006:39 Inventering av vattensalamander i Dalarnas län 2006.

2007:01 Miljömålen i skolan – en handledning för lärare i Dalarna.
 2007:02 Regional risk och sårbarhetsanalys 2006.
 2007:03 Verksamhetsplan för Länsstyrelsen Dalarna 2007-2009.
 2007:04 Årsredovisning 2006 för Länsstyrelsen Dalarna.
 2007:05 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län, Gruvindustri – etapp 2.
 2007:06 Luftkvalitet i Dalarnas större tätorter under perioden 2006.
 2007:07 Dalarnas miljömål 2007–2010.
 2007:08 Samrådsredogörelse och beslut till Dalarnas miljömål 2007–2010.
 2007:09 Fjärranalys i kulturmiljövärden.
 2007:10 Ej verkställda domar och beslut 2006.
 2007:11 Vattenkemiska effekter av 10 års våtmarkskalkning i Skidbäcksbäcken.
 2007:12 Bostadsmarknadsenkät 2007-08.
 2007:13 Kartläggning av farliga kemikalier.
 2007:14 Metaller, uran och radon i vatten från dricksvattenbrunnar.
 2007:15 Fäbodbeta & Rovdjur i Dalarna.
 2007:16 Anmälningsskyldigheten En sammanställning av Lex Sarahanmälningar i kommunal och enskild verksamhet i Dalarnas län.
 2007:17 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län. Primära och sekundära metallverk, metallgjutier och ytbehandling av metall.
 2007:18 Redovisning av hur kommunerna i Dalarna

använder sig av sina korttidsplatser.
 2007:19 Delårsrapport 2006-06-30.
 2007:20 Vindområden i Dalarnas län – Redovisning inför Energimyndighetens ställningstagande om riksintresse-områden för vindkraft 2007.
 2007:21 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2006.
 2007:22 Bioenergipotentialet i Dalarnas län.
 2007:23 Dokumentation av 2007 års energiseminarium.
 2007:24 Inventering av förorenade områden – kemiindustriområdet
 2007:25 Tillsyn över enskild verksamhet
 2007:26 Verksamhetstillsyn inom socialtjänsten i Hedemora kommun 2007.
 2007:27 Verksamhetstillsyn inom socialtjänsten i Rättviks kommun 2007.
 2007:28 Regionala landskapsstrategier i Dalarnas län.

2008:01 Regional risk och sårbarhetsanalys.
 2008:02 Verksamhetsplan 2008-2010.
 2008:03 Årsredovisning 2007 för Länsstyrelsen Dalarna.
 2008:04 Milsbosjöarna - ett pilotprojekt inför arbetet med åtgärdsprogram inom EU:s Ramdirektiv för vatten.
 2008:05 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län – verkstads-industrin.
 2008:06 Naturbeteskött.
 2008:07 Förstudie ängar.
 2008:08 Förstudie fäbodlar.
 2008:09 Design för företag i Dalarna.
 2008:10 Bostadsmarknadsenkät 2008-09.
 2008:11 Stormusselinventering
 2008:12 Fäbodbruk ur ett brukarperspektiv.
 2008:13 Organiska miljögifter i grundvatten.
 2008:14 Inventering av förorenade områden i Dalarna län — Nedlagda kommunala deponier.

2008:15 Vattenvegetation i Dalarnas sjöar; Inventeringar år 2005 och 2006.
 2008:16 Uppdrag barn i Dalarnas län.
 2008:17 Identifiering av riskområden för fosforförluster i ett jordbruksdominerat avrinningsområde i Dalarna.
 2008:18 Inventering av vildbin i Dalarna
 2008:19 Inventering av steklar i sandtallskog.
 2008:20 Inventeringsmetodik för klipplavar.
 2008:21 Kommunernas beredskap för personer med utländsk bakgrund inom äldreomsorgen.
 2008:22 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2007.

2009:01 Metod för kemikaliekontroll inom ramen för miljö kvalitetsmålet Giftfri miljö.
 2009:02 Verksamhetstillsyn inom socialtjänsten i Leksand kommun 2008.
 2009:03 Bibaggen i Dalarna.
 2009:04 Vattenvårdsplan för Dalälvens avrinningsområden.
 2009:05 Verksamhetsplan.
 2009:06 Årsredovisning 2008 för Länsstyrelsen Dalarna.
 2009:07 Verksamhetstillsyn Personer med demenssjukdom i ordinärt boende.
 2009:08 När lanthandeln stänger.
 2009:09 Laserskanning från flyg och fornlämningar i skog.
 2009:10 Bostadsmarknadsenkät 2009-10.
 2009:11 Tillsyn över energihushållning - Erfarenheter från Dalarna.
 2009:12 Inventering av förorenade områden, grafiska industrin.
 2009:13 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län – sammanfattningsrapport.
 2009:14 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2008.
 2009:15 Anmälningsplikten. Sammanställning 2008.
 2009:16 Rosa Kampanjen. Mot illegal alkoholhantering.
 2009:17 Program för

uppföljning av Dalarnas miljömål 2009-2011.
 2009:18 Insekter på brandfält.
 2009:19 Styrel: Länsförsök Dalarna 09 – Slutrapport.
 2009:20 Vattenuttag för snökanoner i Dalarnas län.
 2009:21 Serviceuppdragen.
 2009:22 Organiska miljögifter.
 2009:23 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län – Avfallssektorn.
 2009:24 Övervakning av vedlevande insekter i Granåsens vädetrakt.
 2009:25 Risk- och sårbarhetsanalys 2009.
 2009:26 Länsstyrelsernas bevakningsuppdrag/betaltjänster
 2009:27 Länsamverkansprojekt – verksamhetsavfall 2008.

2010:01 Dalarnas regionala serviceprogram 2010-2013.
 2010:02 Vindkraft kring Siljan?
 2010:03 Verksamhetsplan 2010.
 2010:04 Mer träd på myrar de senaste 20 åren.
 2010:05 Verifiering av kemisk status Badelundaåsen inom Borlänge, Sätters och Hedemora kommun.
 2010:06 Verifiering av kemisk status Badelundaåsen inom Avesta kommun.
 2010:07 Årsredovisning 2009.
 2010:08 Metallpåverkade sjöar och vattendrag i Dalarna.
 Konsekvenser av en tusenårig gruvhistoria.
 2010:09 Kartläggning av farliga kemikalier – tillsynsprojekt.
 2010:10 Bostadsmarknaden i Dalarna 2010.
 2010:11 Kartläggning av SFI i Dalarna – och en kvalitativ studie.
 2010:12 Metaller i fisk i Dalälvens sjöar.
 2010:13 Växtplanktonsamhällen i Dalälvens sjöar.
 2010:14 Fisk i Dalälvens sjöar.
 2010:15 Saxdalen. Miljöanalys av ett historiskt gruvområde samt konsekvenser av en efterbehandling.
 2010:16 Utvärdering av biologiska bedömningsgrunder för sjöar.
 2010:17 Uppföljning av regionalt företagsstöd med slutligt beslut år 2004.

2010:18 Långsiktig strategisk plan för omarrondering i Dalarnas län.
 2010:19 Långsiktig strategisk plan för omarrondering i Dalarnas län – projektrapport.
 2010:20 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2009.
 2010:21 Mjukbottenfaunan i Dalälvens sjöar – struktur och funktion.
 2010:22 Intervjuer med ängsbrukare.
 2010:23 Bevakning av grundläggande betaltjänster.
 2010:24 Regional risk- och sårbarhetsanalys 2010.
 2010:25 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län – industrideponier.
 2010:26 Klimatanpassningsstrategi 2020.
 2010:27 Biotopkartering av rinnande vatten. Beskrivning och jämförande analys av metoder i Dalarna, Jönköping och Västernorrland.

2011:01 Malingsbo-Klotens framtid. Utredning om natur- och friluftsvärden.
 2011:02 Främmande musslor i Kärtyllasjön i Dalarna 2010.
 2011:03 Kartering av brandfält från satellitdata. Koncept för årlig kartering.
 2011:04 Verksamhetsplan 2011.
 2011:05 Klimatanpassningsstrategi 2020. Prioriterade sektorer i Dalarnas län.
 2011:06 Utveckling av metoder för mätning av ljudnivåer i fjällen.
 2011:07 Är Dalarna jämställt? Lägesrapport 2011.
 2011:08 Årsredovisning 2010.
 2011:09 Strategi för hållbar turistutveckling i Fulufjällsområdet.
 2011:10 Sustainable Tourism Development Strategy.
 2011:11 Elfenbensslaven i Sverige.
 2011:12 Jättesköldlav.
 2011:13 Strategi Miljögifter 2011-2012, Problembild för Dalarnas län.
 2011:14 Kommunala energi- och klimatstrategier.
 2011:15 Vindkraftsunderlag för

Dalarnas klimat- och energistrategi.
 2011:16 Bostadsmarknaden i Dalarna 2011
 2011:17 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2010
 2011:18 Inventering av förorenade områden – Nedlagda kommunala deponier i fem kommuner
 2011:19 Inventering av förorenade områden i Dalarnas län – Förorenade sediment
 2011:20 Närvärme - en resurs i energiomställningen.
 2011:21 Gemensamma dataunderlag i Vanån.
 2011:22 Inventering av kungsörn i riksintresseområden för vindkraft i Rättvik, Mora och Orsa.
 2011:23 Historiska våtmarker i odlingslandskapet.
 2011:24 Effektiva miljömålsåtgärder. En utvärdering i fyra län.
 2011:25 Genetiska studier av öring från Lurån och Sångåns vattensystem.
 2011:26 Provfiske inom Dalarnas fjällreservat och nationalparker år 2009 - en resultatsammanställning.
 2011:27 Bevakning av grundläggande betaltjänster.
 2011:28 Underlag för gränshandel och köpcentrum i Sälen.
 2011:29 Plan för tillsynsvägledning enligt miljöbalken 2012-2014.
 2011:30 Regional risk- och sårbarhetsanalys för Dalarnas län 2011.
 2011:31 Kommunala etableringsinsatser för vissa nyanlända i Dalarna: SFI, samhällsorientering och andra yrkesförberedande insatser.

2012:01 Miljökvalitetsnormer och luftkvaliteten i Dalarna
 2012:02 Vattenförsörjningsplan Dalarnas län.
 2012:03 Materialförsörjningsplan - Dalarnas län.
 2012:04 Fladdermusfaunan i Dalarna - Sammanställning av inventeringar åren 2008-2010
 2012:05 Potentialer för solenergi i Dalarna

2012:06 Hur går miljöarbetet regionalt och lokalt? – delprojekt i fördjupad utvärdering av Sveriges miljömål 2012. Länsstyrelserna och RUS
 2012:07 Årsredovisning 2011
 2012:08 Kransalger i Dalarna
 2012:09 Skyddsvärda träd i Dalarna
 2012:10 Ängssvampar i Dalarna
 2012:11 Betaltjänster – bredband och ny teknik
 2012:12 Åtgärdsplan för flottleds-rensade vattendrag i Dalarnas län
 2012:13 Utvärdering av företagsstöd, Regional konkurrenskraft och sysselsättning i Norra Mellansverige
 2012:14 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2011
 2012:15 Bostadsmarknaden i Dalarna 2012
 2012:16 Vedinsekter på död tall och brandfält i Dalarna 2011 – en inventering av ÄGP-arter på nydöd tall, äldre tallved och i bränd skog
 2012:17 Grundvattenundersökningar i Dalarna 2010-2011
 2012:18 Plan för tillsynsvägledning enligt miljöbalken
 2012:19 Bevakning av grundläggande betaltjänster
 Länsstyrelsernas årsrapport 2012
 2012:20 Energi- och klimatstrategi för Dalarna.
 2012:21 Växtplankton i 33 sjöar i Västmanlands, Stockholms och Dalarnas län 2011
 Klassificering av ekologisk status
 2012:22 Regional risk- och sårbarhetsanalys för Dalarnas län 2012

2013:01 Raggboken, hotad skalbagge i Dalarna, Åtgärdsprogram i fyra skogslandskap
 2013:02 Årsredovisning 2012
 Länsstyrelsen i Dalarnas län.
 2013:03 Underlag för potentialberäkningar av förnybar energi.
 2013:04 Energihushållning i VA-sektorn. Ett gemensamt samverkansarbete för alla VA-huvudmän i Dalarna.
 2013:05 Trygghetens värde

– sociala risker ur ett ekonomiskt perspektiv.
 2013:06 Fakta om småkryp i Dalarnas vattendrag.
 2013:07 Fältgentiana i Dalarna
 Lägesrapport om en av våra ovanligaste växter.
 2013:08 Jordbrukets klimatpåverkan – globala utsläpp och lokala åtgärder.
 2013:09 Levande vatten. Förslag för att minska negativa effekter från kraftverk och dammar i Vanåns avrinningsområde.
 2013:10 Djurägars erfarenheter av rovdjursavvisande stängsel.
 2013:11 Dalarnas miljömål – Miljömål.
 2013:12 Dalarnas Miljömål – Åtgärdsprogram 2013–2016
 2013:13 Dalarna – Pilotlän för grön utveckling – Slutrapport och vägledning.
 2013:14 Värna Värda Visa.
 2013:15 Hur synliga är vindkraftverk på långt avstånd?
 2013:16 Så förändras Dalarnas näringsliv. En kartläggning av de senaste 10–25 åren.
 2013:17 Samordnad recipientkontroll i Dalälven 2012. Vatten- och sedimentkemi, fisk, växtplankton och bottenfauna.
 2013:18 Bostadsmarknaden i Dalarna Från överskott till bostadsbrist.
 2013:19 Nyanlända elever utbildningsvillkor i Dalarna.
 2013:20 Bredbandsstrategi för Dalarna
 2013:21 Bevakning av grundläggande betaltjänster
 2013: 22 Utvärdering av strategi för formellt skydd av skog i Dalarnas län
 2013:23 Rönnpraktbaggen i Sverige.
 Inventeringar i mellersta Sverige under 2004–2009
 2013:24 Gröna infrastrukturer för biologisk mångfald i Dalaskogarna. Har habitatnätverk för barrskogsarter förändrats 2002–2012?
 2013:25 Swot-analys för Dalarnas regionala handlingsplan
 2013:26 Regional risk- och sårbarhetsanalys för Dalarnas län 2013

2014:01 Plan för tillsynsvägledning enligt miljöbalken 2014–2016
 2014:02 Västra Leksand, en förstudie om omarrondering
 2014:03 Myrfågelinventering i Älvdalen under perioden 1977 till 2012
 2014:04 Är Dalarnas jämställt? Lägesrapport 2013
 2014:05 Flexibel och yrkesinriktad sfi
 2014:06 Årsredovisning 2013
 2014:07 Bostad sökes – om hemlöshet och förebyggande arbete i Dalarna
 2014:08 Erfarenheter av kriskommunikation på lokal och regional nivå i samband med kärnkraftsolyckan i Fukushima 2011
 2014:09 Trädgränsens förändring 1974 till 2013 – fotoserie från fjället Östra Barfredshogna i norra Dalarna.
 2014:10 Tillsynsvägledningsplan för byggnadsnämnderna i Dalarnas län 2014-2016
 2014:11 Vedlevande insekter i Dalarnas grannaturskogar
 2014:12 Samverkan mot våld i krognära miljöer
 2014:13 Bostadsmarknaden i Dalarna 2014
 2014:14 Fäbodnäringsens förutsättningar i Sverige

Fäbodnäringens förutsättningar i Sverige

Vilka förutsättningar har fäbodnäringen att förvalta den kulturbärande tradition som fäbodbruket representerar och vilka åtgärder behövs?

Rapporten ger bland annat en nulägesbild utifrån kunskapsunderlag som samlats in inom projektet *Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i Landsbygdsprogrammet 2007–2013*.

För din QR-läsare över den här koden, så hamnar du på vår webb med fler intressanta rapporter.

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden